

*i filozofijsko mišljene,*⁵⁸ *Humanizam bez granica. Hrvatska filozofija u europskom kontekstu,*⁵⁹ *Frane Petrić,*⁶⁰ *Frane Petrić / Franciscus Patricius. Od škole mišljenja do slobode mišljenja,*⁶¹ *Vetera et nova. Hrvatska filozofija u europskom obzoru,*⁶² *Frane Petrić o pjesničkom umijeću*⁶³ i *Nikola Vitov Gučetić.*⁶⁴

⁵⁸ Ljerka Schiffler, *Ideja enciklopedizma i filozofijsko mišljenje* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1989).

⁵⁹ Ljerka Schiffler, *Humanizam bez granica. Hrvatska filozofija u europskom kontekstu* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1992).

⁶⁰ Ljerka Schiffler, *Frane Petrić* (Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 1996).

⁶¹ Ljerka Schiffler, *Frane Petrić / Franciscus Patricius. Od škole mišljenja do slobode mišljenja* (Zagreb: Institut za filozofiju, 1997).

⁶² Ljerka Schiffler, *Vetera et nova. Hrvatska filozofija u europskom obzoru* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2004).

⁶³ Ljerka Schiffler, *Frane Petrić o pjesničkom umijeću* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2007).

⁶⁴ Ljerka Schiffler, *Nikola Vitov Gučetić* (Zagreb: Hrvatski studiji, 2007).

Maruša Gundulić u obranu Cvijete Zuzorić: renesansni uzorak hrvatskoga ženskoga pisma kao filozofsko djelo

IVICA MARTINOVIĆ

Dubrovnik

U ljetopisu hrvatske filozofije 15. srpnja 1582. označuje datum kad je Maruša Gundulić, supruga Nikole Vitkova Gučetića,¹ dovršila i potpisala poslanicu svojoj prijateljici Cvijeti Zuzorić, „Alla non men bella, che virtuosa, e gentil donna, Fiore Zuzori, in Ragugia“, s nakanom da bude predgovorom ukoričenim razgovorima njezina supruga s Mihom Monaldijem o Aristotelovoj *Meteorologiji*, dakle knjizi koja će u prvom izdanju biti naslovljena *Discorsi ... sopra le Metheore d' Aristotele*. Toga

¹ Premda su se u literaturi o filozofu Nikoli Gučetiću već ustalila dva oblika njegova imena 'Nikola Vitov' i 'Nikola Vidov', usvajam rješenje 'Nikola Vitkov' iz demografske baze Nenada Vekarića. Usp. Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika 3: Vlasteoski rodovi (M–Z)* (Zagreb – Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2012), o *casati* filozofa Nikole Vitkova Gučetića na str. 121 u tablici PECORARIO-GOÇE-16 i na str. 122–123; Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika 5: Odabrane biografije (E–Pe)* (Zagreb – Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2014), s biografijom „Nikola Vitkov Gozze (*oko 1549, Dubrovnik, +24.1.1610, Dubrovnik)“, str. 325–333; Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika 8: Genealogije (M–Z)* (Zagreb – Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2017), s genealogijom Nikole Vitkova Gučetića pod oznakom 11/22 na str. 151.

Za prvu hrvatsku filozofkinju u literaturi se pojavljuju tri imena: 'Mara', što je pogrešno, iako najčešće; 'Marija', što je standardni prijevod prema lat. i tal. 'Maria', i 'Maruša', što je oblik koji sam uveo 1996. kad sam počeo objavljivati radove o Nikoli Gučetiću, a prema svesku naslovljenom *Amministrazione Nicolò e Marussia di Gozze*, pohranjenom u Državnom arhivu u Dubrovniku, svesku, koji, iako sadržava tek nekoliko listova s podacima o obitelji i domaćinstvu braćnoga para Gučetić-Gundulić, jamči kako su dubrovačku plemkinju zvali na hrvatskom u njezinoj obitelji.

je dana dovršen prvijenac ženskoga pisma na hrvatskom tlu,² prvijenac koji je, to želim dokazati ovim člankom, filozofsko djelo.

Ozračje i povijest Marušine posvete Cvijeti

Prije suočavanja s tekstom Maruše Gundulić, osobito s njegovim argumentacijskim slojem, treba kratko podsjetiti na kontekst njegova nastanka i na povijest samoga teksta. Tom su tekstu naime prethodili događaji koji pripadaju kako hrvatskoj filozofskoj povijesti, tako i obiteljskoj povijesti bračnoga para Gučetić-Gundulić.³ Evo njihove kronologije.

Nikola Gučetić i Maruša Gundulić (*Ser Nicolaus Viti de Goze ex una parte, et Domina Maria filia Ser Joannis Marini de Gondula ex alia parte*) sklopili su 3. prosinca 1575. ženidbeni ugovor; miraz mladenke iznosio je 1000 zlatnih dukata, a odjeća i nakit procijenjeni su na 300 zlatnih dukata (sl. 1).⁴

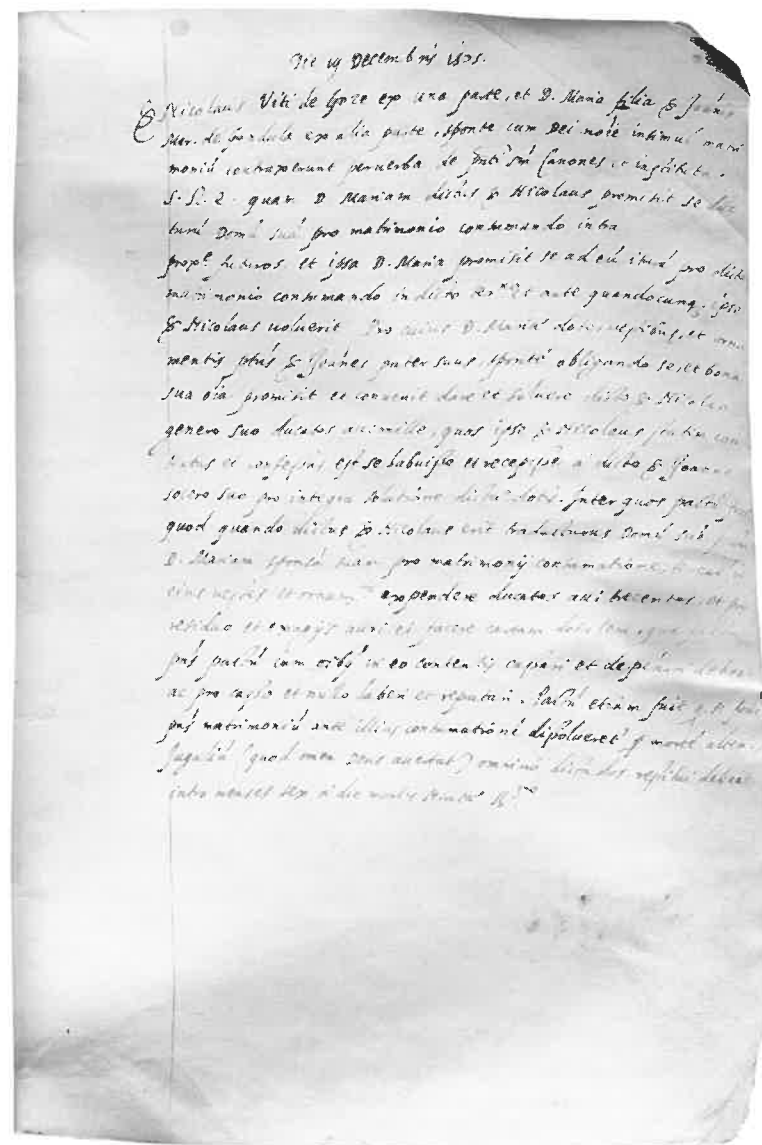
² Od 2004., tj. od otkrića kanconijera Nade Bunić, nastaloga u Manfredoniji, a tisknoga najvjerojatnije 1569. godine, Marušina posveta ne može se više smatrati prvijencom hrvatskoga ženskoga pisma uopće. Vidi *Difesa de le rime et prose de la Signora Speranza*, et [sic] *Vittoria di Bona in difesa di suo honore, et contra quelli, che ricercò farli infamia con sue rime* [1569], s predgovorom „Al molto magnifico et virtuoso Signore, il Signore Michele Luccari, nobile raguseo“, ff. 2r–22r.

Usp. izvješće o otkriću: Ennio Stipčević, „Obrana rima i ugleda“, *Vijenac* 12/270 (2004), 8. srpnja 2004., str. 6. Usp. Francesca Maria Gabrielli, „Sestra sestri: bilješke o kanconijeru Nade Bunić (Speranza di Bona)“, *Grada za povijest književnosti hrvatske* 38 (2015), str. 83–182, napose transkripciju i hrvatski prijevod posvete dubrovačkom vlastelinu Mihlu Lukareviću s nadnevkom 4. rujna 1569. na str. 127–181.

³ Pri opisu tih događaja oslanjam se na moje ranije radove: Ivica Martinović, „Ljetopis života i djela Nikole Vitova Gučetića“, *Dubrovački horizonti* 36 (1996), str. 23–33; Ivica Martinović, „Kasnorenesansni filozof Nikola Vitov Gučetić“, *Zbornik Dubrovačkog primorja i otoka* 6 (1997), str. 203–225.

Nadalje u bilješkama: Martinović, „Ljetopis života i djela Nikole Vitova Gučetića“ (1996); Martinović, „Kasnorenesansni filozof Nikola Vitov Gučetić“ (1997).

⁴ Državni arhiv u Dubrovniku [= DAD], *Pacta matrimonialia* 9 (1558–1578), f. 226r. Vidi Prilog 1 uz ovaj članak.

Slika 1. Ženidbeni ugovor Nikole Gučetića i Maruše Gundulić sklopljen 3. prosinca 1575. DAD, *Pacta matrimonialia* 9 (1558–1578), f. 226r.

Godine 1577. dovršio je Gučetić dijaloge o ljepoti i o ljubavi, to bilježi samo biograf Serafin Crijević.⁵ Do danas je ostalo otvorenim pitanje kad su ti platonički dijalozi prvi put objavljeni, ali se s velikom vjerojatnošću može pretpostaviti da se to dogodilo prigodom vjenčanja vlastelinskoga para.

Komentar Aristotelove *Meteorologije* Gučetić je nakanio uobličiti u četiri dijaloga, tako da o svakoj od četiriju knjiga *Meteorologije* napiše po dijalog s pučaninom i grecistom Mihom Monaldijem. Više od polovice komentara Aristotelove *Meteorologije* dubrovački je vlastelin dovršio do 22. veljače 1580., jer je raspravljajući s Monaldijem o pasuncima, o temi iz treće knjige Aristotelove *Meteorologije*, dakle u trećem od četiriju razgovora, posvjedočio:

ja te slike [Sunca] nisam nikada vidio, a danas imam već trideset jednu godinu svoga života.⁶

Godine 1581. „iznova su ugledala svjetlo“ (*nuovamente posto in luce*) dva Gučetićeva dijaloga „nazvana Cvijet“ (*detto Antos*), dakle već naslovom posvećena Cvijeti Zuzorić: *Dialogo della bellezza (Razgovor o ljepoti)* i *Dialogo d'amore (Razgovor o ljubavi)*, pisana „u Platonovu duhu“ (*secondo la mente di Platone*). Oba je dijaloga Gučetić posvetio i Niki Zuzorić, Cvijetinoj sestri u Anconi, u pismu s nadnevkom 1. travnja 1581, koje je

⁵ Seraphinus Maria Cerva, „Nicolaus Gozeus“, u *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur a fratre Seraphino Maria Cerva Ragusino Ordinis Praedicatorum*, tomus tertius, editionem principem curavit Stjepan Krsić (Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1977), str. 534–545, na str. 536:

„Licet vero utrumque [dialogum de pulchritudine et dialogum de natura amoris] hoc anno [i.e. 1581] typis edendum curaverit, constat tamen eos lucubrasse ante annos IV, nempe LXXVII eius seculi, cum annum aetatis ageret XXVIII.“

⁶ Nicolo di Vito Gozze, *Discorsi ... sopra le Metheore d' Aristotele* (Venezia: Appresso Francesco Ziletti, 1584), f. 97r:

„G[ozze]: [...] ma io queste imagini non ho visto mai, et sono pure trentaun' anno hoggi della vita mia; [...]“.

Usp. Martinović, „Kasno-renesansni filozof Nikola Vitov Gučetić“ (1997), str. 209, u bilješci 24 na str. 221.

Datum je procijenjen prema datumu Gučetićeva izbora u Vijeće umoljenih, a to se zbilo 22. veljače 1589. kad je već navršio četrdeset godina.

Vidi DAD, *Specchio del Maggior Consiglio dell' anno 1500*, f. 78v.

Slika 2. Naslovnica prve inačice Marušine posvete Cvijeti. Maria Gondola, „Alla non men bella, che virtuosa, e gentil donna, Fiore Zuzori, in Ragugia.“, u Nicolò Vito di Gozze, *Discorsi ... sopra le Metheore d'Aristotele* (In Venetia, Appresso Francesco Ziletti, 1584), f. *2r.

objavljeno kao predgovor njegovu *Razgovoru o ljepoti*.⁷ Čitajući *Dialogo della bellezza* svoga supruga, u rukopisu ili u jednom od tiskanih izdanja, Maruša se susrela s tvrdnjom da „su žene nadmoćnije muškarcima u učenju i u njegovanju kontemplativnih vrlina.“⁸

U srpnju 1582. godine Nikola Gučetić pokazao je svojoj supruzi dovršen rukopis svoga komentara Aristotelove *Meteorologije* pod naslovom *Discorsi ... sopra le Metheore d' Aristotele* (*Razgovori o Aristotelovoj Meteorologiji*), opravdano je pretpostaviti nakon konačne redakcije, a možda i u čistopisu. „Nakon što mi je moj suprug ovih prošlih dana pokazao razgovore uz Aristotelovu *Meteorologiju*, što ih je vodio s preplemenitim Mihom Monaldijem“, tako Maruša Gundulić započinje svoju posvetu Cvijeti Zuzorić (sl. 2).⁹

„U Dubrovniku“, a to gotovo sigurno znači – u Gučetićevo ljetnikovcu u Trstenu usred ljeta 1582. godine, 15. srpnja (sl. 3),¹⁰ potpisala je Maruša Gundulić, supruga Nikole Vitkova Gučetića, obranu svoje prijateljice Cvijete Zuzorić s nakanom da bude predgovorom tiskanim

⁷ Nicolò Vito di Gozzi, „Alla molto magnifica Signora mia osservandissima Nika Zuzori, in Ancona.“, u Nicolò Vito di Gozze, *Dialogo della bellezza detto Antos, secondo la mente di Platone* (In Venetia: Appresso Francesco Ziletti, 1581), f. a3v: „Di Ragugia, il primo d'Aprile. MDLXXXI.“

Nadalje u bilješka: Gozze, „Alla molto magnifica Signora Nika Zuzori“ (1581).

⁸ Gozze, „Alla molto magnifica Signora Nika Zuzori“ (1581), f. a3r: „ch' elle [= le donne] siano superiori a gli huomini nel poter' imparar lettere et attender' alle virtù contemplative.“

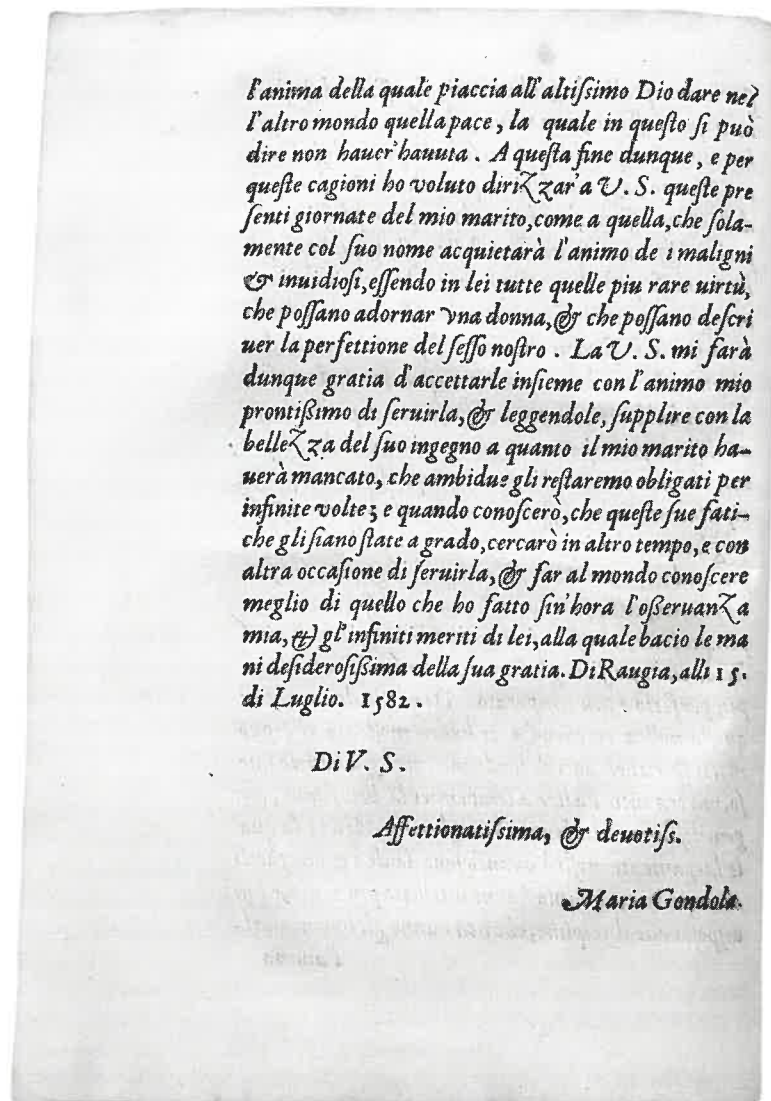
⁹ Maria Gondola, „Alla non men bella, che virtuosa, e gentil donna, Fiore Zuzori, in Ragugia.“, u Nicolò Vito di Gozze, *Discorsi ... sopra le Metheore d'Aristotele, ridotti in dialogo, & divisi in quattro Giornate*. (In Venetia, Appresso Francesco Ziletti, 1584), ff. *2r-*4v, **1r-**4v, na f. *2r: „Havendomi il mio marito presentato questi giorni passati li presenti discorsi sopra la Metheora d' Aristotele, i quali fece con il gentilissimo Michiel Monaldi, [...]“.

Nadalje u bilješka: Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582).

Služim se primjerkom u Državnom arhivu u Dubrovniku sa signaturom R 384, u sklopu Rešetarove darovnice, nekoć u njegovoj knjižnici „Bibliotheca Rhacusina“ pod signaturom Nr. 308, Sign. III.68.

¹⁰ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), s nadnevkom na f. **4v: „Di Raugia, alli 15. di Luglio. 1582.“

Usp. Ljerka Schiffler, „Predgovor“, u Nikola Vitov Gučetić, *Dialogo della bellezza / Dijalog o ljepoti – Dialogo d'amore / Dijalog o ljubavi* (Zagreb: Matica hrvatska, 2008), str. 9–31, na str. 19 s netočnim nadnevkom posvete: „Posveta je pisana 15. lipnja 1582. u Dubrovniku“.

Slika 3. Nadnevak prve inačice Marušine obrane Cvijete – 15. srpnja 1582. Maria Gondola, „Alla non men bella, che virtuosa, e gentil donna, Fiore Zuzori, in Ragugia.“, u Nicolò Vito di Gozze, *Discorsi ... sopra le Metheore d'Aristotele* (In Venetia: Appresso Francesco Ziletti, 1584), f. **4v.

razgovorima njezina supruga s Mihom Monaldijem o Aristotelovoj *Me-teorologiji*. Gundulica je obranu svoje prijateljice potpisala u trenutku kad je već bila sazrela odluka Cvijete Zuzorić i Bartolomeja Pescionija da napuste Dubrovnik i vrate se u Anconu, i to nakon mukotrpnoga razdoblja koje je započelo Pescionijevim stečajem,¹¹ stečajem koji je, prema odluci Vijeća umoljenih donijetoj na sjednici 5. studenoga 1577., bio svima javno proglašen na Luži toga istoga dana, s obvezom „da svi vjerovnici Firentinca Bartolomeja Pescionija, koji se nalaze u Dubrovniku, moraju svoja potraživanja prijaviti u notarijatu kroz sljedeća tri dana“.¹² Od proglašenja stečaja Cvijeta je skrblila o zaštiti svoga miraza pred 29 vjerovnika koji su svoja potraživanja prijavili od 5. do 7. studenoga 1577.¹³ Uz dubrovačke i talijanske trgovce, među vjerovnicima su bila tri bankara dubrovačka Židova: Samuel Ergas Hebreus, Chaim Lindo Hebreus i Joseph Benrei Hebreus, kao i deset dubrovačkih plemića, čak dvojica iz roda Gučetić, zabilježeni kao *Ser Antonius St. de Gozze* i *Ser Paulus Mar. de Gozze*, ali ne i Nikola Gučetić.

¹¹ Usp. Jorjo Tadić, „Cvijeta Zuzorić“, *Srpski književni glasnik* 56/3–5 (1939), str. 447–455, 523–533, 600–615, usporedo tekst i bilješke, u poglavlju „Bankrot“, na str. 600–603; Jorjo Tadić, *Cvijeta Zuzorić* (Beograd, 1939), otisak studije iz časopisa, ali s novim slogom te s tekstom odijeljenim od bilježaka, tekst na str. 3–33, bilješke na str. 34–40, u poglavlju „Bankrot“, str. 19–21, u bilješkama 51–62; Jorjo Tadić, *Dubrovački portreti* (Beograd: Srpska književna zadruka, 1948), u poglavlju „Cvijeta Zuzorić“ bez bilježaka, str. 316–348, u potpoglavlju „Bankrot“, str. 332–335.

Nadalje u bilješkama upućujem na drugo izdanje toga teksta, posljednje s bilješkama: Tadić, *Cvijeta Zuzorić* (1939).

Prema Tadiću, vidi i Zdenka Marković, *Pjesnikinje starog Dubrovnika* (Zagreb: JAZU, 1970), u poglavlju „Cvijeta Zuzorić (Zuzzeri) Pescioni“, str. 57–111, na str. 69 o Pescionijevu stečaju kao razlogu zbog kojeg su Pescionijevi nakon trianestogodišnjeg boravka napustili Dubrovnik.

Nadalje u bilješkama: Marković, „Cvijeta Zuzorić“ (1970).

¹² DAD, *Consilium Rogatorum* 64 (1577–1578), f. 125v:

„Die v Novembris 1577

Prima pars est de providendo quod omnes illi creditores Bartolomei Pescioni Florentini, qui ad praesens reperiuntur Ragusii, debeant in termino dierum trium proxime futurorum declarare in Notaria eorum credita, [...]

pro xxvij contra vi ex alii“

Vidi i bilješku *in margine*: „Die 5 Novembris 1577 contradicta pars fuit proclamata in lodia omnibus per Michaelem Riverium perlegente Notario.“

¹³ Vidi popis Pescionijevih vjerovnika i njihovih potraživanja u DAD, *Diversa Notariae* 121 (1577–1581), ff. 23v–29r.

U popis vjerovnikā druga se upisala Cvijeta, i to u odsutnosti svoga supruga koji je pobjegao iz Dubrovačke Republike ili bar iz Grada uoči proglašenja stečaja, a vratio se, dopuštenjem Vijeća umoljenih s nadnevkom 9. studenoga 1577., nakon dvotjednoga izbivanja 18. studenoga „u državu“, da bi pokušao namiriti svoje vjerovnike „u sljedeća tri mjeseca“.¹⁴ Cvijeta je u svom vjerovničkom očitovanju istaknula dva zahtjeva. U prvom se pozvala na ženidbeni ugovor koji je u notarijatu Dubrovačke Republike zabilježen 7. veljače 1577., i po toj je osnovi htjela zaštititi tisuću zlatnih dukata svoga miraza i tisuću zlatnih škuda svoga uzmirazja (*pro sua dote in ducatis aureos mille, et pro contradote in scutis aureos mille*), a u drugom se pozvala na vlastoručnu priznanicu s nadnevkom 10. rujna 1577., a po toj je osnovi htjela zaštititi dodatnih 1250 zlatnih dukata svoga miraza (sl. 4).¹⁵

Pescionijev tromjesečni *salvus conductus* u Dubrovačkoj Republici protegnuo se na više od četiri godine, a da se on nije uspio gospodarski oporaviti. Pri kraju toga mukotrpnoga razdoblja, 24. travnja 1582., Cvijeta je dodatno osigurala svoj miraz, kad je „po nalogu dubrovačkih sudaca“ (*mandato dominorum consulum*) i u njezinoj prisutnosti upisan

¹⁴ DAD, *Consilium Rogatorum* 64 (1577–1578), f. 127r:

„Die ix Novembris 1577.

Prima pars est de dando liberum salvum conductum Bartholomeo Pescioni Florentino absentis a Ragusio ab omnibus suis debitis pro tribus mensibus, virtute ordinis positi in primo Croceo ch. 19

pro xxvij contra xiiij“

Usp. i kasnije dopisanu bilješku: „Die 18 Novembris 1577. venit in Civitatem.“

¹⁵ DAD, *Diversa Notariae* 121 (1577–1581), ff. 23v–24r:

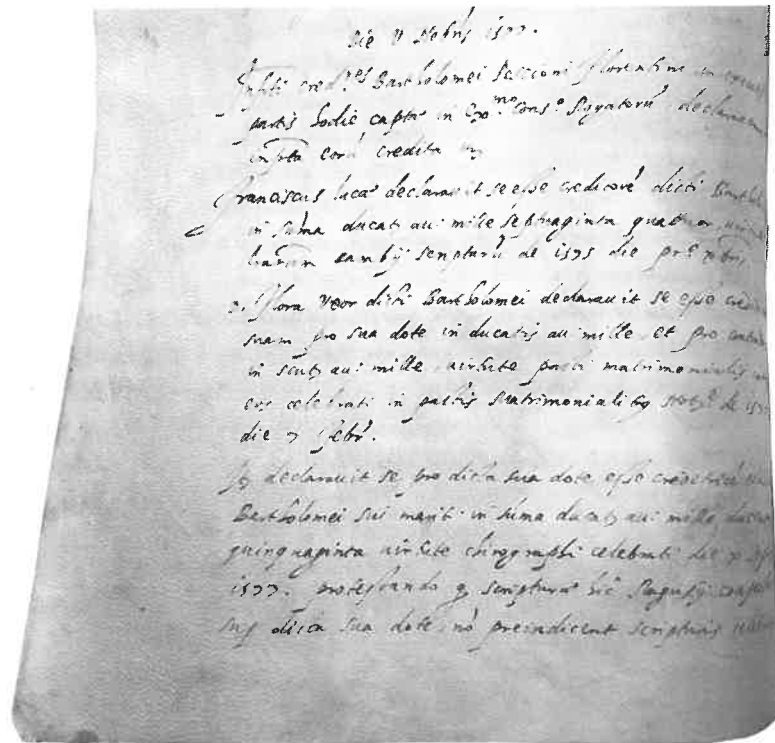
„Die v Novembris 1577.

Infrascripti creditores Bartholomaei Pescioni Florentini in executionem partis hodie captae in Excellentissimo Consilio Rogatorum declaraverunt infrascripta eorum credita: [...]

Domina Flora uxor dicti Bartholomaei declaravit se esse creditricem suam pro sua dote in ducatis au[reos] mille, et pro contradote in scutis au[reos] mille, virtute pacti matrimonialis inter eos celebrati in *Pactis matrimonialibus* Notariae de 1577 die 7 Februarii.

Item declaravit se pro dicta sua dote esse creditricem eiusdem Bartholomaei sui mariti in summa ducatos au[reos] mille ducentos quinquaginta virtute chirographi celebrati die x Septembris 1577, protestando contra scripturam hic Ragusii confectam super dicta sua dote non praeiudicent scripturis celebratis Anconae circa prioritatem temporis.

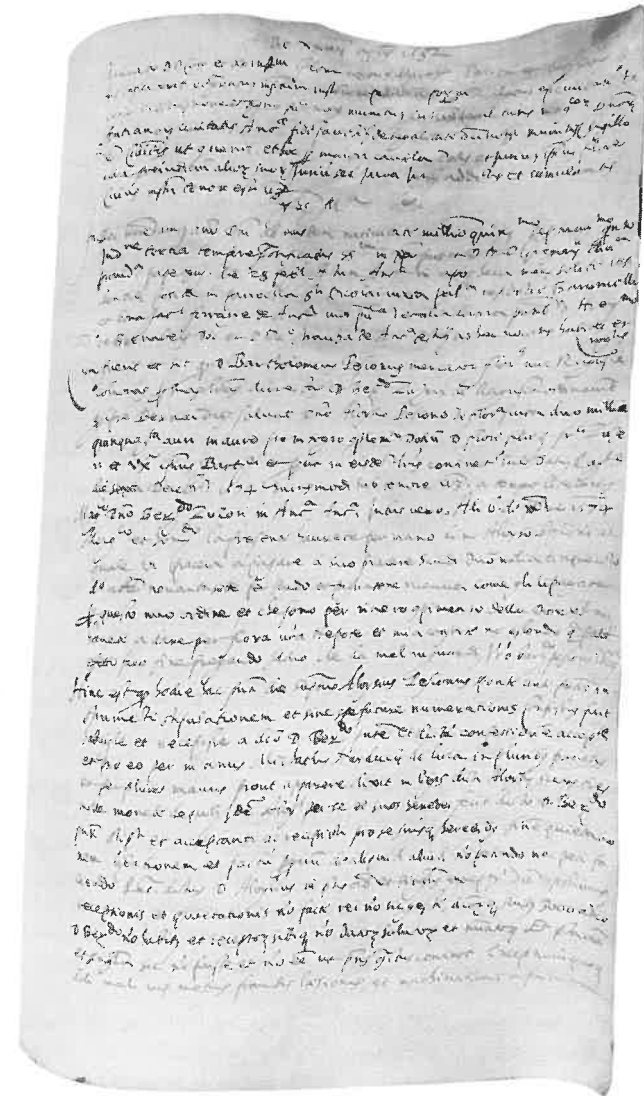
[...]“

Slika 4. Cvijeta Zuzorić kao vjerovnica u stečaju vlastitoga muža Bartolomeja Pescionija – radi zaštite svoga miraza. DAD, *Diversa Notariae* 121 (1577–1581), f. 23v.

dokument o Cvijetinu mirazu, sastavljen u Anconi 28. veljače 1575., u iznosu od 2050 zlatnih škuda (sl. 5).¹⁶

¹⁶ DAD, *Diversa Cancellariae* 169 (1582), f. 68r–68v a tergo, s nadnevkom „Die xxxiij Aprilis 1582“, s nadnevkom dokumenta iz Ancone na f. 68r: „anno Domini ab eiusdem nativitate millio quingentesimo septuagesimo quinto [...] die 28 Februarii“; usp. i drugi odlomak dokumenta gdje je riječ o iznosu Cvijetina miraza: „Cum fuerit et sit quod Dominus Bartholomeus Pes[c]ionus mercator florentinus nunc Ragusie commorans [...] Domino Bernardo Zuzeri de Ragusia ordinavit quod ipse Bernardus solvat Domino Aloysio Pes[c]iono de Flora scuta duo millia quinquaginta auri in auro pro integro complemento

Slika 5. Dokument o mirazu Cvijete Zuzorić, sastavljen u Anconi 28. veljače 1775., a urudžbiran u Dubrovniku 24. travnja 1582. DAD, *Diversa Cancellariae* 169 (1582), f. 68r.

Cvijeta i njezin suprug, neuspjeli proizvođač tkanina, nisu mogli otputovati iz Dubrovnika prije nego Bartolomeo Pescioni, firentinski konzul u Dubrovniku, preda konzularne poslove Rafaeleu Naldiniju, Firentincu otprije primljenu u državnu službu Dubrovačke Republike, a to se, prema Jorju Tadiću, zbilo 13. kolovoza 1582. godine.¹⁷ To je ujedno bio posljednji službeni čin Cvijetina supruga u Dubrovniku.

Kad je Maruša Gundulić 15. srpnja 1582. potpisala svoju obranu Cvijete, ona je to dakle učinila nakon što je njezina prijateljica dodatno zaštitila svoj miraz, a prije negoli je firentinski plemić Pescioni, Cvijetin suprug, prestao biti firentinskim konzulom u Dubrovniku.

Gučetićeve *Razgovore o Aristotelovoj Meteorologiji* tiskao je mletački tiskar Francesco Ziletti prvi put 1584. godine (sl. 6).¹⁸ Kako je među supružnicima bilo i dogovoreno, kao predgovor toj knjizi tiskana je Ma-

dotium Dominae Florae filiae quondam Francisci Zuzeri et uxor ipsius Bartolomaei [...]"¹⁹; nadnevak prijepisa u Anconi na f. 68v: „die xxv Decembris 1577“.

Usp. Tadić, *Cvijeta Zuzorić* (1939), str. 20–21: „A 24 aprila 1583 godine registrovan je jedan raniji akt, sastavljen u Anconi u vezi sa Cvijetinim mirazom (1575), i ta se registracija u dubrovačkoj kancelariji vršila po nalogu državnih vlasti, a na zahtev Cvijete Zuzorić i njezinih skrbnika.“; na str. 21: „Posle ovoga, verovatno zbog slaba ekonomskog stanja, supruzi Pešoni su se spremali da napuste Dubrovnik, gde smo Cvijetu posljednji put našli, ukoliko se to dalo konstatovati, u gornjem aktu od 24 aprila 1583 godine.“

Pogrešno čitanje godine, 1583. umjesto 1582., vodilo je i pogrešnom Tadićevu zaključku. Ovim se ispravkom datacija posljednjega dubrovačkog dokumenta koji spominje Cvijetu pomiče punu godinu unaprijed – na 24. travnja 1582.

¹⁷ Vidi Tadić, *Cvijeta Zuzorić* (1939), str. 21, nažalost bez uputnice na vrelo.

¹⁸ Ambroz Bačić, *Nikola Gučetić (Gozze) (1610–1910)* (Zadar: Nagragjena tiskarnica Petra Jankovića, 1910), s napomenom: „preštampano iz *Smotre Dalmatinske*“, na str. 13 o prvom izdanju Gučetićevih *Razgovora* na temelju primjerka iz Državnoga arhiva:

„Tako isto Cerva piše, da je Gučetić knjigu štampao g. 1585, dočim na naslovu stoji g. 1584.“

Usp. Ljerka Šifler-Premec, *Nikola Gučetić*, BiblioTeka 19 (Zagreb: Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu, 1977), s netočnim podatcima o objavljivanju i prvoga i drugoga izdanja Gučetićevih *Razgovora* na str. 73: „1582. godine u Veneciji izlazi po prvi put (a 1584. po drugi put) Gučetićevo djelo, komentar Aristotelovim Meteorima, [...]“.

Isti se netočni podatci ponavljaju i u drugom dopunjenom izdanju: Ljerka Schiffler, *Nikola Vitov Gučetić* (Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2007), str. 99.

Nadalje u bilješkama: Šifler-Premec, *Nikola Gučetić* (1977); Schiffler, *Nikola Vitov Gučetić* (2007).

rušina posveta „Alla non men bella, che virtuosa, e gentil donna, Fiore Zuzori, in Ragugia“ („Ništa manje lijepoj nego kreposnoj i plemenitoj gospođi Cvijeti Zuzorić u Dubrovniku“), koja je bila razlogom da su Gučetićeve *Discorsi ... sopra le Metheore d' Aristotele* ubrzo povučeni iz prodaje, i to bilo zbog državne zabrane bilo zbog autocenzure, bar tako glasi razborita procjena Antonina Zaninovića.¹⁹

Unatoč tomu što je prvo izdanje Gučetićevih *Razgovora o Aristotelovoj Meteorologiji* (1584.), očito zbog burne reakcije među dubrovačkim plemstvom, 'povučeno iz prodaje', ono je doprlo bar do nekih čitatelja. Od naklade prvoga izdanja, koliko sam uspio ustanoviti, sačuvalo se čak 20 primjeraka. Dva se nalaze u Dubrovniku: jedan u Knjižnici Male braće, a drugi u knjižnici Državnog arhiva kao dio Rešetarove darovnice.²⁰ U talijanskim javnim knjižnicama, od Milana do Napulja, sačuvano je 17 primjeraka, ako je vjerovati digitalnim katalozima *Internet Culturale* i *edit16*, što je poznato od 1. siječnja 1997.²¹ Primjerak prvoga izdanja dopro je na jug do Napulja i Palerma, na sjever do Coma, na zapad do Torina. U rimskim su se knjižnicama sačuvala četiri primjerka, ali ga, bar prema talijanskim digitalnim katalozima, Biblioteca Marciana u Veneciji ne posjeduje. Jedan se primjerak čuva u Biblioteca nacional de España, a pripadao je Fondu Gondomar u privatnoj knjižnici španjolskih kraljeva Biblioteca Real.²²

¹⁹ Antonin Zaninović, „Drugo izdanje djela Nikole Gučetića *Discorsi sopra le Metheore d' Aristotile*“, *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku* 2 (1953), str. 201–208, na str. 206.

Nadalje u bilješkama: Zaninović, „Drugo izdanje djela Nikole Gučetića *Discorsi*“ (1953).

²⁰ Vidi Zaninović, „Drugo izdanje djela Nikole Gučetića *Discorsi*“ (1953), str. 202: „Jedan takav primjerak posjeduje Državni arhiv u Dubrovniku, a drugi se nalazi u knjižnici otaca Franjevaca u Dubrovniku.“

²¹ Usp. identičan bibliografski opis u

http://www.internetculturale.it/opencms/opencms/it/ricerca_metaindice.jsp?semplice.y=13&semplice.x=8&q=Discorsi+sopra+le+Metheore&semplice=semplice&instance=metaindice ;

http://edit16.iccu.sbn.it/scripts/iccu_ext.dll?fn=10&ci=21501

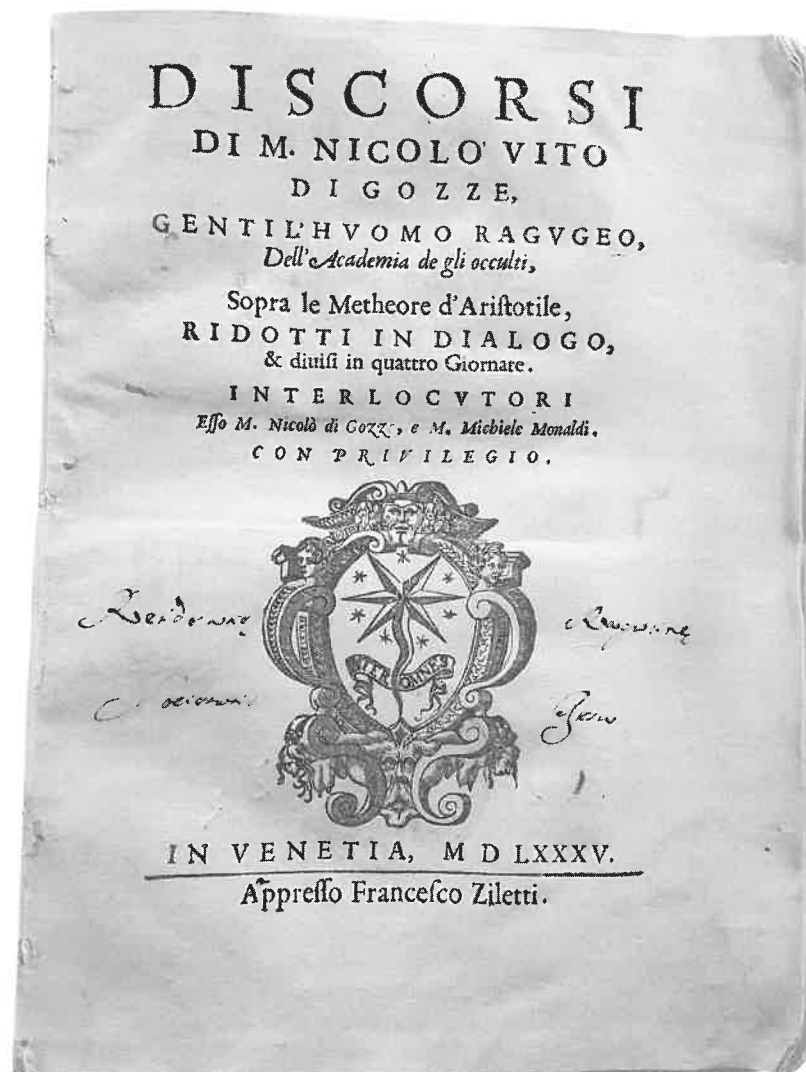
(pristup 23. veljače 2017).

²² Vidi na mrežnoj stranici:

<http://catalogo.bne.es/uhtbin/cgiisirs/?ps=haSt5VBC9Q/BNMADRID/20000400/123#ejemplares> (pristup 27. kolovoza 2017).

Slika 6. Naslovnica prvoga izdanja Gučetićevih *Razgovora o Aristotelovoj Meteorologiji*. Nicolò Vito di Gozze, *Discorsi ... sopra le Metheore d'Aristotele* (In Venetia: Appresso Francesco Ziletti, 1584).

Slika 7. Naslovnica drugoga izdanja Gučetićevih *Razgovora o Aristotelovoj Meteorologiji*. Nicolò Vito di Gozze, *Discorsi ... sopra le Metheore d'Aristotile* (In Venetia: Appresso Francesco Ziletti, 1585).

U trenutku objave prvoga izdanja Gučetićevih *Razgovora o Aristotelovoj Meteorologiji* 1584. godine bračni par Cvijeta Zuzorić i Bartolomeo Pescioni već je bio oputovao iz Dubrovnika, ali je bračni par Maruša Gundulić i Nikola Gučetić ipak smatrao prikladnim objaviti Marušinu obranu Cvijete.

Nakon što su se stižali prigovori upućeni prvom izdanju Gučetićevih *Razgovora o Aristotelovoj Meteorologiji*, točnije Marušinoj posveti Cvijeti, autorski je dvojac Gučetić-Gundulić početkom proljeća 1585. godine odlučio objaviti izdanje Gučetićevih *Razgovora o Aristotelovoj Meteorologiji* s promijenjenom Marušinom posvetom Cvijeti (sl. 7).²³ Za to je izdanje Maruša, najvjerojatnije u dogovoru sa suprugom Nikolom, priredila novu inačicu svoje posvete Cvijeti, potpisavši je 27. ožujka 1585. (sl. 8).²⁴ Da bi se uklonila sva 'neprilična' mjesta, iz sloga prve inačice izostavljeno je točno 45 redaka (sl. 9, 10, 11 i 12).²⁵ Tiskar Ziletti Marušinu je posvetu Cvijeti ponovo složio: dok se prva inačica protezala na punih sedam listova, skraćena se proteže na 6 i po listova, točnije jedva premašuje 12 stranica. Je li pritom riječ o cenzuri ili autocenzuri, ostalo je do danas otvorenim pitanjem.

²³ Vidi bilješku 17.

²⁴ Maria Gondola, „Alla non men bella, che virtuosa, e gentil donna, Fiore Zuzori, in Ragugia.“, u Nicolò Vito di Gozze, *Discorsi ... sopra le Metheore d' Aristotile, ridotti in dialogo, e divisi in quattro Giornate*. (In Venetia, Appresso Francesco Ziletti, 1585), ff. *2r-*4v, **1r-**4r, s nadnevkom na f. **4r: „Di Raugia, alli 27. Marcio 1585.“

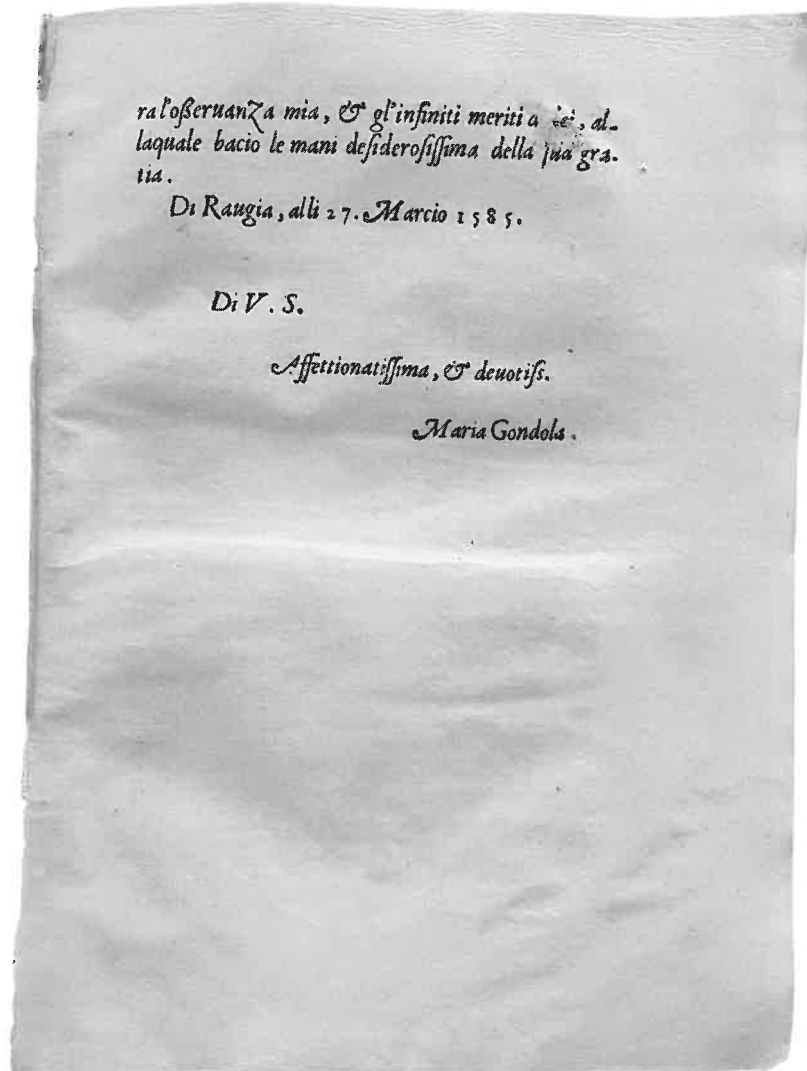
Nadalje u bilješkama Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585).

Služim se primjerkom u Znanstvenoj knjižnici u Dubrovniku sa signaturom R-42.

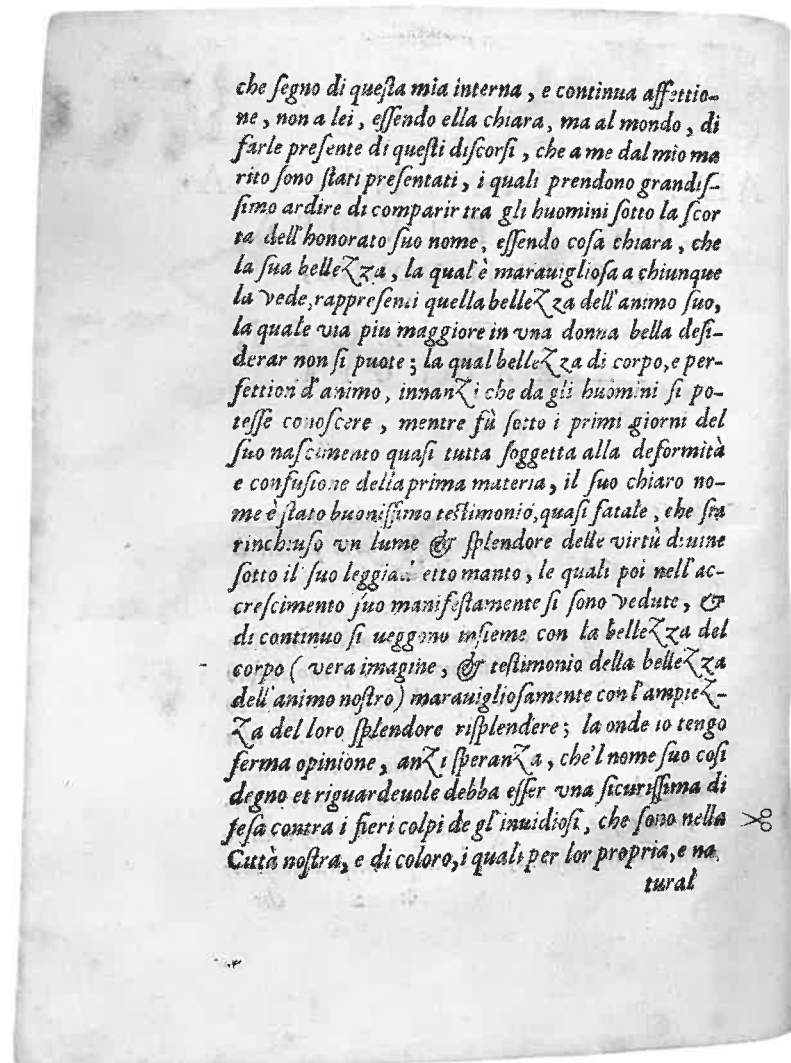
²⁵ Usp. Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), na f. *2v izostavljen izričaj: „che sono nella Cittàa nostra“, a na f. *3r-*3v izostavljen tekst koji počinje s „da i quai morsi ella piu che nessun' altra donna è stata tocca nella mia patria“, a završava s „udendosi i soavi suoni di nuovi et inusitati accenti“, a proteže se na 45 redaka.

Usp. Zdenka Janeković Römer, „Marija Gondola Gozze: *La querelle des femmes* u renesansnom Dubrovniku“, u Andrea Feldman (prir.), *Žene u Hrvatskoj: Ženska i kulturna povijest* (Zagreb: Institut „Vlado Gotovac“ – Ženska infoteka, 2004), str. 105–123, na str. 106, s netočnom tvrdnjom o nepostojanju druge inačice Marušine posvete: „Prvo izdanje Nikoline knjige odmah je povučeno, a sljedeće je osvanulo bez provokativne posvete koja je branila i slavila Cvijetu, a s njom i sve žene.“

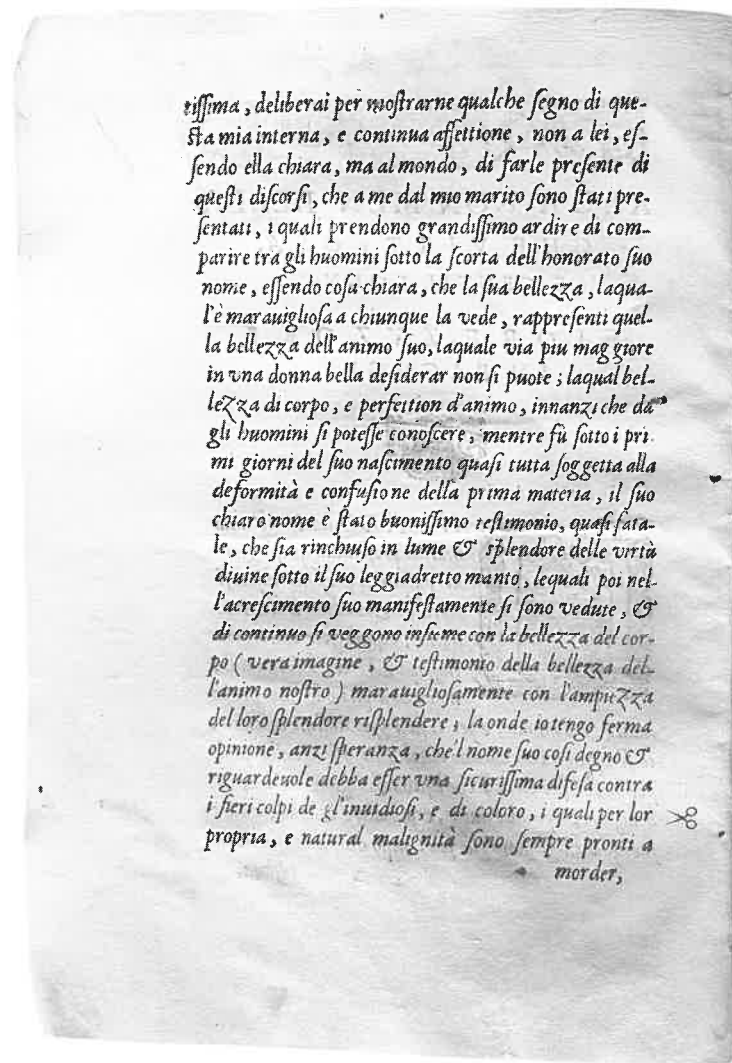
Nadalje u bilješkama Janeković Römer, „Marija Gondola Gozze“ (2004).

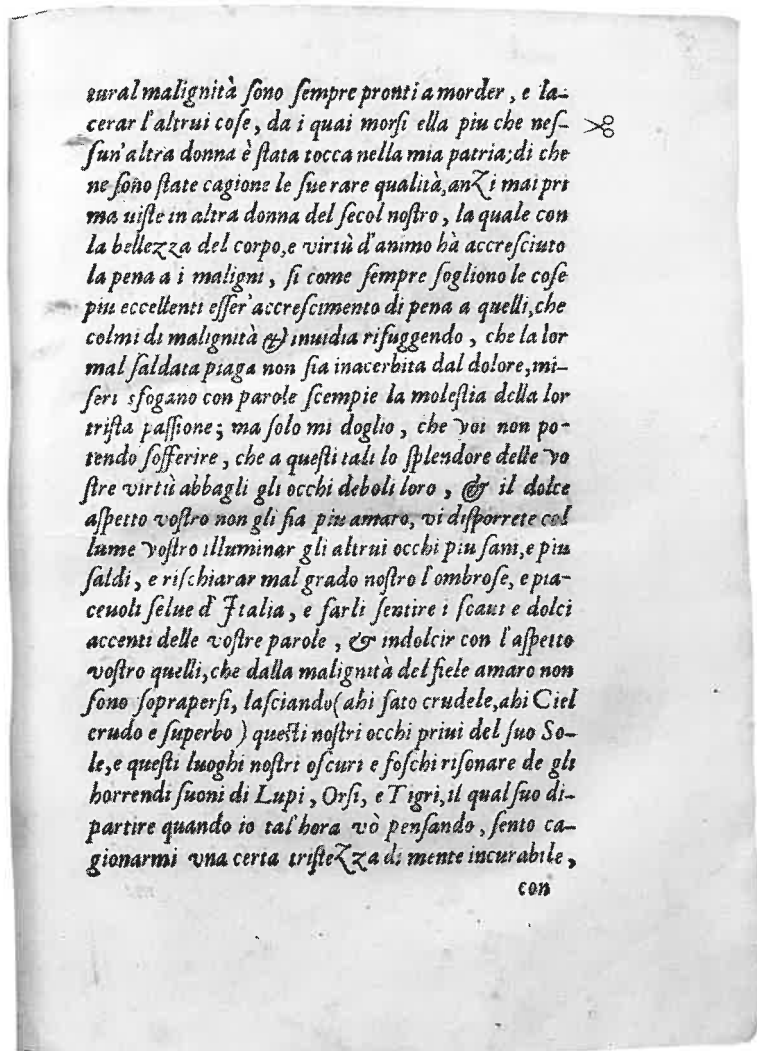
Slika 8. Nadnevak druge inačice Marušine obrane Cvijete. Maria Gondola, „Alla non men bella, che virtuosa, e gentil donna, Fiore Zuzori, in Ragugia.“, u Nicolò Vito di Gozze, *Discorsi ... sopra le Metheore d'Aristotile* (In Venetia: Appresso Francesco Ziletti, 1585), f. **4r.

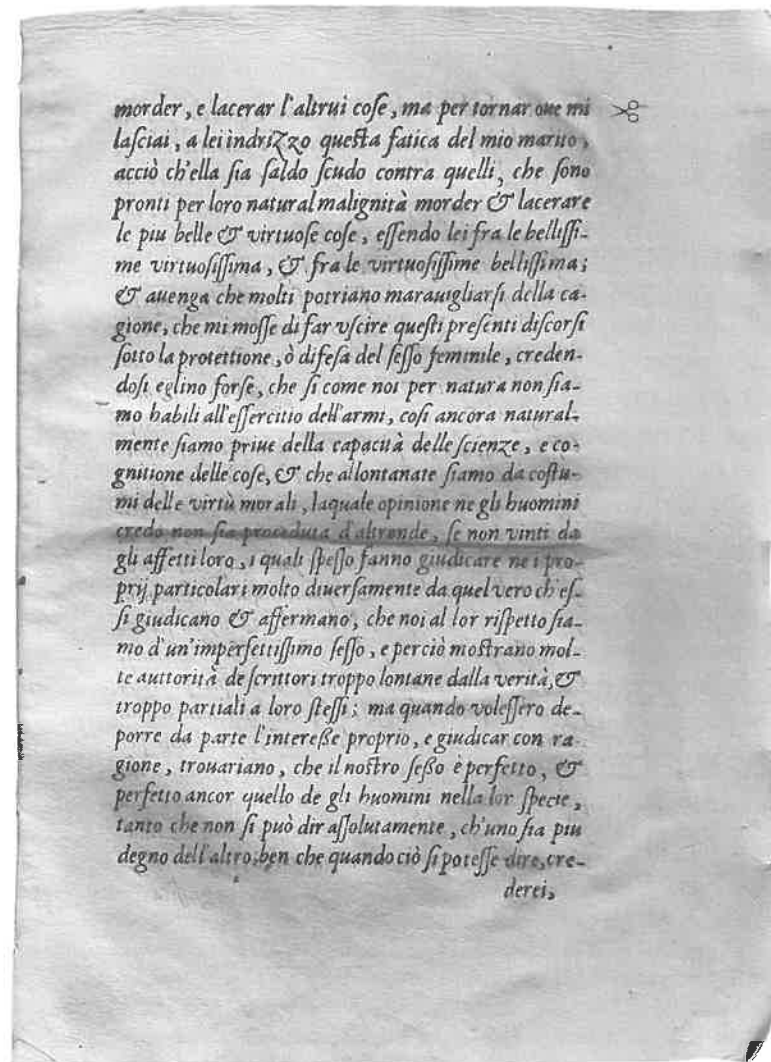
Slika 9. Druga stranica Marušine posvete Cvijeti u prvoj inačici. Maria Gondola, „Alla non men bella, che virtuosa, e gentil donna, Fiore Zuzori, in Ragugia.“, u Nicolò Vito di Gozze, *Discorsi ... sopra le Metheore d'Aristotele* (1584), f. *2v.

Slika 10. Druga stranica Marušine posvete Cvijeti u drugoj inačici – s izostavljenim nepriličnim izričajem „koji su iz našega Grada“. Maria Gondola, „Alla non men bella, che virtuosa, e gentil donna, Fiore Zuzori, in Ragugia.“, u Nicolò Vito di Gozze, *Discorsi ... sopra le Metheore d'Aristotile* (1585), f. *2v.

Slika 11. Treća stranica Marušine posvete Cvijeti u prvoj inačici. Maria
 Gondola, „Alla non men bella, che virtuosa, e gentil donna, Fiore Zuzo-
 ri, in Ragugia.“, u Nicolò Vito di Gozze, *Discorsi ... sopra le Metheore*
d'Aristotele (1584), f. *3r.

Slika 12. Treća stranica Marušine posvete Cvijeti u drugoj inačici – s
 izostavljenim povećim odlomkom. Maria Gondola, „Alla non men bella,
 che virtuosa, e gentil donna, Fiore Zuzori, in Ragugia.“, u Nicolò Vito di
 Gozze, *Discorsi ... sopra le Metheore d'Aristotile* (1585), f. *3r.

Dvije funkcije Marušine poslanice Cvijeti

U srpnju 1582. godine Maruša Gundulić smislila je ovo: s pomoću pisane poslanice zamoliti Cvijetu Zuzorić da se „u pratnji njezina časnoga imena“ (*sotto la scorta dell' honorato suo nome*) objave razgovori njezina supruga Nikole Vitkova Gučetića s Mihom Monaldijem o Aristotelovoj *Meteorologiji*.²⁶ Ta nakana Marušinoj poslanici Cvijeti dodjeljuje dvije funkcije: prvo treba braniti i obraniti Cvijetinu čast, a potom obrazložiti zašto časno ime jedne žene može i mora obraniti ili zaštititi jednu knjigu, muškarčevu knjigu, knjigu njezina supruga Nikole Vitkova Gučetića.

Pri obrani Cvijete Maruša Gundulić na prvim stranicama posvete više puta afirmira jedinstvo duha i tijela ostvareno u njezinoj osobi: mnoge vrline rese „njezin nadasve plemenit duh i prelijepo tijelo“ (*il suo nobilissimo animo et bellissimo corpo*);²⁷ „njezina ljepota, koja je čudesna bilo kome tko je vidi, predstavlja ljepotu njezina duha, a da se veća za jednu lijepu ženu ne bi mogla poželjeti“;²⁸ posve općenito, ljepota tijela „istinska je slika i svjedočanstvo ljepote našega duha“;²⁹ napokon, Cvijeta je „među ljepoticama najkrepesnija i među krepesnima najljepša“.³⁰

Istodobno, dubrovačka vladika poseže za slikovitim metaforama da bi osudila postupke Dubrovčana, točnije dubrovačkih plemića koji svjedoče o njihovoj zavisti i zloći, koja jednako pogađa i žene i muškarce,

²⁶ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), f. *2v.

Usp. Ivan Marotti, *Fiora Zuzzeri nobildonna e poetessa ragusea* (Pola: Tipografia Savorgnan, 1934), u poglavlju „Fiora Zuzzeri-Pescioni in Ancona“, str. 31–58, o Marušinoj posveti na str. 40–41, s citatom iz Marušine posvete u n. 12 na str. 57–58.

²⁷ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), f. *2r; Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), f. *2r.

²⁸ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), f. *2v: „essendo cosa chiara, che la sua bellezza, la qual' è maravigliosa a chiunque la vede, rappresenti quella bellezza dell' animo suo, la quale via piu maggiore in una donna bella desiderar non si puote; [...]“.

Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), f. *2v.

²⁹ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), f. *2v: „la bellezza del corpo (vera imagine et testimonio della bellezza dell' animo nostro)“.

Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), f. *2v.

³⁰ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), ff. *3v–*4r: „essendo lei fra le bellissime virtuosissima et fra le virtuosissime bellissima; [...]“.

Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), f. *3r.

i njezinu prijateljicu Cvijetu i njezina muža Nikolu. Marušinim riječima:

Zbog toga sam ja čvrstoga uvjerenja, štoviše nade da Vaše ime, tako dostojno i ugledno, mora biti posve sigurnom obranom protiv okrutnih udaraca zavidnikā, koji su iz našega Grada, i protiv onih koji su po svojoj vlastitoj i prirodnoj zloćudnosti uvijek spremni ujesti i razdrijeti tuđe posle, od kojih ste ujeta Vi bili povrijeđeni više i od jedne druge žene u mojoj domovini.³¹

Cenzorske ili autocenzorske škare zahvatile su u tekst na izričajima „iz našega Grada“ (*nella Città nostra*) i „u mojoj domovini“ (*nella mia patria*). Domovina i Grad bili su spomenuti kao mjesto radnje, kao mjesto zavidničkih postupaka protiv žene, imenovane žene; Maruša je osudila, točnije žigosala nečasne postupke, ali je izriječkom zabilježila gdje su se ti postupci zbili i tko je osobno bio povrijeđen tim postupcima. Maruša je dakle bila konkretna u svojoj obrani. Bi li ta obrana imala smisla ili bi izgubila na vjerodostojnosti da je Maruša izbjegla spomenuti mjesto, gdje se događaju postupci koji su za moralnu osudu, gdje se događaju napadi na (lijepu i) krepesnu ženu? Maruša je dakle bila spremna uprijeti prstom i na rodni grad da zaštiti Cvijetu, premda se ona izriječkom suprotstavlja okrutnim zavidnicima, „koji su iz našega Grada“.

Unutar posvete Maruša se još dvaput osvrnula na dubrovačku društvenu sredinu:

Ali jedino žalim da Vi, jer ne možete podnijeti da sjaj Vaših kreposti takvima zaslijepi slabe im oči i da im slatki Vaš lik postane još gorči, ne odlučite svojim svjetlom osvjetliti druge, zdravije i bezazlenije oči i, na našu žalost, rasvijetliti sjenovite i ugodne šume talijanske te im dati da čuju mile i slatke glasove Vaših

³¹ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), ff. *2v–*3r:

„[...] la onde io tengo ferma opinione, anzi speranza, che' l nome suo cosi degno et riguardevole debba esser una sicurissima difesa contra i fieri colpi de gl' invidiosi, che sono nella Città nostra, e di coloro, i quali per lor propria e natural malignità sono sempre pronti a morder e lacerar l' altrui cose, da i quai morsi ella piu che nessun' altra donna è stata tocca nella mia patria; [...]“.

Uz manje transkripcijske zahvate u interpunkciji i pisanju velikih slova, ali bez zadiranja u leksik, akcentuaciju i bilježenje apostrofa. To vrijedi i za sve ostale navode iz teksta Maruše Gundulić. Svi prijevodi iz Marušine posvete potječu od pisca članka.

Izričaje koji su izostavljeni u drugom izdanju Marušine posvete Cvijeti podcrtavanjem istaknuo Ivica Martinović.

Usp. Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), ff. *2v–*3r.

riječi, a svojim likom razblažiti one koje nije obuzela zloća gorke žuči, pustivši (o, okrutne li sudbine, o, okrutna li i ohola Neba) da ove naše oči budu lišene Vašega Sunca, a da ova naša tamna i turobna mjesta odzvanjaju strašnim glasovima Vukova, Medvjeda i Tigrova.³²

Time Maruša Gundulić otkriva i dodatni motiv svoje poslanice: odluku Cvijete Zuzorić da napusti rodni grad i svoj pokušaj da je od te odluke odgovori. Ali i ovom prilikom protivnici na dubrovačkoj sceni jasno su okarakterizirani: sladak glas Cvijete Zuzorić protiv „strašnih glasova Vukova, Medvjeda i Tigrova“, koji su, unatoč metafori, personalizirani upotrebom velikoga slova. Vukovi, Medvjedi i Tigrovi postali su imena! I to u gradu u kojem ime Orsat, a to znači Medo, u 16. stoljeću nose pripadnici rodova Bona (Bunić), Čereva (Crijević), Georgio (Đurđević), Gondola (Gundulić),³³ Pecorario-Goče (Gučetić), Ragnina (Ranjina), Sorgo (Sorkočević) i Zamagno (Zamanja, Đamanjić),³⁴ dok je ime Vuko bilo udomaćeno, primjerice, u rodu Bobaljević kroz 14. i 15. stoljeće.³⁵ Godine 1557. izumro je rod Volço (Vučević),³⁶ ali jedna

³² Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), f. *3r:

„ma solo mi doglio, che voi non potendo sofferire, che a questi tali lo splendore delle vostre virtù abbagli gli occhi deboli loro, et il dolce aspetto vostro non gli fia piu amaro, vi disporrete col lume vostro illuminar gli altrui occhi piu sani, e piu saldi, e rischiarar malgrado nostro l'ombrose, e piacevoli selve d' Italia, e farli sentire i soavi e dolci accenti delle vostre parole, et indolcir con l'aspetto vostro quelli, che dalla malignità del fiele amaro non sono soprapresi [corr. ex soprapersi], lasciando (ahi fato crudele, ahi Ciel crudo e superbo) questi nostri occhi privi del suo Sole, e questi luoghi nostri oscuri e foschi risonare de gli horrendi suoni di Lupi, Orsi, e Tigri, [...]“

Izostavljeno u Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585):

³³ Usp. Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika 2: Vlasteoski rodovi (A – L)* (Zagreb – Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2012), u tablici BONA-8 na str. 105; u tablici ČEREVA-3 na str. 186; u tablici ČEREVA-6 na str. 192; u tablici ČEREVA-8 na str. 195; u tablici GEORGIO-5 na str. 251; u tablici GUNDULA-5 na str. 301.

³⁴ Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika 3: Vlasteoski rodovi (M – Z)* (Zagreb – Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2012), među Gučetićima u tablici PECORARIO-GOČE-8 na str. 108; u tablici RAGNINA-8 na str. 211, u tablici SORGO-15 na str. 291, u tablici ZAMAGNO-1 na str. 344 i u tablici ZAMAGNO-4 na str. 355.

³⁵ Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika 2: Vlasteoski rodovi (A – L)* (2012), u tablici BABALIO-1 na str. 17 i u tablici BABALIO-2 na str. 19.

³⁶ Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika 3: Vlasteoski rodovi (M – Z)* (2012), o rodu

casata roda Bunić, suvremena bračnom paru Gučetić-Gundulić, nosi pridjevak Vučić.³⁷ Neoprezan Marušin izbor muških 'zvijeri' mogao je dakle povrijediti mnoge unutar dubrovačkoga plemstva, uključujući čak i članove rodova Gundulić i Gučetić. Jamačno su neki i prigovorili da im se Marušinom posvetom ozloglašuje ime ili rod pa je to mogao biti dostatan razlog da se autorski i bračni par Nikola Gučetić i Maruša Gundulić odluči za povlačenje prvoga izdanja i za autocenzuru Marušine posvete pri objavljivanju drugoga izdanja Gučetićevih dijaloga o Aristotelovoj *Meteorologiji*. U drugoj inačici Marušine posvete Dubrovnikom nisu više odjekivali „strašni glasovi Vukova, Medvjeda i Tigrova“.

Sâm pak Grad jedna je dubrovačka vladika opisala izričajem „naša tamna i turobna mjesta“, dok Italiju krasi „sjenovite i ugodne šume“, koje će biti rasvijetljene sjajem Cvijetine prilike; u Italiji će Cvijeta naići na „one koje nije obuzela zloća gorke žuči“, kao da takvih uopće nema u Dubrovniku. S tako opisanom oprekom između Dubrovnika i talijanskih gradova, napose Ancone kamo se Cvijeta sprema otputovati, Maruša je pribjegli generalizaciji, koja je, s pravom upozorava Zaninović, mogla ogorčiti sve dubrovačke vijećnike, a ne samo zlobnike i zavidnike, koji su Cvijeti nanosili bol.³⁸

„Strašne glasove groznih zvijeri“ Maruša spominje, bolje reći, 'čuje' i kad govori o susretu s Cvijetom u raju:

Molim Boga, nakon što se više na ovom svijetu ne budemo nadale ponovnom susretu, da nas bar združi [...] ondje gdje se više ne osjećaju ujedi zmija otrovnica i ne čuju strašni glasovi groznih zvijeri, nego se srce i duša hrane slatkoćom i milotom slušajući blage zvukove novih i neobičnih glasova.³⁹

Volço na str. 329–332, a njegovu utrnuću na str. 332.

³⁷ Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika 2: Vlasteoski rodovi (A – L)* (2012), str. 100: „U vrijeme *Velike zavjere* živi casata Marinova brata Serafina Damjanovog (oko 1533–1612), s pridjevkom Vučić (Vučićević), [...]“ Vidi i tablicu BONA-5 na str. 101.

³⁸ Zaninović, „Drugo izdanje djela Nikole Gučetića *Discorsi*“ (1953); str. 205–206.

³⁹ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), f. *3v:

„prego Iddio, doppo che in questo mondo riveder piu non si speriamo, ci congiunga almeno ove si calcano i falsi pensieri de gli empii, tristi e maligni, et il vero si gode con piu chiari spiriti, non con le genti strane, inique et inesorabili; ove piu non si sentono i morsi de i velenosi serpi, nè piu si odono le terribil voci dell'horende fiere, ma di dolcezza e soavità si pasce il cuore et l' anima, udendosi i soavi suoni di nuovi et inusitati accenti; [...]“ S ovim odlomkom završava tekst koji je izostavljen u izdanju posvete 1585. godine.

Nakon protesta protiv blaćenja Cvijete Zuzorić, koji se doima kao digresija, Maruša jasno određuje i drugu namjenu svoje posvete:

ali da se vratim gdje se zaustavih: Vama upravljam ovaj uradak svoga muža, da Vi budete čvrstim štitom protiv onih koji su po svojoj prirodnoj zloći pripravnici ujedati i razdirati što je najljepše i najkreposnije, a Vi ste među ljepoticama najkreposnija i među kreposnicama najljepša.⁴⁰

Motreno iz perspektive Maruše Gundulić, u Dubrovniku je nezaštićena i žena i knjiga. Zato ona ovom poslanicom upućenoj Cvijeti Zuzorić pokušava postići dvoje: ženom zaštititi (muškarčevu, muževu) knjigu, a 'knjigom', kako se u Dubrovniku naziva pismo, svojim tekstom, kako ona očituje u uvodnom dijelu poslanice, ženu. Ženom zaštititi knjigu, knjigom ženu.

Argumentacijski sloj Marušine posvete i njegove prouke

Marušina posveta Cvijeti nudi i više nego što zahtijevaju dvije prvotne nakane dubrovačke vladike, nudi argumentacijski repertoar o dostojanstvu, vrijednosti i prednosti(ma) ženskoga spola iz ženskoga pera. Zbog tog razloga opravdano je Marušinu posvetu Cvijeti nazvati prvijencem ženskoga pisma na hrvatskom tlu, a samu autoricu smatrati prvom hrvatskom filozofkinjom.⁴¹

Izostavljeno u Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585).

⁴⁰ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), ff. *3v–*4r:

„ma per tornar ove mi lasciai, a lei indirizzo questa fatica del mio marito, acciò ch' ella sia saldo scudo contra quelli, che sono pronti per loro natural malignità morder et lacerare le piu belle et virtuose cose, essendo lei fra le bellissime virtuosissima et fra le virtuosissime bellissima; [...]“.

Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), f. *3r.

⁴¹ Usp. bibliografske opise obiju inačica Marušine posvete u dvjema filozofskim bibliografijama: Ivica Martinović, „Žanrovi hrvatske filozofske baštine od 15. do 18. stoljeća“, u Pavo Barišić (ur.), *Otvorena pitanja povijesti hrvatske filozofije* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2000), str. 69–151, u bibliografiji na str. 139 pod natuknicom „Gundulić, Maruša“; Ivica Martinović, *Žanrovi hrvatske filozofske baštine od 15. do 18. stoljeća* (Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, 2011),

<http://www.ffst.unist.hr/images/50013808/zanrovi%20hrv.%20filozofske%20bastine.pdf>, u bibliografiji „Filozofska djela hrvatskih pisaca od 1400. do 1800.“, str. 209–324, na str. 253 pod natuknicom „Gundulić, Maruša“.

Nadalje u bilješkama: Martinović, „Žanrovi hrvatske filozofske baštine od 15. do 18. stoljeća“ (2000); Martinović, *Žanrovi hrvatske filozofske baštine od 15. do 18. stoljeća* (2011).

Posveta „Alla non men bella, che virtuosa, e gentil donna, Fiore Zuzori, in Ragugia.“ Maruše Gundulić već je privukla pozornost istraživača. Nakon istraživanja rukopisa Lodovica Beccadellija u Biblioteca Palatina u Parmi Josip Torbarina objavio je ulomke iz Beccadellijeve korespondencije s Dubrovčanima i o dubrovačkim temama te, gotovo usput, otkrio kad je Maruša Gundulić rođena: u drugoj polovici 1555. ili, najkasnije, početkom 1556. godine. Naime, nadbiskup Beccadelli pisao je 6. svibnja 1556. Marušinu ocu u Rim da je u Gružu vidio Marušu kao „djetesce u naručju“ (*una creaturina in braccio*).⁴² Dubrovačku vladiku on nije samo prikazao kao lik u dijalozima Nikole Gučetića nego ju je prvi nazvao „autoricom“ (*authoress*) – i to u svojoj doktorskoj disertaciji objavljenj 1931. godine.⁴³ Svojoj studiji o Cvijeti Zuzorić Zdenka Marković dodala je „još nekoliko riječi kao epilog ovoj biografiji“ – upravo o Marušinoj obrani Cvijete.⁴⁴ Ona se pritom ograničila na obrambeni sloj Marušina teksta, istaknula je da je Maruša istupila kao Cvijetin „javni branitelj“, pa je iz Marušine posvete prevela upravo onaj dio koji se, zbog zabrane ili autocenzure, nije pojavio u drugoj, skraćenoj inačici Marušine obrane što je tiskana 1585. godine.

Od monografije Zdenke Marković moralo je proteći četvrt stoljeća pa da Maruša Gundulić uđe u prve sintetičke prereze hrvatske književnosti i filozofije. U svom ogledu „Žena u hrvatskoj književnoj povijesti“, napisanom za *Gordoganovu* „Čitanku starije hrvatske književnosti“, Dunja Fališevac u Marušinoj je posveti prepoznala „prvi spomen ženskoga glasa u hrvatskoj kulturi“.⁴⁵ Sa Slobodanom Prošperovim Novakom Maruša je prvi put zaslužila i posebna poglavlja unutar *Povijesti hrvatske*

⁴² Torbarina, Josip. „Fragmenti iz neizdatih pisama Lodovika Beccadellija (1555–1564)“, *Dubrovnik* 1/9–10 (1929), str. 320–340, na str. 324. Vidi i Josip Torbarina, „Dživo Marina Gundulića, dubrovački humanist i državnik (1507.–1586.)“, *Hrvatsko kolo* 23 (1942), str. 168–182, na str. 178.

⁴³ Torbarina, Josip. *Italian influence on the poets of the Ragusan Republic* (London: Williams & Norgate Ltd., 1931), str. 47, 73–74.

⁴⁴ Marković, „Cvijeta Zuzorić“ (1970), epilog na str. 107–111; s prevedenim ulomcima iz Marušine poslanice Cvijeti na str. 108–110.

⁴⁵ Dunja Fališevac, „Žena u hrvatskoj književnoj kulturi (od 16. do 18. stoljeća)“, *Gordogan* 16–17/41–42 (1995–1996), str. 123–146, na str. 124–125. Vidi i ostale prinose u „Anotiranoj literaturi o Maruši Gundulić“.

književnosti, potom i unutar slavenske renesanse.⁴⁶ Ivica Martinović upozorio je na dvije inačice Marušine obrane u dvama kontekstima: prvo u okviru Gučetićeve intelektualne biografije, da bi istaknuo razlog za pojavu drugoga izdanja Gučetićevih *Razgovora o Aristotelovoj Meteorologiji* s (auto)cenzuriranom Marušinom posvetom,⁴⁷ a potom unutar tradicije obrane kao renesansnog filozofskog žanra, promotivši Marušinu obranu u paru s *Apologia del'honor civile* (1591.), kasnijim etičkim djelcem njezina supruga Nikole Gučetića.⁴⁸

U 21. stoljeću istraživanja Marušine posvete doživjela su nov zamah. Zdenka Janeković Römer prosudila je Marušinu posvetu unutar diskursa *querelle des femmes* i iz perspektive društvenih odnosa u kasnorenesansnoj Dubrovačkoj Republici. Prema njezinu tumačenju Marušin tekst ima dva žarišta: obranu Cvijete i zahtjev za poštivanjem ženskog dostojanstva.⁴⁹ Erna Banić-Pajnić jedina je među suvremenim istraživačima/istraživačicama dovela u pitanje Marušino autorstvo, i to zato što se „mnogi argumenti“ u Marušinoj posveti Cvijeti Zuzorić iz 1582. podudaraju s argumentima u Nikolinoj posveti Niki Zuzorić iz 1581.⁵⁰ Pritom se izrijeckom pozvala samo na jedan Nikolin argument:

⁴⁶ Slobodan Prosperov Novak, *Povijest hrvatske književnosti 2: Od humanističkih početaka do Kašićeve ilirske gramatike iz 1604.* (Zagreb: Antibarbarus: 1997), u poglavlju „Tko je cenzurirao Mariju Gundulić?“, str. 475–476; Slobodan Prosperov Novak, *Povijest hrvatske književnosti I: Raspeta domovina* (Split: Marjan tisak, 2004), u poglavlju „Je li u renesansi bilo žena?“, str. 94–96; Slobodan Prosperov Novak, *Slaveni u renesansi* (Zagreb: Matica hrvatska, 2009), u poglavlju „Je li i u slavenskoj renesansi bilo žena?“, str. 678–683, na str. 682–683.

⁴⁷ Martinović, „Kasnorenesanski filozof Nikola Vitov Gučetić“ (1997), u poglavlju „Pisac prve sustavne meteorologije u Hrvata“, str. 208–212, na str. 209.

⁴⁸ Martinović, „Žanrovi hrvatske filozofske baštine od 15. do 18. stoljeća“ (2000), str. 105–106, 139. Tom je prigodom Maruša Gundulić prvi put uvrštena u bibliografiju hrvatske filozofije.

⁴⁹ Janeković Römer, „Marija Gondola Gozze“ (2004), str. 106: „Marija je postavila zahtjev za poštivanjem ženskog dostojanstva, ali i za prilikom koju treba pružiti ženskom umu.“; str. 107: „Njezine riječi nisu samo općenita razmišljanja o vrijednosti žena i muškaraca nego reakcija na stvarne događaje i izljev osobnih osjećaja.“

⁵⁰ Erna Banić-Pajnić, „Žena u renesansnoj filozofiji“, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 30 (2004), str. 69–89, na str. 70 u bilješki 3: „Nije jasno piše li posvetu uistinu Mara Gundulić ili je njen autor Nikola V. Gučetić koji je potpisuje pod posvetu. Raščišćavanje toga pitanja zahtijevalo bi posebnu raspravu.“

Nadalje u bilješcima: Banić-Pajnić, „Žena u renesansnoj filozofiji“ (2004).

da „žene mogu bolje od muškaraca usvojiti svaku znanost“, ali potom i ustvrdila: „No, podudarnosti se time ne iscrpljuju.“⁵¹ Zbog „evidentne tijesne sveze između Gučetićevih dijaloga o ljepoti i ljubavi i navedene Marine posvete“ Banić-Pajnić odlučila je „paralelno govoriti o Marinoj posveti i o [Nikolinim] dijalozima“.⁵² Prema njezinoj prosudbi, i Maruša i Nikola „ističu superionost žene koja se temelji upravo na njezinoj naravi“ i po tom se stavu taj autorski dvojac razlikuje od renesansne tradicije koja maskulinizira ženu kad joj želi odati priznanje.⁵³ Autorica je k tomu zapazila da „oni glorifikacijom žena ustaju protiv javnog m[n]ijenja Dubrovnika i njegove vlasti (što je neobično kad se zna da je i sâm Gučetić bio na nekim ključnim pozicijama u toj vlasti).“⁵⁴

U svojoj knjizi o ženskom pismu u protureformacijskoj Italiji Virginia Cox više je puta upozorila na značenje posvete Maruše Gundulić, ali redovito s oslonom na drugu, (auto)cenzuriranu inačicu Marušine posvete iz 1585. godine.⁵⁵ Unutar svoga povijesnodemografskoga osmo-knjžija *Vlastela grada Dubrovnika* (2010–2017) Nenad Vekarić često se ‘susretao’ s rodovima Gučetić i Gundulić pa tako i s autorskim parom Nikolom Gučetićem i Marušom Gundulić. U petom svesku objavio je biografije književnice Marije Gundulić, njezina oca humanista Ivana Gundulića i njezina supruga filozofa Nikole Gučetića, u osmom genealogiju obiteljskoga ognjišta Nikole Gučetića, a u sedmom genealogiju obiteljskoga ognjišta Marušina oca Ivana Marina Gundulića.⁵⁶ Poput

⁵¹ Banić-Pajnić, „Žena u renesansnoj filozofiji“ (2004), u istoj bilješci.

⁵² Banić-Pajnić, „Žena u renesansnoj filozofiji“ (2004), u istoj bilješci.

⁵³ Banić-Pajnić, „Žena u renesansnoj filozofiji“ (2004), str. 80.

⁵⁴ Banić-Pajnić, „Žena u renesansnoj filozofiji“ (2004), str. 81. Ipak, treba uočiti da je Gučetić biran na „ključne pozicije“ u dubrovačkoj vlasti počevši od 1589. godine, jer je 22. veljače izabran u Vijeće umoljenih (*Consilium Rogatorum*), a u listopadu 1589. prvi put obnašao dužnost kneza.

DAD, *Specchio del Maggior Consiglio dell' anno 1500*, f. 8v, u zapisu o izboru za kneževu tijekom 1589. godine: „Ser Nicolaus Viti de Goze Octobris“; f. 78v, zapis o izboru u Vijeće umoljenih 22. veljače 1589., što znači da je tada već bio navršio 40 godina. Usp. Martinović, „Ljetopis života i djela Nikole Vitova Gučetića“ (1996), str. 28.

A Nikolini i Marušini stavovi, koji se mogu nazvati „glorifikacijom žena“, objavljeni su od 1581. do 1585. godine.

⁵⁵ Virginia Cox, *The Prodigious Muse: Women's Writing in Counter-Reformation Italy* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2011), str. 15, 216, 218, 238, 261.

⁵⁶ Vidi „Anotiranu literaturu o Maruši Gundulić“ priloženu ovom članku.

Erne Banić-Pajnić, i Francesca Maria Gabrielli poredbeno je istraživala Nikoline dijaloge i Marušinu posvetu, ali s drukčijim ishodom, jer „nastoji osvijetliti pomnu strategiju kojom se autorica oslanja na supružnikova djela da bi se od njih istovremeno udaljila.“⁵⁷ Ona je uočila da Marušin epistolarni mikrotraktat kronološki prethodi feministički intoniranim spisima Moderate Fonte i Lukrecije Marinelle⁵⁸ te, u opreci s važnim metodološkim zaključkom Zdenke Janeković Römer, Marušinu posvetu procijenila kao „važan doprinos u razvoju feminističke svijesti u renesansi“.⁵⁹

Ono što poduzimam ovim člankom jest proučiti Marušinu posvetu Cvijeti kao filozofsko djelo tj. ustanoviti i ocijeniti filozofske sastavnice jednoga teksta koji se na prvu doima kao prigodan. U tom smislu razlikujem obrambeni i argumentacijski dio posvete: u obrambenom dijelu u prvom su planu Cvijeta Zuzorić i Nikolini dijalozi o Aristotelovoj *Meteorologiji*, koje Maruša brani, a u argumentacijskom Maruša u nizu podastire svoje argumente o sposobnostima i djelatnostima žene, naročito u usporedbi sa sposobnostima i djelatnostima muškarca.⁶⁰ Usporedo želim što iscrpnije u hrvatskom prijevodu predstaviti i sâm tekst Marušine posvete u obje inačice.⁶¹

⁵⁷ Francesca Maria Gabrielli, „*Il nostro sesso è perfetto*: strategije otpora u posvetnoj poslanici Marije Gundulić (1582)“, u Lada Čale Feldman, Anita Dremel, Renata Jambrešić Kirin, Maša Grdešić i Lidija Dujčić (ur.), *Crveni ocean: Prakse, taktike i strategije rodnoga otpora* (Zagreb: Centar za ženske studije, 2016), str. 100–117, na str. 102.

⁵⁸ Gabrielli, „*Il nostro sesso è perfetto*: strategije otpora u posvetnoj poslanici Marije Gundulić (1582)“, str. 104.

⁵⁹ Gabrielli, „*Il nostro sesso è perfetto*: strategije otpora u posvetnoj poslanici Marije Gundulić (1582)“, str. 113.

⁶⁰ Usp. Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), počevši od f. *4r; Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), počevši od f. *3r: „et avenga che molti potriano maravigliarsi della cagione, che mi mosse di far uscire questi presenti *Discorsi* sotto la prottettione o difesa del sesso femminile“.

⁶¹ Odsad nadalje u bilješkama usporedo navodim tekstove iz obje inačice Marušine posvete: Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582); Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), i to s njihovom izvornom folijacijom što se dosad u literaturi, nažalost, izbjegavalo.

*Polazište Maruše Gundulić:
svaki spol savršen je u svojoj vrsti*

U Marušinoj posveti Cvijeti jasno je naznačen prijelaz na argumentacijski dio posvete:

a mnogi bi se mogli čuditi razlogu koji me potaknuo da ove *Razgovore* objavim pod zaštitom ili obranom ženskoga spola, budući da oni možda vjeruju: kako mi po naravi nismo sposobne rukovati oružjem, tako smo također prirodno lišene sposobnosti za znanosti i spoznaju stvari te smo udaljene od vladanja po moralnim vrlinama, koje mišljenje u muškaraca, vjerujem, nije poteklo od drugud nego otud što su svladani svojim strastima [...].⁶²

Doista se ne bi očekivalo da komentar Aristotelove *Meteorologije*, upriličen u obliku četiriju dijaloga, bude objavljen „pod zaštitom ili obranom ženskoga spola“ (*sotto la protezione o difesa del sesso femminile*), još određene pod zaštitom lijepe i kreposne, ali oklevetane žene s imenom i prezimenom. Takvo što iznimka je u europskim renesansnim razmjerima, što je autorici Maruši Gundulić na diku. One „koji bi se mogli čuditi“ zbog takve njezine zamisli, razmišlja Maruša, pokreću tri opravdanja:

1. žene „po naravi nisu sposobne ratovati“;
2. žene su „prirodno lišene sposobnosti za znanosti i spoznaju stvari“;
3. žene su „udaljene od vladanja po moralnim vrlinama“.

Prvi argument da žene „po naravi nisu sposobne ratovati“ ovdje je ostavljen po strani, ali će ga Maruša propitati u završnici svoje posvete. Drugom će se argumentu Maruša suprotstaviti svim svojim umnim snagama; dapače, dokazivat će suprotnu tvrdnju: žene su „prirodno obdarene sposobnošću za znanosti i spoznaju stvari“. Treći argument

⁶² Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), f. *4r:

„et avenga che molti potriano maravigliarsi della cagione, che mi mosse di far uscire questi presenti discorsi sotto la protezione o difesa del sesso femminile, credendosi eglino forse, che si come noi per natura non siamo habili all' essercitio dell' armi, così ancora naturalmente siamo prive della capacità delle scienze e cognitione delle cose, et che allontanate siamo da i costumi delle virtù morali, la qual opinione ne gli huomini credò non sia proceduta d'altronde, se non vinti da gli affetti loro, [...]“.

Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), f. *3r.

o moralnoj iskvarenosti žene Maruša je pripisala muškarcima kad su svladani svojim strastima i na njega se dalje nije osvrkala.

Polazni je argument Maruše Gundulić da je svaki od dvaju spolova, ženski i muški, savršen u svojoj vrsti. Izrijekom:

ali, kad bi se [muškarci] htjeli odreći vlastitoga interesa i suditi razložno, ustanovili bi da je naš spol savršen i da je savršen i spol muškaraca u svojoj vrsti, tako da se nipošto ne može reći da je jedan spol dostojniji od drugoga.⁶³

Ali uz jednu dopunu, koja izvrsno ocrtava društvene odnose unutar kasne renesanse:

premda, kad bi se to moglo reći, mislim da bi žene zaslužile izrazitiju pohvalu kad svojim kleveticima začepe usta i otvore im oči razuma; [...]⁶⁴

„Kad bi se to moglo reći“, služi se Maruša kondicionalom. Ali posvetom ona to i čini. Ona ostvaruje ‘izlazak’ iz kondicionala, s tim da će tek kasnije, po izlasku knjige iz tiska, doznati cijenu toga iskoraka. S ovom dopunom ona snažno zakoračuje u područje socijalne filozofije kad predlaže neku vrst javne kompenzacije za diskriminatornu praksu prema ženama u tadašnjem društvu.

Dvjestu maksimama u svom polaznom argumentu Maruša pak određuje liniju obrane ženstva, ispod koje nije spremna ići. Prva Marušina maksima „Svaki spol savršen je u svojoj vrsti“ doima se poput odjeka biblijskog izvješća o stvaranju svijeta: „Na svoju sliku stvori Bog čovjeka, na sliku Božju on ga stvori, muško i žensko stvori ih.“ (Post 1, 27); „I vidje Bog sve što je učinio, i bijaše veoma dobro.“ (Post 1, 31). Pa ipak, tom se Marušinu stavu može uputiti ozbiljan prigovor: zar muški i ženski spol ne pripadaju istoj vrsti, ljudskoj vrsti?

⁶³ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), f. *4r:

„ma quando volessero deporre da parte l' interesse proprio e giudicar con ragione, trovariano, che il nostro sesso è perfetto, e perfetto ancor quello de gli huomini nella lor specie, tanto che non si può dir' assolutamente, ch' uno sia piu degno dell' altro; [...]“

⁶⁴ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), f. *3r.

Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), f. *4r:

„benche quando ciò si potesse dire, crederei, che le donne dovessero havere qualche piu segnalata lode per chiuder la bocca a i detrattori loro, et aprirgli gli occhi della ragione; [...]“

Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), f. *3r-3v.

Druga Marušina maksima preriče prvu, ali tako da bude polazištem za svako buduće uspoređivanje muškoga i ženskoga spola: nijedan spol nije dostojniji od drugoga. Oba spola imaju dakle jednako dostojanstvo. Ako i nije otrprve jasno o kojem je ili kakvu dostojanstvu riječ, može se podrazumijevati da je riječ o dostojanstvu u redu stvaranja, u ontičkom redu. Naravno, takvo polazište Marušu kao pisca i obvezuje: što god nakon toga napisala, podliježe propitivanju stoji li to što je napisala u suglasju s tim dvjema maksimama.

Četiri filozofska argumenta Maruše Gundulić u prilog nadmoćnosti žene nad muškarcem

Nakon što je oblikovala svoje polazište u raspravi Maruša zaoštava svoj stav. Ona naime kreće u ‘kontranapad’ time što u nizu izlaže četiri argumenta u prilog nadmoćnosti žene nad muškarcem. Čini to sažeto, tek na jednoj stranici, ali, što je osobito važno istaknuti, sva su četiri njezina argumenta filozofske naravi. Prvi se od njih oslanja na Platona i renesansni platonizam, drugi i četvrti na Aristotela, treći pak podrazumijeva pojmove posjedovanja i gospodarenja, najvjerojatnije iz *Ekonomike*, koja se tada smatrala Aristotelovim djelom.

1. ‘Estetički’ argument s pomoću Platona: ljepota tijela potječe od ljepote duha

U prvom se svom argumentu Maruša pozvala na Platonov dijalog *Fedar*, ali i oslonila na očiglednu ljepotu ženskoga tijela:

jer ljepota tijela jasan je pokazatelj ljepote duha. Platon u svom *Fedru* to jasno pokazuje. I u to se također lako uvjeriti razumom, jer u dobro raspoređenoj tvari oblik bolje izvodi svoja djelovanja. Budući da je ljepota tijela (koje je prava tvar naše duše) učinak omjera sokova i njihove uređene oblikovne moći, može se sa sigurnošću reći: duša u tako dobro raspoređenu tijelu moćnija je u svojim djelovanjima. Odatle se jasno spoznaje da je ljepota tijela znak ljepote duha, a nema dvojbe da je ljepota tijela veća u našem spolu nego u muškom. Dakle, bit će veća i ljepota [našega duha] od ljepote njihova. I koliko god muškarci htjeli nijekati da naša ljepota [= ljepota našega tijela] nadmašuje ljepotu njihova tijela,

samo oko potvrđuje i pokazuje suprotno, jer mi nemamo one dlake od kojih oni izgledaju divlje, prirodno obojeni u crno ili riđe.⁶⁵

Maruša je dakle skovala ovaj silogizam:

Prema Platonu: ljepota tijela potječe od ljepote duha.

S Marušinim dodatkom: ljepota ženskoga tijela nadmašuje ljepotu muškoga tijela.

Dakle, ljepota ženskoga duha nadmašuje ljepotu muškoga duha.

Upućujući na Platona, Maruša se upire na ono mjesto u dijalogu *Fedar* koje govori o očitosti ljepote:

A tako je samo ljepotu dopalo ovo, da je najvidnija i najljubaznija,⁶⁶

ali izbjegava uputiti na kontekst Platonova izlaganja: ljubav kao četvrtu pomamu, s pojedinostima koje opisuju eros muškarca prema njegovu ljubljeniku. Da bi skovala svoj silogizam, ona mora posegnuti za ponajboljim renesansnim tumačiteljem Platona i cijele platonovske

⁶⁵ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), ff. *4r–*4v:

„perche è chiaro inditio la beltà del corpo di quella beltà dell' animo; Platone nel suo *Fedro* lo mostra chiaramente, il che ancora facilmente si persuade con ragione, perche nella ben disposta materia, la forma fa meglio le sue operationi. La bellezza del corpo (il qual' è vera materia dell' anima nostra) essendo un' effetto della proportione de gli humori, et della loro regolata virtù formatrice, si può sicuramente dire, che l' anima in un corpo così ben disposto sia piu virtuosa nelle sue operationi. Onde chiaramente si conosce, che la beltà del corpo sia segno di quella dell' animo; e non è dubbio, che la bellezza del corpo è maggiore nel sesso nostro, che in quello de gli huomini; dunque sarà maggior ancor quella dell' animo loro; et quantunque gli huomini questo vollesero negare, che la bellezza nostra sopravanzasse quella del corpo loro, l' occhio istesso afferma, e mostra il contrario, sendo noi prive di quei peli, che fanno loro parer selvaggi e dipinti dalla natura d' un colore nero o rosso [corr. ex bianco e rosso].“

Preveo u skladu s ispravkom: previd je tvrditi da su dlake na muškarčevu tijelu „bijele i riđe“; one su „crne ili riđe“.

Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), f. *3v.

⁶⁶ Platon, *Fedar* 31, 250d. Usp. *Platonov Phaidros*, preveo, uvod i bilježke napisao Franjo Petračić (Zagreb: Matica hrvatska, 1894), str. 31; Plato, *Euthyphro – Apology – Crito – Phaedo – Phaedrus*, translated by Harold North Fowler (Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, 1914), str. 485: „but beauty alone has this privilege, and therefore it is most clearly seen and loveliest“; Platone, *Fedro*, traduzione di Piero Pucci, introduzione di Bruno Centrone (Bari: Giuseppe Laterza & Figli, 1998), str. 57: „Così solo la bellezza sortì questo privilegio di essere la più percepibile dai sensi e la più amabile di tutte.“

tradicije – za Marsilijem Ficinom:

Budući da ljepota u inteligibilnu svijetu jest forma inteligibilnih forma te, slično, u tijelima jest forma formi, s pravom ona prvo i naj snažnije pokreće ondje um, a ovdje vid, što Platon svjedoči u *Fedru*.⁶⁷

Pritom Ficinova odnosna rečenica „što Platon svjedoči u *Fedru*“ zapravo odjekuje u Marušinoj odnosnoj rečenici „[kao što] Platon u svom *Fedru* jasno pokazuje“.

2. Ontološki argument iz Aristotela: plemenitost svršnoga uzroka

Drugi Marušin argument počiva na „plemenitosti svršnoga uzroka“:

Osim toga, ako su žene uglavnom ljubljene od muškaraca, neće li biti da su one savršenije od muškaraca? Plemenitost svršnoga uzroka, plemenitijega od drugih uzroka, jasno nam se pokazuje.⁶⁸

Maruša Gundulić podrazumijeva da je njezinu čitatelju poznat Aristotelov nauk o četirima uzrocima, bilo iz druge knjige *Fizike* bilo iz četvrte knjige *Metafizike*, pa onda i njegov stav o odnosu svrhe (*causa finalis*) prema ostalim trima uzrocima prirodnine: tvarnom, oblikovnom i tvornom (*causa materialis, formalis, efficiens*).⁶⁹ Taj Aristotelov zaklju-

⁶⁷ Marsilii Ficini *Opera*, Tomus secundus (Basileae: Ex officina Henricpetrina, 1576), u komentaru „In Plotinum. In librum de pulchritudine commentarium“, str. 1573–1578, na str. 1575:

„Cum enim pulchritudo in mundo intelligibili formarum intelligibilium forma sit, et in corpora similiter sit forma formarum, merito et illic intellectum et hic visum primo et promptissime movet, quod Plato testatur in *Phaedro*.“ Preveo Ivica Martinović.

⁶⁸ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), f. *4v:

„Oltre di ciò, se le donne per lo piu sono da gli huomini amate, non saranno elle piu de gli huomini perfette? La nobiltà della causa finale via piu nobile dell' altre cause ci si mostra chiaramente.“

Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), f. *3v, gdje je omaškom provedena izmjena: *mostra* → *mostrò*.

⁶⁹ Aristotel, *Physica* II.3, 195a24–25; *Aristoteles Latinus* (1831), str. 107b: „id enim gratia cuius caetera fiunt, optimum esse solet ac finis illorum.“

Usp. Aristotel, *Fizika* (Zagreb: Globus, 1988), str. 38, u Ladanovu prijevodu: „Jer ono 'poradi čega' treba biti najbolje i svrha ostalim stvarima.“

čak o svršnom uzroku ona primjenjuje na odnos muškarca prema ženi. Ona međutim tvrdi i više: žena je svrha muškarčeve ljubavi, a to onda nadmašuje sve ostale uzročne i druge sveze u muškarčevu odnosu sa ženom. Naravno, treba napraviti taj ključni korak: tek kad se prihvati da ljubav muškarca prema ženi ima *karakter* svršnoga uzroka, može se taj odnos – muškarčeva ljubav prema ženi – propitivati unutar Aristotelova nauka o četirima uzrocima. U takvu razmatranju ne može biti riječi o uzajamnom odnosu: je li muškarac svrha ženine ljubavi?

3. Argument iz raščlambe nazivka 'gospodarica': muškarac je gospodar svjetovnih stvari ništa manje od žene

Treći Marušin argument propituje značenje nazivka 'gospodarica', s oslonom na parove žena – muškarac (*donna – huomo*) i gospodar – gospodarica (*signore – signora*), pri čem, čini se, podrazumijeva pojmove posjedovanja i gospodarenja iz Pseudo-Aristotelove *Ekonomike*:

Ktomu, nazivak 'žena' (*donna*) ne označuje drugo nego 'gospodaricu' (*signora*), i to ne sebi samoj, jer bi [tada] bila gospodarica ničemu. Tako bi muškarca (*huomo*) bilo bolje zvati gospodarom (*signore*) negoli ženu. A ne može se zvati gospodaricom svjetovnih stvari, jer im muškarac nije ništa manje nadmoćan nego žena.

Dakle, kad se žena naziva gospodaricom, to treba razumjeti u odnosu na muškarca i to su ime (*signore*) ne bez razloga nadjenuli Talijani kao bistri i vrsni umovi te kao razboriti imenovatelji.⁷⁰

Aristotel, *Metaphysica* IV.16, 1021b23–25, *Aristoteles Latinus* (1831), str. 500b: „item quibus finis studiosus est, ea perfecta dicuntur: etenim secundum quod habent finem, perfecta dicuntur. Quare cum finis ultimum quippiam est, ad prava quoque transferentes dicimus perfecte interemptum esse et perfecte corruptum esse, cum nil corruptionis aut mali desit, sed in ultimo sit.“

Usp. Aristotel, *Metafizika* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1992), str. 111, u Ladanovu prijevodu: „Uz to one stvari u kojima je prisutna svrha, a ta je valjana, također se zovu savršene; jer time što imaju svrhu one su savršene, te tako, budući da je svrha neka od posljednjih stvari, prenoseći to i na nevaljalštine, govorimo i kako je štogod 'savršeno' propalo i 'savršeno' pokvareno, kad ništa nije uzmanjkalo propasti i zloći, nego je ona do krajnosti.“

⁷⁰ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), ff. *4v–*1r:

„Il nome ancor della donna, il quale non significa altro, ch' una signora, e non di se stessa, perche sarebbe signora di nulla; et l' huomo in questo modo meglio si potrebbe dir

Promišljajući na razmeđu etimologije i socijalne filozofije, Maruša ovdje oblikuje svoj socijalnofilozofski argument, izveden „u odnosu na muškarca“ kao gospodara, vlasnika, posjednika, kako će to kasnije obraditi njezin suprug u djelu *Governo della famiglia* (1589.), ali s ofenzivnim obratom: očekivalo bi se da Maruša nakon izlaganja zaključi: žena je gospodarica svjetovnih stvari ništa manje od muškarca, a ona zaključuje: „muškarac je gospodar svjetovnih stvari ništa manje nego žena“, ili suprug je gospodar svjetovnih stvari ništa manje nego supruga. U Marušinu uspoređivanju muškarca i žene prilog „ništa manje“ (tal. *non meno*) tu se pojavljuje prvi put. A znači „jednako“, ako je zaključiti prema njegovoj uporabi u naslovu Marušine posvete: Cvijeta je „ništa manje lijepa nego kreposna i plemenita gospođa“, a to znači da je ona u jednakoj mjeri lijepa koliko je kreposna i plemenita.

4. Prirodnofilozofski argument iz Aristotela: primateljski karakter ženine naravi i njegova ključna posljedica

Četvrti i posljednji iz niza Marušinih filozofskih argumenata polazi još jednom od usporedbe ženina i muškarčeva tjelesnog sastava:

Povrh toga, jasno je da je naš spol uma spremnijeg od muškaraca primati inteligibilne forme, jer je tjelesni sastav žena mekši; sam osjet to očituje s obzirom na to da su vlažne naravi. Stoga reče Aristotel da su mekoputni umno sposobniji, jer duša djeluje preko oruđa tijela, sastav kojega kad je mekan, to jest vlažan i topao odnosno vlažan i hladan, sposobniji je primati nego kad bi [tijelo] bilo suhog i toplog, odnosno suhog i hladnog sastava, kakav je tjelesni sastav muškaraca. Iz te se spremnosti dakle zaključuje da su žene savršenije od muškaraca. Istinitost ovoga mišljenja potvrđuju mnogi primjeri antičkih žena, koje su bile mudre, kako u Rimu, tako i u Grčkoj.⁷¹

signore, che la donna; nè meno si può dir signora delle cose del mondo, perche *non meno* è l' huomo, che la donna superiore à quelle [= cose del mondo].

Dunque domandandosi la donna signora, bisogna ciò intendere rispetto all' huomo, il qual nome non senza cagione da gli Italiani è stato imposto, come da gli intelletti svegliati et eccellenti, et come da i giuditiosi impositori.“

Prilog *non meno* kosopisom istaknuo Ivica Martinović.

Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), ff. *3v–*4r.

⁷¹ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), f. **1r:

Maruša Gundulić ponovo poseže za tvrdnjom iz Aristotelova poklada, ovaj put iz druge knjige njegova djela *De anima*:

Dokaz je i to da u ljudskom rodu u odnosu na to, a ne na neko drugo osjetilo, ima ih koji su nadareni i nenadareni. Oni naime tvrda mesa umno su nenadareni, a oni mekog mesa nadareni.⁷²

Sličan stav izriče Aristotel i na početku devete knjige svoga djela *De historia animalium*, dakako primjereno temi svoga izlaganja:

Životinje su po rodu mužjak i ženka, u svima njima gotovo sličnim razlogom razlikovala je priroda rod ženki od roda mužjakā. To je ponajviše očito za čovjeka i više životinje i za one četveronošce koji rađaju živo mladunče. Njihove su ženke mekše čudi pa se brže udomaćuju, profinjaju i poučavaju.⁷³

„Di piu è cosa chiara, che il sesso nostro sia piu disposto della mente a ricever le forme intelligibili, che non sono gli huomini, per esser la complessione [corr. ex compassione] delle donne piu molle; il che il senso istesso lo manifesta, essendo di temperamento humido. Onde disse Aristotele, che quelli, i quali sono di carne molle, sono piu atti di mente, per cioche l' anima opera secondo l' instrumento di corpo, la complessione del quale quando è molle, cioè humida e calda, ò humida e fredda, è piu atta à ricevere, che non saria quando fosse di complessione secca [e] calda, ò secca e fredda, come quella de gli huomini. Da questa dispositione dunque si conchiude, che le donne sono piu perfette de gli huomini; et la verità di questa opinione, molti essempii delle antiche donne ci affermano, che sono state savie, cosi in Roma, come in Grecia.“

Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), f. *4r, gdje su provedene sljedeće izmjene: *compassione* → *complexione*; *Aristotele* → *Aristotile*, *instrumento* → *instromento*.

U skladu s ispravkom *compassione* → *complexione* iz 1585. godine i preveo.

⁷² Aristotel, *O duši* (Zagreb: Naprijed, 1996), 2. izdanje, str. 55, u prijevodu Milivoja Sironića.

Usp. Aristotel, *De anima* II.9, 421a23–26; *Aristoteles Latinus* (1831), str. 219a: „Indicium autem est in hominum genere, ob hoc instrumentum sensus ingeniosos esse hebetesve, et non ob aliud quicquam. Qui namque sunt duri carne, ii sunt inepti mente. Qui vero sunt molles carne, ii sunt ingeniosi menteque dextri.“

⁷³ Aristotel, *De historia animalium* IX.1, 608a21–27.

Usp. *Aristoteles Latinus* (1831), str. 300–301: „Quibus in generibus est mas et femina, in iis omnibus paene simili ratione distinxit natura genus feminarum a maribus. Patet autem hoc potissimum in homine et in maioribus animantibus, et in iis quadrupedibus quae animal pariunt. Horum enim feminae moribus sunt mollioribus, ac citius cicurantur et mansuescunt et instituuntur.“

Usp. Banić-Pajnić, „Žena u renesansnoj filozofiji“ (2004), str. 73, u bilješki 6, koja, upućujući na *De historia animalium* IX.1, 608a21 kao izvor, nudi drukčiju interpretaciju.

Četiri svojstva s pomoću kojih gradi četiri elementa fizičkoga svijeta, kako ih primjerice uvodi u *De generatione et corruptione*, Aristotel primjenjuje i na sastav žene i muškarca, kad i gradi opreku: meka žena – tvrdi muškarac. Maruša izrijekom čini sljedeći korak: „duša djeluje preko oruđa tijela“, pa je žena spremnija od muškarca „primati inteligibilne forme“. S oslonom na Aristotela treba dakle zaključiti: zbog svoga tjelesnoga sastava žene su savršenije od muškaraca, u smislu: žene su sposobnije umovati od muškaraca.

Što je od filozofskoga štiva Maruša Gundulić još čitala ili mogla čitati do srpnja 1582. godine? Sigurno *Dialogo della bellezza* svoga supruga Nikole Gučetića, u kojem razgovaraju dva ženska lika: ona s Cvijetom Zuzorić, a neizravno je, u razgovorima ili pogledom na suprugov radni stol, mogla upoznati i latinski predložak suprugova dijaloga – raspravu *De pulchro* plodnoga aristotelovca Agostina Nifa.⁷⁴ Tako je bila upoznata s ključnim argumentom za superiornost žena nad muškarcima u umovanju, što ga je njezin suprug ugradio u predgovor, koji je potpisao 1. travnja 1581. i upravio ga Cvijetinoj sestri Niki u Jakin:

jer, želimo li vjerovati Aristotelovu i Platonovu autoritetu te također zdravu razumu, ustanovit ćemo da su žene sposobnije od muškaraca usvojiti svaku

⁷⁴ Usp. Veselin Kostić, „Platonski dijalozi Nikole Vidova Gučetića“, *Zbornik istorije književnosti* 3 (Beograd: Naučno delo, 1962), str. 95–133, na str. 100–121, gdje je Kostić dokazao da je Gučetić svoj *Dialogo della bellezza* gradio na zamisli i tekstu Nifove rasprave *De pulchro*, a kad je i spomenuo Nifa, nije otkrio da mu je Nifova rasprava glavni predložak, na str. 111.

Vidi također kako Kostić osporava Gučetićevo originalnost u zaključku na str. 130:

„Na prethodnim stranama videli smo da je veoma veliki deo njegovih [= Gučetićevih] rasprava o lepoti i ljubavi u stvari samo parafraza ili čak i *verbatim* prevod pojedinih odlomaka iz spisa raznih filozofa, a naročito Avgustina Nifa. Trebalo bi, međutim naglasiti da ova analiza Gučetićevih izvora nije obuhvatila sve ideje izložene u ova dva dijaloga. Ima dosta mesta u kojima Gučetić iznosi ideje novoplatonizma koje su u tolikoj meri opšte da ih je gotovo nemoguće pripisati jednom određenom izvoru. S druge strane, ima izvesnih delova koji ne spadaju u ovu kategoriju, a za koje nije pronađen definitivan izvor. U važnija ovakva mesta, pored onih na koja je već ukazano u ovom radu, spadaju neki delovi teorije o demonima (*Dialogo d'amore*, f. 4v–9) i razmatranje psihološkog mehanizma ljubavi (ib., f. 17v–18 i 20v–21). Te delove, bar za sada, treba smatrati originalnim. Međutim, oni su srazmerno tako malobrojni da ne mogu bitno izmeniti naš sud o Gučetićevoj originalnosti.“

Nadalje u bilješkama Kostić, „Platonski dijalozi Nikole Vidova Gučetića“ (1962).

znanost, jer nam sve naše spoznaje dolaze putem osjeta; a kako su žene podložnije temperaturi, što tvrde i najstručniji liječnici, i osjet im je istančaniji; iz toga slijedi da je i njihov um savršeniji od našeg, što pokazuje da su one nadmoćnije muškarcima u učenju i u njegovanju kontemplativnih vrлина.⁷⁵

Nikolin je argument još jedna varijacija na Aristotelovo obrazloženje u *De anima*, s istom osnovnom izvedbom: istančaniji osjet, karakterističan za žene, povlači savršenije umovanje, ali s drukčijom stilizacijom konačnoga zaključka: žene su od muškaraca sposobnije „usvojiti pisma i prionuti razmatralačkim vrlinama“ (*imparar lettere et attendere alle virtù contemplative*).⁷⁶ One, prema Nikolinu zaključku, umiju bolje ‘usvojiti’

⁷⁵ Gozze, „Alla molto magnifica Signora Nika Zuzori“ (1581), f. a3r:

„conciosia che (se vogliamo credere) all'autorità d' Aristotile et di Platone et anco alla ragione naturale, troveremo le donne essere più atte, che gli huomini, à imparare ogni scienza, perche tutte le nostre cognitioni ci vengono dal senso; per esser' elle più vicine alla temperatura, come vogliono i più periti medici, hanno anco senso più temperato; seguira però che l' intelletto loro sia anco del nostro più perfetto, il che mostra, ch' elle siano superiori a gli huomini nel poter' imparar lettere et attendere alle virtù contemplative.“

Uz transkripcijske zahvate u interpunkciji i pisanju velikih slova.

Nadalje u bilješkama Gozze, *Dialogo della bellezza* (1581).

Prijevod: Nikola Vitov Gučetić, „Dijalog o ljepoti nazvan Cvijet u Platonovu duhu“, u Nikola Vitov Gučetić, *Dijalog o ljepoti / Dialogo della bellezza. Dijalog o ljubavi / Dialogo d'amore* (Zagreb: Most / The Bridge, 1995), prijevod s talijanskoga Natka Badurina usporedo s pretiskom talijanskoga izvornika, stručna redakcija Sanja Roić, pogovor Ljerka Schiffler, str. 6–145, na str. 9, uz moje preinake.

Nadalje u bilješkama Gučetić, „Dijalog o ljepoti nazvan Cvijet u Platonovu duhu“ (1995).

Usp. Tadić, *Cvijeta Zuzoric* (1939), str. 25: „Na kraju se [svoga predgovora] Gučetić opravdava što je dve žene, Cvijetu i svoju suprugu, uveo da vode filozofske dijaloge, ali on kaže da je uveren da su žene sposobnije od muškaraca da o tome raspravljaju, jer je njihov um savršeniji od muškarčkog.“

Usp. Kostić, „Platonski dijalozi Nikole Vidova Gučetića“ (1962), str. 100: Gučetić „u posveti pred prvim dijalogom opravdava svoj postupak [da su mu sudionice razgovora samo žene] tvrdnjem da su žene podjednako sposobne za umnu delatnost kao i muškarci, ako ne i sposobnije od njih.“

Usp. Janeković Römer, „Marija Gondola Gozze“ (2004), str. 114.

⁷⁶ Šifler-Premec, *Nikola Gučetić* (1977), str. 16–17: „Uvodeći u ovaj dijalog žene kao sugovornice, Cvijetu i Maru (vlastitu ženu), koje su za nj po svojem intelektu umnije od muškaraca (poznaju književnost i kontemplativne vrline), Gučetić ustaljenim petrarkističkim epitetima hvali ljepotu Cvijetinu, [...]“, pri čem takvom svojom stilizacijom autorica

i ‘prionuti’, a to je ipak razblažena inačica spram kasnije oblikovanoga Marušina zaključka da su žene ‘sposobnije umovati’.

U vrlo zgusnutom tekstu Maruša u nizu izlaže četiri filozofska argumenta, na kojima temelji svoju ocjenu o odnosu ženskoga i muškoga spola, pri čem jednom izriječkom upućuje na Platonov dijalog *Fedar*, a dvaput na Aristotela, na Aristotelovu prirodnu filozofiju, ali tako da ne upućuje izriječkom na njegova djela *Fiziku* i *O duši*. Dubrovačka vladika postavlja široku filozofsku podlogu za svoju argumentaciju u prilog ženskoga spola kad se oslanja i na Platona i na Aristotela, ali i na vlastito rasuđivanje. A tako već prije nje čini i njezin suprug u posveti Niki Zuzorić najkasnije 1581. godine: „želimo li vjerovati Aristotelovu i Platonovu autoritetu te također zdravu razumu“.

Ono što Maruša sigurno ne tvrdi jest: da bi jedan od tih četiriju argumenata imao prednost; ona nudi četiri argumenta s četirima različitim ishodima i ne rangira ih. Ona dapače smatra da četvrtom argumentu treba ‘pomoć’ čim ga povezuje sa svojim najopsežnijim argumentom – s katalogom znamenitih žena.

Marušin katalog filozofkinja i književnica spram njegova talijanskoga predloška

Peti argument za kojim je Maruša Gundulić posegnula u obrani Cvijete Zuzoric argument je sa zavidnom tradicijom: podastrijeti katalog umnih, mudrih, obrazovanih žena, i to žena koje su svoje umovanje povjerile javnosti i pismu. Tradicija u koju se uklapa Marušin egzemplarij nije strogo definirana kanonima žanra niti ujednačena po kriteriju odabira; u tom je smislu dovoljno podsjetiti na znatne razlike između Plutarha i Boccaccia, između renesansnih izdanja *Plutarchi philosophi de virtutibus mulierum* u prijevodu Firentinca Alamanna Rinuccinija (+1499) i Boccacciova djela *De mulieribus claris* ili *De praeclaris mulieribus*, kako je to djelo naslovljeno u svojim najranijim tiskanim izdanjima, a tako se kasnije uobičajilo nazivati i Plutarhovo djelo.

Gučetićevo gledište o ženama (*le donne*) sužava samo na Cvijetu Zuzoric i Marušu Gundulić.

Isto i u drugom dopunjenom izdanju Schiffler, *Nikola Vitov Gučetić* (2007), str. 22–23.

Arēteja Prvi primjer koji je Maruša Gundulić izabrala, primjer kojemu je dodijelila prvo mjesto u svom popisu, sažeti je životopis Areteje, Aristipove kćeri, utjecajne profesorice prirodne i moralne filozofije u Ateni. Njezinu je mudrost, stvaralaštvo i utjecaj na učenike muškarce opisala ovim riječima:

Cita se da je Aristip, koji je bio Sokratov učenik i jedan od najvršnjih filozofa u Ateni, ondje imao kćer koja se zvala Areteja, koja je bila tako učena u grčkom i latinskom da ju je po čitavoj Grčkoj pratio glas da je Sokratova duša prešla u nju. Razlog tomu bio je to što je predavala i razjašnjavala Sokratov nauk tako da je izgledalo da ga je napisala a ne naučila.

Ta je žena javno predavala prirodnu i moralnu filozofiju u atenskim akademijama trideset pet godina. Napisala je četrdeset knjiga, među kojima posebice: jednu s pohvalama Sokratu, drugu o prehrani djece; jednu o atenskim bitkama, drugu o Sokratovoj *Državi*; jednu o nesreći žena, drugu o poljodjelstvu u davнини; jednu o marljivosti mravā, drugu o umijeću pčela; jednu o taštini mladih, drugu o nevolji starih; uz mnoge druge knjige, koje Boccaccio prikazuje u drugoj knjizi u pohvalu žena.

Stotinu joj je filozofa ondje bilo učenicima i umrla je u dobi od sedamdeset sedam godina.⁷⁷

Ovakva uputnica na Boccaccia, i to prva u Marušinoj poslanici, opreznom istraživaču već signalizira da Dubrovkinja nije čitala Boccaccia. Da ga je pročitala, znala bi: prvo, da Boccaccio nije uvrstio Areteju u svoj katalog znamenitih žena; drugo, da ga je čitala, ne bi upotrijebila

⁷⁷ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), f. **1r–**1v.

„Si legge che Aristippo, il qual' era discepolo di Socrate et uno de' piu eccellenti filosofi d' Athene, costui hebbe una figliuola chiamata Arethea, la qual fu tanto dotta nelle lettere Greche et Latine, ch' era fama in tutta la Grecia esser passata l' anima di Socrate in quella; et la causa di questo era, perche leggeva e dichiarava la dottrina di Socrate nel modo, che pareva piu tosto haver la essa scritta, che imparata.

Questa donna lesse publicamente la filosofia naturale et morale nelle Academie d' Athene trentacinque anni, scrisse quaranta libri, tra i quali specialmente uno delle laudi di Socrate, l' altro del modo di nutrire i fanciulli; uno delle battaglie d' Athene, uno della *Republica* di Socrate; uno della infelicità delle donne, l' altro dell' agricoltura de gli antichi; uno della providenza delle formiche, l' altro dell' artificio delle api; l' uno della vanità de' gioveni, l' altro della calamità de' vecchi; con molti altri libri, i quali racconta il Boccaccio nel secondo libro delle laudi delle donne.

Costei hebbe cento filosofi per discepoli et morì d' età di settantasette anni.“

Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), f. *4r–*4v.

izričaj „u drugoj knjizi“ u opisu Boccacciova djela *De mulieribus claris*, ne bi se odala – da zapravo vjeruje nekom drugom izvoru kojega nije htjela imenovati ili je to propustila učiniti, a pritom je taj neimenovani izvor pogrešno i površno uputio baš na Boccaccia i na takav netočan ustroj Boccacciova djela. Koga je dakle čitala?

Maruša Gundulić zacijelo je čitala knjigu kojoj su u prvom planu profesorice grčke filozofije, a tiskana je na talijanskom; tim jezikom ona vlada i piše. Jed(i)na takva knjiga na talijanskom tržištu, počevši od 1553. godine,⁷⁸ jest *Aureo libro di Marco Aurelio con l'Horologio de Principi* (*Zlatna knjiga Marka Aurelija s ogledalom za vladare*) španjolskoga biskupa Antonija de Guevara, propovjednika i ljetopisca španjolskoga kralja, knjiga koja je u španjolskom izvorniku prvi put objavljena u Valladolidu 1529. godine, ali je od 1553. godine prisutna u talijanskom prijevodu,⁷⁹ i to u više izdanja iz pera različitih prevoditelja.⁸⁰ Ta

⁷⁸ Na temelju pretraživanja u talijanskoj digitalnoj bazi *Internet culturale*,

http://www.internetculturale.it/opencms/opencms/it/ricerca_metaindice.jsp?instance=metaindice&semplice=semplice&semplice.y=9&semplice.x=10&q=Aureo+libro+di+Marco+Aurelio&pag=1 (pristup 9. veljače 2017).

⁷⁹ *Aureo libro di Marco Aurelio con l'Horologio de Principi* composto per il Molto Reverendo Signor don Antonio di Guevara, vescovo di Mondogneto, predicatore, et scrittore delle croniche della Maesta Cesarea. Nuovamente tradotto di lingua spagnuola in italiano dalla copia originale di esso autore. (In Vinegia: Appresso Francesco Portonaris da Trino, 1553).

Služim se kasnijim izdanjem u istoga izdavača: *Aureo libro di Marco Aurelio con l'Horologio de Principi*, in tre volumi. Composto per il Molto Reverendo Signor don Antonio di Guevara, vescovo di Mondogneto, predicatore, et scrittore delle croniche della Maesta Cesarea. Nel quale sono comprese molte sententie notabili, et essempli singolari, appartenenti à i Prencipi Christiani, et à tutti gli huomini generosi. Nuovamente tradotto di lingua spagnuola in italiano dalla copia originale di esso autore (In Vinegia: Appresso Francesco Portonaris da Trino, 1560).

Nadalje u bilješcima: Antonio di Guevara, *Aureo libro di Marco Aurelio con l'Horologio de Principi* (1560).

Usporedno se služim i španjolskim izdanjem: Antonio de Guevara, *Marco Aurelio con el Relox de Principes* (Sevilla: Juan Cromberger, 1543).

Vidi digitalno izdanje Guevarina djela u transkripciji Emilija Blanca za *Proyecto Filosofia en español*:

<http://www.filosofia.org/cla/gue/gerp.htm> (pristup 9. veljače 2017).

⁸⁰ Usp. Livia Brunori, *Le traduzioni italiane del „Libro aureo de Marco Aurelio“ e del*

je knjiga bila jedna od najutjecajnijih knjiga epohe u svom žanru,⁸¹ a njezin je suprug mogao posegnuti za tim 'ogledalom' dok se temeljito pripremao za vladara – da nakon navršenih četrdeset godina postane članom Vijeća umoljenih, a poslije i knezom, ovisno dakako o izboru.

Secondo libro di Marco Aurelio (Druga knjiga Marka Aurelija) u Guevarinu izdanju posvećena je u cijelosti ustanovi braka i dužnostima udane žene, a raspravljene su mnoge teme, redom: o pokornosti mužu, o dobru ophođenju „izvan kuće“ (*fuor di casa*), o znanju jezika i društvenom životu, tj. uzajamnom posjećivanju žena; o opreznom ponašanju tijekom trudnoće, o neobvezatnom dojenju i dužnostima dojilja, o odgoju i obrazovanju djece, o dužnostima i moralnom liku učitelja.⁸² Nakon što je Guevara upozorio da dojilje moraju biti mudre žene, umetnuo je i četiri poglavlja, koja su, nema dvojbe, privukla Marušinu pozornost:

Kako bi žene mogle biti ništa manje mudre nego što su to muškarci. Poglavlje XXVIII. l. 137

Pitagorino pismo sestri. Poglavlje XXIX. l. 138

Piščev nagovor vladaricama da se trude biti mudre poput antičkih žena. Poglavlje XXX. l. 139

Čija je žena bila velika Kornelija i o pismu što ga je napisala svojim sinovima Tiberiju i Gaju. Poglavlje XXXI. l. 141⁸³

„*Relox de Principes*“ di Antonio de Guevara (Imola: Galeati, 1979).

⁸¹ Glede europske recepcije Antonija de Guevare usp. Simon A. Vosters, *Antonio de Guevara y Europa* (Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 2008), napose u poglavlju „Italia“, str. 433–490.

⁸² Vidi „La tavola de i capitoli del secondo libro di Marco Aurelio con l' Horologio de i principi“, u Antonio di Guevara, *Aureo libro di Marco Aurelio con l'Horologio de Principi* (1560), ff. *v^r–*vi^r.

⁸³ Antonio di Guevara, *Aureo libro di Marco Aurelio con l'Horologio de Principi* (1560), u „La tavola de i capitoli del secondo libro di Marco Aurelio con l' Horologio de i Principi“, ff. *v^r–*vi^r.

Come le donne potrebbono essere non manco savie, che gli uomini. Cap. XXVIII. car. 137

Una lettera, che scrisse Pitagora ad una sua sorella. Cap. XXIX. car. 138

„Prizivajući u pamćenje neke mudre žene iz antičke povijesti, kako Rimljanke tako i Grkinje“ (*rivocando alla memoria alcune donne savie, dall'antiche historie, si Romane come Greche*),⁸⁴ biskup Guevara je među te mudre žene uvrstio i Aristipovu kćer, i to kao treću od četiri koje je odlučio portretirati.⁸⁵ U njega se Aristipova kći zove Aretha,

Persuade l'auttore [sic] alle principesse, che si sforchino d'esser savie, come sono state le donne antiche. Capitolo XXX. carte 139

De chi fu moglie la gran Cornelia, et di una epistola, che scrisse a Tiberio et Gaio suoi figlioli. Capito.[lo] XXXI. carte 141

Usp. naslove tih poglavlja u španjolskom izvorniku, prema transkripciji Emilija Blanca:

„*Capítulo XXVIII*. Cómo las mugeres no menos podían ser sabias que lo son los hombres, y que si no lo son no es por falta de naturaleza, sino por sobra de pereza, y que antiguamente las mugeres eran muy sabias, y por esto oy las princesas y grandes señoras no son sabias: porque el tiempo que espendían las antiguas en los libros espenden ellas en regalos. Prueva esto el auctor por muchas historias dignas de ser leydas, especial de las generosas señoras.

Capítulo XXIX. De una carta que escribió Pithágoras a una hermana suya.

Capítulo XXX. Do el auctor prosigue su intento persuadiendo a las princesas y grandes señoras que trabajen por ser sabias, como lo fueron las mugeres antiguas, lo qual prueva con muy notables historias.

Capítulo XXXI. De quién fue la gran muger Cornelia, y de una epístola que embió a Gayo y Thiberio, sus hijos, que por otro nombre se llaman los Graccos, en la qual los persuade a que no dexen los trabajos de la guerra por venirse a gozar los plazer de Roma. Es letra muy notable para entre madres y hijos.“

⁸⁴ Antonio di Guevara, *Aureo libro di Marco Aurelio con l' Horologio de Principi* (1560), „Come le donne potrebbono essere non manco savie che gli uomini. Cap. XXVIII.“, ff. 137r–138v, na f. 137r.

⁸⁵ Antonio di Guevara, *Aureo libro di Marco Aurelio con l' Horologio de Principi* (1560), f. 138r–138v:

„Aristipo era discipulo di Socrate et uno de piu nominati filosofi d' Athene, costui hebbe una figliuola chiamata Aretha, qual fu tanto dotta in littere Greche et Latine, che era fama in tutta la Grecia esser passata l' anima di Socrate in quella et la causa di questo era, che leggeva et dichiarava la dottrina di Socrate in tal modo, che pareva piu presto haver la essa scritta, che imparata. Boccaccio nel secondo libro delle laude delle donne, dice che questa eccellente donna Aretha non solamente imparo per essa, ma anchora insegnava ad altri, et non solamente insegnò, ma che etiandio scrisse molti libri; specialmente scrisse uno delle laude di Socrate et l'altro del modo de nutricar i fanculli; uno delle battaglie di Athene, l'altro della forza tirannica; uno [*corr. ex una*] della Rep.[ubblica] di Socrate; uno

izvor mu je „Boccaccio u drugoj knjizi o pohvalama žena“, Arethino je javno djelovanje opisano gradacijom koja zrcali biskupovo što čuđenje što divljenje: „ne samo da je sama učila, nego je još podučavala druge, i ne samo podučavala, nego također napisala mnoge knjige“; popis Arethinih knjiga u Guevare duži je za tri naslova, a životopis joj je zaključio epitafom:

Ovdje leži Areta, velika Grkinja, sjaj cijele Grčke. Imala je ljepotu Helene, poštenje Tirme, pero Aristipovo, dušu Sokratovu i jezik Homerov.

Maruša se dakle pozvala na isti izvor, čak i istim izričajem, a preuzimajući Aretejin životopis iz Guevare tek ga je neznatno skratila te izostavila njezin epitaf.

Drugi je Marušin primjer filozofkinja Teokleja, Pitagorina sestra:

Još je zapisano da je onaj veliki filozof Pitagora imao sestru, ne učenu, nego silno učenu, i kažu da je Pitagora više naučio od nje nego ona od njega, jer joj je brat bio učenicom, kako se pokazuje pismu što ga je s Rodosa napisao toj svojoj sestri, koja je predavala filozofiju u Samotraci:

‘Pitagora, učenik i brat, pozdravlja tebe, Teoklejo, sestro moja. Pročitao sam knjigu o sreći i nesreći koju si mi poslala, itd.’

Kakav se učitelj može dodijeliti toj ženi, kad joj je Pitagora bio učenicom? Ne vjerujem da je na svijetu ikad postojala žena mudrija od nje.⁸⁶

della infelicità delle donne, l' altro dell'agricoltura de gli antichi; uno delle cose mirabili del monte Olimpo, l' altro della vana diligenza della sepoltura; uno della providentia delle forniche, l' altro dell' artificio delle api; uno della vanità de i giovani, l' altro della calamità de i vecchi. Questa donna lesse publicamente la filosofia naturale et morale nell' academie d' Athene trentacinque anni de longo, scrisse quaranta libri, hebbe cento filosofi per discipoli, mori di età di settantasette anni, et gli Atheniesi messeno questi versi sopra la sua sepoltura: ‘Qui giace Aretha, la grande Greca, splendor di tutta Grecia, qual hebbe la bellezza di Helena, l' honestà di Tirma, la penna di Aristipo, l' anima di Socrate et la lingua d' Homero.’“

Jedini ispravak uglatim zagradama istaknuo Ivica Martinović.

Tri Aretejina naslova koja iz Guevare Maruša nije preuzela – podcrtavanjem istaknuo Ivica Martinović.

Pri transkripciji odlomaka iz Guevarine knjige razriješene su kratice i sustavno provedena zamjena u → v; provedeni su također manji zahvati u interpunkciju i pisanje velikih slova, iznimno u leksik.

⁸⁶ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), f. **1v:

Biografiju Pitagorine sestre Teokleje Maruša u cijelosti preuzima iz Guevarine knjige, a od Pitagorina pisma Teokleji samo prvu rečenicu. Takav se pristup bitno razlikuje od Guevarina. Španjolac prvo uvodi čitatelja u filozofsku scenu na kojoj, pozivajući se na Marka Terencija Varona, uočava tri glavne struje: stoike peripatetike, sokratovce i pitagorovce, da bi potom ukratko orisao život Pitagorine sestre,⁸⁷ a sljedeće poglavlje u cijelosti posvećuje Pitagorinu pismu Teokleji. To je pismo Guevari očito važnije nego Maruši Gundulić. Zašto? Pitagora u tom pismu nastupa s tri etičke prosudbe koje su mogle privući pozornost crkvenoga velikodostojnika, a za njega samoga nisu bile rizične. Prva Pitagorina ocjena glasi:

Kažem to, sestro moja, jer u obrani vlastitoga žene postaju lavovima, a u obrani tuđega duhovi muškaraca postaju kokošima; jer, naposljetku, jakim se može zvati samo tko ne brani vlastiti dom, nego za tuđe umire.⁸⁸

„È scritto ancora, che quel gran filosofo Pithagora hebbe una sorella non dotta, ma dottissima; e dicono che Pithagora piu imparò da lei, che lei da lui, havendo questo suo fratello havuto per discepolo, come si mostra in un' epistola, che da Rodi scrisse a questa sua sorella, la quale leggeva la filosofia in Samotracia:

‘Pithagora discepolo e fratello desidera la salute a te Theoclea mia sorella; ho letto il libro della fortuna et infortunio, che mi hai mandato, etc.’

Che maestro a questa donna si può dare, havendo ella havuto Pithagora per discepolo? Non crederò, che altra donna piu savia al mondo sia stata mai di costei.“

Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), ff. *4v–**1r.

⁸⁷ Antonio di Guevara, *Aureo libro di Marco Aurelio con l'Horologio de Principi* (1560), f. 138v:

„Hiarco, et Annio rustico, et Laercio, Eusebio, et Bocaccio dicono una cosa, alla quale io non darei troppo credito, se da si grand' authori non fusse scritta, cio è, che questo filosofo Pitagora hebbe una sorella, non solamente dotta, ma dottissima, et dicono piu che essa non imparò da Pitagora, ma Pitagora da lei, et in vero questa cosa mi ha messo in tanta admiratione, che io non saprei chi dar a questa donna per maestro, habbiando essa havuto [corr. ex *habuto*] Pitagora per discepolo. Il nome di questa donna era Theoclea, et Pitagora scrisse a questa sua sorella una epistola, quando leggeva in Rodi la filosofia, et essa all' hora era in Samotracia et la epistola è la seguente.“

⁸⁸ Antonio di Guevara, *Aureo libro di Marco Aurelio con l'Horologio de Principi* (1560), f. 139r:

„dico questo, sorella mia, perche nel defendere le cose proprie le donne doventano leoni, ma nel defendere le cose d' altrui gli animi de gli huomini doventano galline, perche infine quel solo si puo chiamar forte, non che defende la sua casa propria, ma quello che

Na temelju toga uvida Pitagora važe između ljubavi prema domovini i nepravедnoga pisanja o domovini:

Ne želim nijekati naravnu ljubav prema svojoj domovini, niti želim reći da ne volim one koji pišu dobro o njoj, ali ne čini mi se pravednim: jer što je dobro i vrlo dobro u tuđini, to kude; a ono malo dobra u vlastitoj domovini, to pretjerano hvale; tā nema u svijetu kraljevstva tako neplodnog da se u njemu ne bi našlo išta dostojno pohvale, niti se može naći puk ni narod tako savršen da se u njemu ne bi imalo što pokuditi.⁸⁹

Napokon, u autobiografskom zapisu Pitagora, uz pohvalu Teoklejinu nastojanja za vrlim ponašanjem, nudi opreku između istinorječiva Teoklejinu pisma i muškarčevih usta „bez istine“:

Ne možeš mi zanijekati da sam od troje braće, koliko nas je, ja najstariji, a ja ti ne mogu zanijekati da sam među tvojim učenicima najneznatniji; kao tvoj učenik, moram te slušati, a ništa manje kao svom bratu ti mi moraš vjerovati; uime tog povjerenja, sestro moja, upozoravam te da nastojiš biti razborita u riječima, puna poštovanja prema vlastitom životu, čestita kao osoba, istinorječiva u pisanju; jer znaj, ako ljudsko tijelo bez duše malo vrijedi, kunem ti se da ljudska usta bez istine vrijede još manje.⁹⁰

Premda je Guevaru čitala i o Pitagorinu pismu Teokleji najvjerojatnije razgovarala sa suprugom i Cvijetom, Maruša je u svojoj poslanici, izo-

more per la parte aliena.“

⁸⁹ Antonio di Guevara, *Aureo libro di Marco Aurelio con l'Horologio de Principi* (1560), f. 139r:

„Non voglio negare l' amore naturale della mia patria; ne voglio dire, che non ami quelli, che scrivono ben d'essa, ma non mi pare giusto; che 'l bene, et gran bene, che è nelle terre stranie[re] lo tacciano, et il poco bene della propria patria superfluamente lo lodino, perche non glie al mondo regno tanto sterile, che non ci sia qualche cosa degna di laude, ne manco si trova gente, ne natione tanto perfetta, che in quella non gli sia cosa da riprendere, [...]“.

⁹⁰ Antonio di Guevara, *Aureo libro di Marco Aurelio con l'Horologio de Principi* (1560), f. 139r:

„Non mi puoi negare, che de i tre fratelli, che noi siamo, io non sia il maggiore, et io non ti posso negare, che tra i tuoi discepoli io non sia il minore; et così essendo io tuo discepolo, ti devo ubbedire, et non manco essendo tuo fratello maggior tu mai dei prestar fede; sotto la sede di questa credulità, sorella mia, te avviso, che ti sforzi d'esser prudente nelle tue parole, respetosa della tua vita, honesta in tua persona, veridica nella tua scrittura; perciocche ti faccio sapere, che se 'l corpo dell' huomo senza anima vale poco, io ti giuro, che la bocca dell' huomo senza la verita vale meno.“

stavivši pomniju obradu Pitagorina pisma Teokleji, izostavila tri važna naglaska iz toga pisma koja joj nisu mogla promaći; prvi je izostavila očekivano, jer doista pri obrani Cvijetine osobe i obrani Nikoline knjige nije bilo uputno propitivati rodoljublje napadača, a za ostala dva očito se morala othrvati izazovu da ih uključi u svoje pismo. To se dakako odnosi na Pitagorinu usporedbu između žena lavova i muškaraca kokoši, te na Pitagorinu izreku o ljudskim ustima „bez istine“.

S trećim je primjerom Maruša Gundulić ostala u krugu Pitagorine uže obitelji. Riječ je o Pitagorinoj kćeri Polikrati:

Plutarh piše da je Pitagora imao ne samo sestru Teokleju, od koje je naučio toliko filozofije, nego da je još imao i kćer koja je u znanju nadmašila tetku i izjednačila se s ocem.⁹¹

Time je u cijelosti navela rečenicu iz Guevarine knjige, samo što na izvore upućuje drukčije od svog predloška. Guevara naime ima dva izvora: grčke povjesničare Hijarha i Plutarha, a Maruša se poziva samo na Plutarha, ali ne i na njegovu knjigu na koju je kao izvor uputio Guevara: „o vladanju vladara“ (*del regimento de principi*),⁹² što se najvjerojatnije odnosi na spis *Praecepta gerendae Reipublicae*, koji je u izdanju iz 1572. kao 55. uključen u desetu knjigu Plutarhových *Moralia*. Guevara nastoji biti što opsežniji, a da nije jasno što je tomu svrha, a Maruša sažima, jer o Polikrati izriče samo jednu rečenicu. Ipak, Maruša od Guevare preuzima kvalifikaciju koja nije u skladu s prikazom Teoklejinu značenja i važnosti: Polikrata je „nadmašila tetku i izjednačila se s ocem“ i u

⁹¹ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), ff. **1v–**2r:

„Plutarco scrive, che Pithagora hebbe non solo la sorella Theoclea, dalla qual' esso imparò tanta filosofia, ma ancor' hebbe una figliuola, la quale sopravanzò nel sapere la zia, et s' agguagliò al padre, et che in Athene piu si diletavano sentir' essa parlare nella sua casa, che sentir' Pithagora legger' in Academia; il che io non potrei credere, se questo autor grave non lo dicesse.“

Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), f. **1r.

⁹² Antonio di Guevara, *Aureo libro di Marco Aurelio con l'Horologio de Principi* (1560), f. 139r:

„Hia[r]co et anchora Plutarco nel libro del regimento de principi dicono che Pitagora hebbe non solo la sorella Theoclea, dalla quale esso imparò tanta filosofia, ma anchora hebbe una figliuola, qual sopravanzò nel saper la zia, e si agguagliò al padre.“

O Polikrati na f. 139r–139v.

Guevare i u Maruše. Vrijedi li onda ono što je prije rečeno – da joj je tetka nadmašila oca? Očito, niti je Guevara logički propitao prikupljeno gradivo niti je Maruša Guevarinoj knjizi pristupila kritički. Iz njihova druženja sa ženama iz Pitagorine obitelji izostala je Pitagorina supruga (ili prilježnica) Teano.⁹³

Za četvrti primjer odabrala je Maruša Gundulić pjesnikinju Karmentu:

Još je pisano o Evandrovoj supruzi, koja je bila vrlo učena, a zvala se Karmenta, i to zbog velike rječitosti, što ju je pokazivala u stihu, koji se na latinskom naziva 'carmen', i činila je to s lakoćom s kakvom ostali pišu prozu.⁹⁴

I Karmentu Guevara i Maruša različito prikazuju, njegujući vlastite stilove pri pisanju o znamenitim ženama. Maruša ovog puta izbjegava spomenuti ne samo Guevaru nego i njegov izvor, a to je „mantovanski pjesnik“ (*il poeta Mantovano*),⁹⁵ očito Virgilije i njegova *Eneida*. Da je Karmenta bila proročica, Guevara posebno naglašava i razrađuje, nabrajajući njezina glavna proroštva o sudbini Troje, Grčke i Rima,⁹⁶

⁹³ Usp. Janeković Römer, „Marija Gondola Gozze“ (2004), str. 114, u bilješci 26.

O Teano kao filozofkinji i matematičarki usp. primjerice: Mary Ellen Waithe, *A History of Women Philosophers*, Volume I: *Ancient Women Philosophers 600 b. C – 500 A.D.* (Berlin: Springer, 1987), str. 12–13; Ian Mitchell Plant (ed.), *Women Writers of Ancient Greece and Rome: An Anthology* (Norman: University of Oklahoma Press, 2004), u poglavlju „Theano“, str. 68–75.

Nadalje u bilješkama Plant (ed.), *Women Writers of Ancient Greece and Rome* (2004).

⁹⁴ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), f. **2r:

„È scritto ancora della moglie di Evandro, che fu dottissima, la quale si chiamava Carmenta, e questo per la grande eloquenza; c' hebbe nel verso, detto in Latino 'carmen', nel quale hebbe tanta facilità, quanta gli altri hanno nella prosa.“

Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), f. **1r.

⁹⁵ Guevara, *Aureo libro di Marco Aurelio con l'Horologio de Principi* (1560), f. 139v.

⁹⁶ Guevara, *Aureo libro di Marco Aurelio con l'Horologio de Principi* (1560), f. 140r:

„Questo Evandro hebbe la moglie tanto dotta, che per essere cosa fabulosa, dicono i Greci assai della sua eloquenza, et sapere, perche non manco scrittore c' hebbe ardimento di dire, che se quello, che scrisse quella donna delle guerre di Troia non fusse stato gittato nel fuoco per invidia, il nome di Homero restava oscuro; la ragione di questo è, che questa donna fu al tempo della guerra di Troia, e quello, che scrisse, scrisse come persona, che l' haveva visio, ma Homero scrisse dappoi della destruzione di Troia, et come huomo, ch' era affectionato ad Achile, et come amico de i Greci et inimico di Troiani, et in vero quando il scrittore si affectiona ad alcuna persona, non fa altro, che imbrattare la sua scrittura.“

a Maruša zaobilazi proročku dimenziju Karmentina pjesništva. Dubrovkinji je dovoljno da se Karmenta ističe pjesničkim umijećem, ali ne poseže za usporedbom Karmente s Homerom, kojom bi mogla poentirati. Od Guevare ona preuzima i dvojbenu podatku da je Karmenta Evandrova supruga, premda se pjesnikinja-proročica inače smatra njegovom majkom.

U petom i šestom primjeru prikazala je Maruša Gundulić dvije Platonove učenice Lastermu i Aksioteju:

Povijesti još pripovijedaju da u Grčkoj bijahu dvije vrlo učene žene, koje su se zvale Lasterma i Aksioteja, a među Platonovim učenicima veoma su glasovite. Jedna je od njih imala toliko dobro pamćenje, a druga se odlikovala tako uzvišenim umom, da mnogo puta Platon, dok je bio za katedrom, nije htio započeti s predavanjem jer nisu nazočne Lasterma i Aksioteja, dobro pamćenje i bridak um.⁹⁷

Izvor joj je i ovoga puta Guevara, i to njegovo prvo poglavlje o znamenitim ženama s tvrdnjom u naslovu „kako bi žene mogle biti ništa manje mudre nego što su to muškarci“ (*come le donne potrebbono essere non manco savie che gli huomini*):

Grčki povjesničar po imenu Hjarh pripovijeda da su Lasterma i Aksioteja bile dvije vrlo učene Grkinje i među Platonovim učenicima one koje su itekako stekle

Chaimavasi per nome questa moglie di Evandro, Nichostrata, et altri la chiamano Carmenta, et questo per la grande eloquenza, che hebbe nel verso, detto in Latino *carmen*, perche dicono, che haveva tanta facilità nel verso, quanta gli altri hanno nella prosa.

Gli historici gentili dicono essere stata profetessa, et che profetizò quindici anni inanzi, che fusse la distruttione di Troia, et predisse la venuta di Enea in Italia, et le guerre, che dovevano haver; per haver per moglie Lavinia; et disse, come Ascanio figliuolo di Enea edificarebbe Alba longa, et disse qualmente da i Latini dovevano descendere i Romani, et che maggior sarebbe la vendetta, qual Roma farebbe della Grecia, che quella, che fece Grecia di Troia, et la maggior guerra, che Romani havevano da haver sarebbe con i prencipi dell' Africa, et al fine disse, che Roma trionfarebbe de tutti i regni del mondo, et che de Roma trionfarebbe per sempre una gente incognita, [...]“.

⁹⁷ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), f. **2r:

„Narrano ancor l' historic, che in Grecia erano due donne dottissime, che si chiamavano Lasterma et Axiotea; et tra discepoli di Platone molto nominate, l' una delle quali era di tanta profonda memoria, et l' altra di sì alto intelletto, che molte volte essendo Platone in cattedra, non voleva cominciar à leggere per non esservi presente Lasterma et Axiotea, profonda memoria et sottile intelletto.“

Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), f. **1r.

glas. Jedna od njih imala je toliko dobro pamćenje, a druga tako uzvišen um, da Platon mnogo puta za katedrom nije htio započeti s predavanjem; kad bi ga veliki filozofi upitali zašto ne predaje, kažu da je odgovarao ovim riječima: 'Ne želim predavati zato što nedostaje um koji bi me razumio', a to bi rekao jer nije bila nazočna Lasterma, 'i nedostaje pamćenje koje bi predavanje sačuvalo', a to je govorio jer nije bilo Aksioeteje. Velika je morala biti mudrost tih dviju žena, jer Platon, sa svim svojim ugledom, nije htio ni o čemu predavati ako jedna od njih ili obje nisu u školi. Više je dakle Platon cijenio um i pamćenje tih dviju žena nego filozofiju svih filozofa zajedno.⁹⁸

Maruša je očito zamijenila uloge koje je Hjarh, prema Guevari, dodijelio Lastermi i Aksioeteji, jer prema Guevarinu prikazu Lastermu je odlikovalo oštroumlje, a Aksioeteju pamćenje. Istina, uvodna Guevarina rečenica „jedna od njih imala je toliko dobro pamćenje, a druga tako uzvišen um“ upućivala je neizravno na drugačiji poredak, koji se u Marušinoj poslanici Cvijeti i pojavljuje.

Poput Guevare, i Maruša je Platonovu učenicu nazivala Lasterma, a ne Lastenija, na što je prva upozorila Zdenka Janeković Römer.⁹⁹

Za sedmi je primjer Maruša Gundulić odabrala 'kraljicu' Mirtis:

U knjizi *De situ orbis* Strabon pripovijeda, da je u priobalju vladala kraljica zvana Mirtis. Ona je bila tako sitna stasa da se činila patuljčicom, ali duha i znanja

⁹⁸ Guevara, *Aureo libro di Marco Aurelio con l'Horologio de Principi* (1560), f. 138r:

„Uno historico Greco per nome Hiarco narra che Lasterma, et Axiot[h]ea [furono] due donne Greche dottissime, et tra i discepoli di Platone molto nominate, una delle qual era di tanta profonda memoria, et l'altra de si alto intelletto, di modo che molte volte essendo Platone in la catedra non voleva comenzar a leggere, qual dimandato da grandi filosofi perche non leggeva, dicono che rispondeva queste parole: 'Non voglio leggere percioche manca l'intelletto, qual me ha da intender', et questo diceva Platone percioche che non era presente Lasterma; 'et manca la memoria qual l'ha de conservare', et questo diceva percioche non vi era Axiothea. Grande doveva essere la sapientia di quelle due donne poiche Platone con tutta la sua autorità non voleva leggere cosa alcuna se una di quelle, over ambidue non erano in la scola, percioche piu stimava il divino Platone l'intelletto, et la memoria di quelle due donne, che la filosofia di tutti i filosofi insieme.“

⁹⁹ Janeković Römer, „Marija Gondola Gozde“ (2004), str. 114–115:

„Marija Lasteniju krivo zove Lasterma. To bi se moglo protumačiti kao krivo čitanje ili usmeno prenošenje imena, no zanimljivo je da se ista greška javlja i u djelu Antonija de Guevare *Reloj de principes*, objavljeno[m] u Valladolidu 1529. Također, oboje pripovijedaju da Platon nije htio početi govoriti, dok 'Aksioetea i Lasterma' nisu bile prisutne. Teško je reći koji je zajednički izvor ovih dvaju tekstova, no očito je da ga imaju.“

tako velikih da su je zvali gorostasicom, jer muškarca koji je sitan stasom a velik duhom s pravom zovu gorostasom. Ponajviše stoga što je bila vrlo učena u filozofiji, tu je kraljicu primorje uvrstilo među sedam kraljeva koje su uvelike slavili.¹⁰⁰

Pritom je opet skratila prikaz iz Guevarine *Zlatne knjige Marka Aurelija s ogledalom za vladare*:

U *De situ orbis* Strabon kaže da je peta kraljica primorja bila Mirtis, koja je bila tako sitna stasa da se činila patuljčicom, a duha i znanja tako velikih da su je s pravom zvali gorostasicom, jer muškarca koji je sitan stasom a velik duhom s pravom zovu gorostasom, a muškarca koji je velik stasom a sitan duhom s razlogom zovu patuljkom. Tu znamenitu kraljicu Mirtis, zato što je kao udana žena bila mudra, a kao udovica čestita, i iznad svega vrlo učena u filozofiji, tu je kraljicu primorje uvrstilo među sedam kraljeva čijom su se velikom slavom hvalili, jer su u drevna vremena učene žene slavili koliko i muškarce vješte oružju.¹⁰¹

Izostavila je dakle posljednju Guevarinu rečenicu, koja je išla u prilog njezinu glavnom zaključku – da su u antici jednako slavni obrazovana žena i vješt ratnik. Izostavila je i dvije Guevarine karakterizacije žene ovisno o njezinu statusu za udanu je ženu važno da je mudra, a za udovicu da je čestita; zar ne bi dolikovalo da je udana žena i čestita, a udovica i mudra? Marušina je tema bila čast u mlade i lijepe žene, pri čem je javno nastupila protiv onih koji su tu ženu ogovarali, koji

¹⁰⁰ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), f. **2r–**2v:

„Strabone narra in quel libro *de situ orbis*, che appresso i lidi era una regina detta Mirthis, qual' era si picciola di corpo, che pareva una nana; ma nell' animo e nel sapere tanto alta, che la chiamavano gigantessa; percioche un' huomo, ch' è picciolo di corpo et grande d' animo, giustamente lo chiamano gigante. Questa regina per esser sopra tutto stata molto dotta nella filosofia, i lidi la posero nel computo de i sette re, quali tra loro erano stati molto gloriosi.“

Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), f. **1r–**1v.

¹⁰¹ Guevara, *Aureo libro di Marco Aurelio con l'Horologio de Principi* (1560), f. 140v:

„Strabone *de situ orbis* dice, che la quinta Regina de i Lidi fu Mirthis, qual era si piccola di corpo che pareva una nana, et nell' animo, et nel sapere tanto alta, che la chiamavano Gigantea, percioche un huomo, che è picciolo di corpo, et grande di animo, giustamente lo chiamano Gigante, et quello, il quale ha il corpo grande, et l' animo picciolo, con ragione lo chiamano nano. Questa eccellente Regina Mirthis, per essere stata donna savia essendo maritata, et honesta essendo vedova, et sopra tutto molto dotta in la filosofia, i Lidi la messeno nel computo de i sette Re, quali loro si vantavano haver havuto molto gloriosi, percioche ne i tempi antichi tanta gloria davano alle donne, ch' erano dotte in littere, come a gli huomini, quali erano destri nelle arme.“

su je bili spremni 'ujedati' u dubrovačkom okruženju. Poput Guevare, uputila je i Maruša na Strabonovo djelo *De situ orbis* kao na izvor obavijesti o kraljici Mirtis. S pravom? Jedna se Mirtis, lirski pjesnikinja iz Antedona, spominje u Plutarhovu djelu *Moralia* kao izvor priče o Eunostusu i Ohni.¹⁰² Je li to druga Mirtis? Treba li razlikovati kraljicu obrazovanu u filozofiji od pjesnikinje? U svakom slučaju, Maruša je preuzela i istaknula jedinu Guevarinu obavijest o obrazovanju kraljice Mirtis: „iznad svega vrlo učena u filozofiji“. K tomu, obrazovanost u području filozofije bio je jedini podatak kojim je Maruša potkrijepila tvrdnju da je kraljica Mirtis gorostasica duhom.

U osmom primjeru istaknula je Maruša Gundulić učenu pjesnikinju Kornificiju, sestru pjesnika Kornificija, koji je loše prošao u usporedbi sa sestrom:

Čita se o sestri pjesnika Kornificija, koja se također zvala Kornificija: u grčkoj i latinskoj književnosti bila je ne samo učena, nego je u sastavljanju stihova i epigrama bila silno učena. Kažu i to da je bez pripreme sastavljala stihove i epigrame u većem broju i izvrsnije nego njezin brat nakon što je promislio. A o tom nema dvojbe, jer je hitrije pero živahne pameti nego jezik slaba uma.¹⁰³

Poetessa docta iz rimskoga razdoblja privukla je prije Maruše i pisca *Zlatne knjige Marka Aurelija s ogledalom za vladare*.¹⁰⁴ Maruša nije upu-

¹⁰² Plant (ed.), *Women Writers of Ancient Greece and Rome* (2004), str. 36–37.

¹⁰³ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), f. **2v:

„Si legge della sorella del poeta Cornificio, che si chiamava anch' ella Cornificia, la quale nelle lettere greche et latine non solamente è stata dotta, ma nel comporre versi et epigrammi fu dottissima. E dicono, ch' ella componeva piu, e piu eccellenti versi et epigrammi alla sprovista, che il suo fratello non faceva con l' haverci pensato. Et di questo non è dubbio, perche maggior prestezza ha una penna d' un giudizio vivace, che non ha la lingua d' un' intelletto debole.“

Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), f. **1v.

¹⁰⁴ Guevara, *Aureo libro di Marco Aurelio con l'Horologio de Principi* (1560), f. 140v:

„Il poeta Cornifico [sic] secondo, che dice Laertio, hebbe una sorella chiamata Cornificia, qual in littere Greche et Latine non solamente è stata dotta, ma nel componer versi et epigrammi fu dottissima. Narrano di questa donna: cio che si trova de pochi huomini, cio è che essa componeva piu et piu eccellenti versi et epigrammi alla sprovista, che suo fratello de sopra pensato. Et questo non è tanto impossibile, che noi vogliamo dubitare in questo, percioche piu prestezza ha una penna de un giudizio vivace, che non ha la lingua de uno intelletto debole.“

tila na Guevarin izvor – Diogena Laercianina, a izostavila je i Guevarin nastavak o razgovoru dvojice Rimljana Kornificija i Kalfurnija. To je rijedak primjer slavne žene o kojoj su i Maruša i Guevara mogli čitati Boccaccia,¹⁰⁵ ali se njihov prikaz razlikuje od Boccacciova u bitnom stavu. Za razliku od Boccaccia, oboje ističu da je Kornificija bila vještija pjesnikinja od brata Kornificija, dok Boccaccio tvrdi da je sestra bila „jednako slavna“ (*aeque illustris*) kao brat, a to što je Kornificije bio „ugledan pjesnik epohe“ (*eiusdem aevi poeta insignis*) pomaže mu razložiti da je Kornificija „nadarenošću i neumornim radom“ (*ingenio et vigiliis*) uspjela nadmašiti ženski spol i u pjevanju ostvariti onu vrsnoću koju je doseglo malo muškaraca.¹⁰⁶

U devetom primjeru prikazala je Maruša Gundulić najbudriju Rimljanku koja se k tomu nije odlikovala ljepotom:

Boccaccio pripovijeda u knjizi pohvala ženama da je Sula, veliki suparnik konzula Marija, imao tri kćeri. Jedna se od njih zvala Lelija Sabina i među sestrama bila je najmanje lijepa, ali je bila najbudrija od svih Rimljanki, jer je javno s grčkoga

¹⁰⁵ Usp. Boccaccio, *Famous Women*, translated by Virginia Brown (Cambridge, Massachusetts – London: Harvard University Press, 2003), u poglavlju „LXXXVI Cornificia, a Poetess“, str. 174–175.

Nadalje u bilješkama: Boccaccio, *Famous Women* (2003).

¹⁰⁶ Boccaccio, *De mulieribus claris*, „Cap. LXXXVI. De Cornificia poeta“:

„Imperante autem Octaviano Cesare, tanto poetico effulsit dogmate, ut non ytalico lacte nutrita, sed Castalio videretur latice et Cornificio germano fratri, eiusdem evi poete insigni, eque esset illustris in gloria. [...]

Potuit hec nature non abiectis viribus, *ingenio et vigiliis* femineum superasse sexum, et sibi *honesto labore* perpetuum quesisse nomen: nec quippe gregarium, sed quod estat paucis etiam viris rarissimum et excellens.“

Bez transkripcijskih zahvata, prema digitalnom izdanju (Biblioteca Italiana, 2007), <http://ww2.bibliotecaitaliana.it/xtf/view?docId=bibit000947/bibit000947.xml> (pristup 20. prosinca 2016), koje preuzima izdanje *De mulieribus claris*, a cura di Vittorio Zaccaria, u *Tutte le opere di Giovanni Boccaccio* 10 (Milano: Mondadori, 1970).

Ključne riječi u latinskom izvorniku kosopisom istaknuo Ivica Martinović.

O značenju Kornificijina životopisa u oblikovanju i strukturi Boccacciova djela usp. Stephen D. Kolsky, *The Genealogy of Women: Studies in Boccaccio's De mulieribus claris* (New York: Peter Lang, 2004), u poglavlju „Shaping the Text: Formation of the *De mulieribus claris*“, str. 17–37, na str. 18: „Cornificia stands as testimony to the power of the written word which rises above convention and tradition.“; na str. 20: „The exhortation to industry in Chapter XXVI is also connected to the Cornificia chapter – she becomes a poet only through conquering a natural 'female' tendency to non-activity.“

na latinski predavala usred Rima s katedre. Nije samo vrlo skladno predavala, nego je također vrlo istančano pisala poslanice i govore.¹⁰⁷

Pritom ponovo sažima puno opširnijeg i razvedenijeg Guevaru:

U knjizi pohvala ženama Boccaccio kaže da je Lucije Sula bio veliki suparnik konzula Marija iz vremena Jugurtina rata te da nije bio pristalica Gaja Cezara za prvoga građanskoga rata. Ali da ja napišem ponešto o Sulinu životu, nije potrebno da se time bavi moje pero, jer svi ga povjesničari ne samo osuđuju zbog okrutnosti koje je iskalio na svojim neprijateljima, nego svjedoče i da je uskratilo odanost svojim vjernim prijateljima.

Taj konzul Sula imao je tri kćeri. Jedna se od njih zvala Lelija Sabina i među svojim sestrama bila je najmanje lijepa, ali među svim Rimljankama najbudrija, jer je u Rimu s katedre predavala iz grčkoga i latinskoga.

Nakon rata s Mitridatom dođe Lucije Sula u Rim i ondje odrubi glave trima tisućama Rimljana koji su mu došli ususret da ga pozdrave, a on im je svojom riječju jamčio, te bi zbog toga čina uistinu i s razlogom bio zauvijek uništen njegov glas da ta njegova kći nije u Senatu održala skladan govor, jer mnogo puta znanje dobre djece ispravi ludosti bezumnih otaca.

Povjesničari kažu da ta Lelija Sabina nije samo vrlo uglađeno predavala, nego da je i vrlo skladno pisala, jer je svojom rukom napisala mnoge poslanice i govore, a njezin ih je otac Sula naučio napamet i potom, jer je bio oštroman, znao izgovoriti za vlastitu svrhu u Senatu. Neka se nitko ne čudi, jer neki su tako velike pameti da i ono što proučavaju i pišu ne znaju izreći, a drugi su toliko oštromni da ih se oni koji ih čuju prepadnu čuti kad govore. Budući da je Sula imao takvu i toliko vrsnu kćer, smatrali su da je čovjek veoma mudar u davanju savjetâ, veoma odlučan u poduzimanju podviga, veoma ustrajan u natjecanju, veoma skladan u govoru. Odatle u Rimu ona drevna izreka o Suli koja glasi: 'Lucije Sula u domovini vlada jezikom, a strancima gospodari kopljem.'¹⁰⁸

¹⁰⁷ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), f. **2v:

„Narra il Boccaccio nel libro delle laudi delle donne, che Sila, quel gran competitor del Consule Mario, hebbe tre figliuole, una delle quali si chiamò Lelia Sabina, et questa tra l'altre sue sorelle era la manco bella, ma era tra tutte le Romane la piu savia, perche publicamente di greco in latino dentro di Roma leggeva in una catedra, et che haveva non solamente gran gratia nel leggere, ma haveva grande eleganza nel scriver' epistole et orationi.“

Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), f. **1v.

¹⁰⁸ Guevara, *Aureo libro di Marco Aurelio con l'Horologio de Principi* (1560), ff. 137v–138r:

„Boccaccio nel libro delle laude delle donne dice, che Lucio Silla era grande competitor del consulo Mario dal tempo della guerra de Giugurta, et non fu emulo de Caio Cesare dalla prima guerra civile; ma che io scriva alcune cose della vita de Silla non gli è

Što je Guevara preuzeo iz Boccaccia? Samo podatak da je Sula bio veliki suparnik konzula Marija za Jugurtina rata; sve ostale podatke nije mogao pročitati u talijanskoga klasika, koliko god on bio sklon prikazivati znamenite poganke iz grčko-rimskoga svijeta, ne i njihove suvremenice kršćanke – zbog njihove proslavljenosti u hagiografskoj književnosti.¹⁰⁹ Sve što je napisao o nelijepoj, a premudroj Rimljanki Guevara je preuzeo iz neimenovanih izvora. Znatno krateći Guevarin primjer o Leliji, Maruša je jedini Boccacciov podatak pretvorila u apoziciju i tako neizravno cijeli svoj sažeti prikaz pripisala Boccacciu. Ovaj primjer pokazuje da je Guevari posve povjerovala tj. da nije išla provjeravati što stoji u Boccacciovu djelu ili ga nije imala u svojoj knjižnici. Ipak, Maruša je drukčije od Guevare prikazala Lelijinu filološku osposobljenost: dok prema Guevari ona izravno predaje „iz grčkoga i latinskoga“ (*de greco et de latino*), Maruša priopćuje da Lelija javno predaje (prevodeći) „s grčkoga na latinski“ (*di greco in latino*).

bisogno che in questo si occupi la mia penna, perche tutti li historici non solo lo reprobano per le crudeltà che fece con i suoi inimici, ma lo notano anchora della poca fede, che servò a i suoi fideli amici.

Hebbe questo consolo Silla tre figliuole, una delle qual si chiamò per nome Lelia Sabina, et questa tra le sue sorelle era la manco bella, ma era tra tutte le Romane la piu savia, perche publicamente de Greco et de Latino dentro in Roma leggeva in una catedra.

Da poi la guerra de Mitridate venne Lucio Silla a Roma, et ivi tagliò la testa a tre milia Romani, quali gli erano venuti in contra su la strada per salutarlo et sopra la sua fede erano assicurati; et in vero et con ragione per quel atto Lucio Silla per sempre restava rovinato, se questa sua figliuola non faceva una elegante oratione nel Senato, percioche molte volte accade, che 'l saper de i figliuoli buoni remedia le pazzie de i padri matti.

Dicono gli historici, che questa Lelia Sabina non solamente haveva gran gratia nel leggere, ma anchora haveva grande elegantia nel scrivere, perche scriveva molte epistole et orationi di sua mano, et il suo padre Silla le imparava a mente, et da poi, perche era acuto, le sapeva recitar al suo proposito nel Senato, ne di questo alcuno si maravigli, perche sono alcuni de cosi grosso giudicio, che anche quello, che studiano et scriveno, non lo sanno dire, et altri sono tanto acuti, che quelli che gli aldeno, si spaventano ad aldirli parlare. Per haver habuto Silla tale, et tanto eccellente figliuola, è stato esso tenuto per huomo molto savio nel dar i consigli, per huomo molto determinato a pigliar la impresa, per molto constante nel competere, per molto elegante nel parlare. Da qui venne in Roma quello anticho proverbio Sillano che diceva: 'Lucio Silla comanda a quelli della patria con la lingua, et è signore de i stranieri con la lancia.'¹⁰⁹

¹⁰⁹ Usp. Virginia Brown, „Introduction“, u Boccaccio, *Famous Women* (2003), str. xi–xxiii, na str. xv–xvi.

S desetim primjerom zaključila je Maruša Gundulić govoriti o znamenitim Rimljanima, upozorivši na životni put omiljene profesorice koja je imala slavne sinove pa ju je, kao i mnogi prije nje, usporedila u tim dvjema dimenzijama – kao nastavnici i kao majku:

Kamo da smjestim Korneliju, majku [braće] Grakho, koja je u Rimu bila veoma poznata, ali su je više cijenili po znanostima koje je predavala u Rimu nego po osvajanjima koje su njezini sinovi izveli u Africi. Upitana jednom od nekog Rimljanina o tom što smatra većom slavom: biti učiteljicom tolikim učenicima ili biti majkom tolikim sinovima, Kornelija odgovori: više cijenim znanje koje sam prenijela nego sinove koje sam rodila. Jer sinovi održavaju čast za života, a učenici trajno podupiru slavu poslije smrti. Kažu da knjige koje je napisala ova gospa Ciceron nije samo čitao, nego se uvelike okoristio njezinim izrekama.¹¹⁰

I ovdje je Maruša slijedila Guevaru, koji je o Korneliji napisao posebno poglavlje unutar kojega je u cijelosti objavio njezino pismo sinovima Tiberiju i Gaju Grakho.¹¹¹ Štoviše, Maruša je pretjerano sažela Kornelijin život, izostavivši neke podatke iz Guevarina životopisa koji su išli u prilog njezinim osnovnim nakanama. Naime, Guevara je unutar Kornelijina životopisa dvaput pisao o njezinu predavačkom radu, drugi put spomenuvši da je držala katedru filozofije u Rimu:

Svi pisci složno veoma hvale tu gospu Korneliju, osobito jer je bila mudra i časna i jer je javno s katedre predavala filozofiju u Rimu. Zato su joj poslije smrti podigli kip u Rimu iznad vrata za Solnu cestu, a na vrhu kipa bio je ovaj epigram:

¹¹⁰ Gondola, *Alla gentil donna Fiore Zuzori* (1582), ff. **2v–**3r:

„Dove lascio io Cornelia, madre de Gracchi, la quale in Roma era molto conosciuta, ma molto piu honorata per le scienze, che leggeva in Roma, che per gli acquisti, che facevano i suoi figliuoli in Africa, la quale una volta fu domandata da un Romano, di che haveva maggior gloria: ò di vedersi maestra di tanti discepoli ò d'esser madre di tanti figliuoli, rispose Cornelia: più m' apprezzo della scienza che ho imparato che de i figliuoli che ho partoriti, perche i figliuoli mantengono l' honore in vita, et i discepoli perpetuamente sostentano la fama doppo la morte. Dicono, che i libri che scrisse questa matrona, Cicerone non solamente gli lesse, ma grandemente si prevalse delle sue sentenze.“

Gondola, *Alla gentil donna Fiore Zuzori* (1585), ff. **1v–**2r.

Usp. Cicero, *Brutus sive de claris oratoribus liber*, 211.

¹¹¹ Guevara, *Aureo libro di Marco Aurelio con l'Horologio de Principi* (1560), ff. 141v–145r, s. Kornelijinim pismom sinovima: „Comincia la lettera di Cornelia a due suoi figlioli nomati Grachi.“, ff. 142r–145r.

Usp. Plant (ed.), *Women Writers of Ancient Greece and Rome* (2004), u poglavlju „Cornelia“, str. 101–103, u skladu s današnjim stanjem istraženosti Kornelijina djela; s dva odabrana odlomka iz Kornelijina pisma sinu Gaju na str. 102.

Ovo je Kornelija, majka braće Grakho.

Bila je veoma sretna zbog učenika kojima je predavala i veoma nesretna zbog sinova koje je rodila.¹¹²

Guevara je s više pojedinosti razjasnio Ciceronov odnos prema Korneliji:

Ciceron je među Latinima bio prvak rimskoga govorništva i u pisanju poslanica najelegantniji. Kažu, knjige, koje je napisala ova gospa, Ciceron je ne samo čitao nego se uvelike okoristio njezinim izrekama. To se pak ne smije uzeti za zlo, jer nema toliko mudra čovjeka na svijetu koji se ne bi mogao okoristiti mišljenjem nekoga drugoga. Ciceron toliko veliča te spine da u svojoj *Retorici* kaže ove riječi: da Korneliju nije utuklo žensko ime, zaslužila bi da između svih filozofa bude jedinstvenom, jer nikad od krhke pūti nije vidio toliko ozbiljne izreke. Kako je Ciceron izrekao te riječi o Korneliji, ne može biti da spisi te gospođe nisu u svoje vrijeme bili objelodanjeni i još nisu bili izgubljeni, ali nam od njih nije ostao nikakav spomen, izuzev što je neki pisac po svom nahođenju preveo neku njezinu poslanicu pa je na taj način Sekst iz Heroneje u knjigu pohvala ženama stavio sljedeće pismo koje je [Kornelija] iz Rima poslala svojim sinovima u Africi.¹¹³

Guevara se pozvao na Seksta iz Heroneje, Plutarhova nećaka, kao svoj izvor i uputio na rečenicu u Ciceronovu *Brutu* o Korneliji, dok je Maruša svoje izvore prešutjela. Tako je u ocrtu Kornelijina života pro-

¹¹² Guevara, *Aureo libro di Marco Aurelio con l'Horologio de Principi* (1560), f. 142r:

„tutti gli scrittori grandemente laudano concordevolmente questa matrona Cornelia, specialmente per savia et honesta, et che publicamente leggeva in una cathedra filosofia in Roma, et per questo da poi la sua morte li rizzarono una statua in Roma sopra la porta, che chiamano via Salaria, et nella cima della statua era questo epigramma:

Questa è Cornelia, che fu madre de i Grachi,

la qual fu molto fortunata ne i discepoli, a i quali insegnò,
et molto infelice ne i figliuoli, che partori.“

¹¹³ Guevara, *Aureo libro di Marco Aurelio con l'Horologio de Principi* (1560), f. 142r:

„Tra i Latini Cicerone è stato prencipe della rethorica romana, et quello che nel scrivere delle epistole è stato piu elegante. Dicono che i libri, che scrisse questa matrona, Cicerone non solamente li lesse, ma grandemente si prevalse delle sue sententie, et questo non se li deve imputare à male, perche non è huomo al mondo tanto savio, che non si possa prevaler del parer d' altrui. Cicerone ingrandisce tanto quelle scritture, che dice queste parole nella Rethorica, se il nome de donna non havesse sbatuto Cornelia, esse tra tutti i filosofi meritava essere singolare, perche no mai de carne fragili ho visto sententie tanto gravi. Habbiando Cicerone ditto de Cornelia queste parole, non puo essere, che in suo tempo le scritture di questa donna non fussero in luce et non erano anchor perse, ma non vi è di quelle alcuna memoria, eccetto se alcun' autore al suo proposito ha tradotto alcuna sua epistola, et in questo modo Sesto Cheronese nel libro delle laude delle done mette la seguente littera, qual esse mandò a suoi figliuoli de Roma essendo loro in Africa.“

pustila zabilježiti da je znamenita Rimljanka držala katedru iz filozofije, a taj joj je podatak u ostalim životopisima puno značio, a nije uočila ni to da Ciceronov *Brutus sive de claris oratoribus liber* izriče drukčiju misao o Korneliji negoli bilježi Guevara.

Pomna usporedba kataloga španjolskoga biskupa s katalogom dubrovačke vladike otkriva da se Maruša Gundulić u odabiru znamenitih žena bitno oslonila na četiri poglavlja druge knjige Guevarine europske uspješnice: svih deset primjera obrazovanih žena preuzela je iz talijanskoga prijevoda knjige *Aureo libro di Marco Aurelio con l'Horologio de Principi* Antonija de Guevare. Ondje je španjolski biskup znamenite žene, sedam Grkinja i tri Rimljanke, poredao ovako:

1. Lelija Sabina, Sulina kći;
2. Lasterma, Platonova učenica;
3. Aksioteja, Platonova učenica;
4. Areta, Aristipova kći;
5. Teokleja, Pitagorina sestra;
6. Polikrata, Pitagorina kći;
7. Nikostrata ili Karmenta, Evandrova 'supruga';
8. Mirtis, kraljica;
9. Kornificija, Kornificijeva sestra;
10. Kornelija, majka braće Grakho.

Među Guevarinim primjerima Maruša Gundulić uspostavila je drukčiji poredak u kojem sve Grkinje dolaze prije Rimljanki, a žene uz Pitagoru, sestra i kći, prije dviju Platonovih učenica. Kao da se dubrovačka vladika nastojala držati kronologije, koja Guevaru očito nije zanimala. Da je Maruša Gundulić uspjela u svom naumu, Teokleja bi bila prije Areteje, s kojom započinje Marušin popis, a zaključuje ga, kao i u Guevare, Kornelija:

1. Areteja, Aristipova kći, filozofkinja;
2. Teokleja, Pitagorina sestra, filozofkinja;
3. Polikrata, Pitagorina kći, učena u filozofiji, ali bez javnih nastupa;
4. Karmenta, Evandrova 'supruga', pjesnikinja;
5. Lasterma, Platonova učenica, filozofkinja;

6. Aksioteja, Platonova učenica, filozofkinja;
7. Mirtis, kraljica, vrlo učena u filozofiji;
8. Kornificija, Kornificijeva sestra, ektemporalna pjesnikinja;
9. Lelija Sabina, Sulina kći, profesorica [filozofije] u Rimu, autorica očevih poslanica i govora;
10. Kornelija, majka braće Grakho, profesorica znanosti [= filozofije] u Rimu, autorica poslanice sinovima.

Osokoljena autoritetom jednoga biskupa i spremna preuzimati čitave rečenice ili manje odlomke iz njegove uspješnice u europskim razmjerima, Maruša je u skladu sa svojim motivom sažimala Guevarine životopise, a time ponekad, primjerice za Pitagorinu sestru Teokleju, izostavila uvide koji su mogli značajno doprinijeti njezinu diskursu. Rijetko se dogodilo da su Guevara i njegova dubrovačka čitateljica navodili različite izvore, primjerice za Pitagorinu kćer Polikratu. Ponekad im je izvor jednako pogrešan, primjerice Boccaccio u životopisnom ocrtu Lelije Sabine.

Marušu od Guevare razlikuje i odnos prema izvorima. Španjolski je biskup objavio dva važna izvora u cijelosti: Pitagorino pismo sestri Teokleji i Kornelijino pismo sinovima. A takvo što premašivalo je okvire koje je Maruša sebi zadala dok je pisala obranu Cvijete.

Što je najvažnije, dok Guevara niz životopisa znamenitih žena grčko-rimskoga svijeta završava Kornelijinim pismom sinovima – uvjeren da završne riječi toga potresnoga pisma ne iziskuju ma i jednu riječ zaključka,¹¹⁴ Maruša izrijekom upućuje na motiv koji ju je potaknuo da sažeto prikaže deset životopisa znamenitih žena, a taj je motiv – dokazati vrsnoću ženskoga spola (*l' eccellenza del nostro sesso*):

Ne uočavate li sada vrsnoću našega spola u ovim antičkim ženama, kako Grkinjama, tako i Rimljankama, preko kojih svaki od naših klevetnika može jasno shvatiti da smo savršene u spekulativnim znanostima, i to *gotovo više* negoli muškarcima, premda nas oni uglavnom nadmašuju u oružju i drugim djelatnim poslima, ali to ne nadmašuje naše savršenstvo, jer to [njihovo] djelovanje prije

¹¹⁴ Usp. Plant (ed.), *Women Writers of Ancient Greece and Rome* (2004), str. 101, o dvojbenoj autentičnosti Kornelijine pisane otavštine: „Two fragments of a letter attributed to Cornelia have been preserved in some of the manuscripts of Cornelius Nepos. [...] However, the authenticity of the fragments has long been disputed.“

pokazuje tjelesno savršenstvo negoli snagu duha, a koja se snaga u našem spolu može očitovati *ništa manje* nego u muškom.¹¹⁵

„Vrsnoća ženskoga spola“ prema Maruši najbolje se izriče dvama komparativima: „gotovo više“ i „ništa manje“; „gotovo više“ opisuje nadmoć ženskoga spola nad muškim u spekulativnim znanostima, a „ništa manje“ sposobnost žene u usporedbi s muškarcem u djelatnim vještinama, prije svega u ratnoj.

Maruša Gundulić bira znamenite antičke žene po svom mjerilu, u skladu sa svojim motivom: ‘odabranica’ u njezinu dokaznom postupku mora imati pero u ruci; mora biti sposobna natjecati se s muškarcem u spekulativnim znanostima, čak ga i nadmašiti; najbolje je da je filozofkinja, profesorica filozofije, ali može biti i pjesnikinja, u svakom slučaju mora je pratiti jasan pisani ili usmeni trag koji svjedoči o njezinoj umnosti i pismenosti. Zato se njezin egzemplarij znamenitih antičkih intelektualki oslanja na Guevarin, a bitno razlikuje i od Plutarhova i od Boccacciova popisa znamenitih žena.

Odlučivši usporediti muškarca i ženu po postignućima u području spekulativnih disciplina, Maruša je posegnula za dvama izričajima: „gotovo više nego muškarci“ i „ništa manje u ženskom spolu nego u muškom“. Niječni komparativ ‘ništa manje’ (*non manco* u Guevara, *non meno* u Maruše) pročitala je dubrovačka vladika u naslovu poglavlja Guevarine knjige u talijanskom prijevodu,¹¹⁶ a ‘gotovo više’ ili ‘umalo

¹¹⁵ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), f. **3r:

„Hor non vedete l' eccellenza del nostro sesso in queste donne antiche si Greche come Romane, per le quali chiaramente ciascuno de nostri detrattori può vedere che noi siamo perfette nelle lettere speculative, e *quasi piu* che gli huomini, se bene per lo piu quelli ci avanzano nelle armi et ne gli altri negotii attivi, non però che questo sopravanzi la nostra perfettione, perche questi essercitii mostrano piu tosto la perfettion corporale, che la *fortezza dell' animo*, la qual *fortezza non meno* nel sesso nostro si può mostrare che in quello de gli huomini.“

Komparative *quasi piu* i *non meno* kosopisom istaknuo Ivica Martinović.

Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), f. **2r.

¹¹⁶ Usp. ‘non manco’ u Guevara, *Aureo libro di Marco Aurelio con l'Horologio de Principi* (1560), f. 137r: „Come le donne potrebbono essere *non manco* savie che gli uomini. Cap. XXVIII.“

Na materinskom španjolskom Guevara se poslužio komparativom ‘no menos’, o čem usp. Antonio de Guevara, *Reloj de principes*, Libro II, „Capítulo XXVIII. Cómo las mugeres *no menos* podían ser sabias que lo son los hombres, y que, si no lo son, no es por

više’ (*quasi piu*) potvrdni je komparativ koji je sama smislila. S tima dvama izričajima ona se založila za ono što je primjerima antičkih filozofkinja i pjesnikinja, nastojala pokazati i dokazati – za jednaku sposobnost žene i muškarca da ostvare postignuća u spekulativnim znanostima, a da se riječima ‘jednako’ ili ‘jednakost’ nije poslužila.

Marušin odabir znamenitih junakinja iz Plutarha

Nakon što je Maruša Gundulić predočila svoj kronološki niz znamenitih filozofkinja (i književnica), ona započinje svoj drugi niz znamenitih žena, žena koje odlikuje „snaga duha“ (*la fortaleza dell' animo*), srčanost, junaštvo.¹¹⁷ Njega čine četiri primjera junakinja, moralno jakih žena, žena kojima se ime sačuvalo ~~zbog nečuvene hrabrosti~~ i samopožrtvovanja:

1. rimska djevica Klelija za vrijeme pohoda etruščanskoga kralja Larsa Porsene na Rim;
2. Porcija, Katonova kći, Brutova supruga, koja je nečuvenom hrabrošću poticala svoga supruga na urotu protiv Julija Cezara;
3. Aretofila iz Kirene, koja je svoju domovinu oslobodila od tiranina Nikokrata, svoga supruga;
4. Kama Galaćanka, koja je, po cijenu vlastite smrti, osvetila ubijenoga muža umjesto da se uda za prosca ubojicu.¹¹⁸

Za prvi primjer Maruša odabire djevojku koja je hrabrost iskazala na dva načina: bijegom iz zarobljenštva i još više hrabrim držanjem pred

falta de naturaleza, sino por sobra de pereza; y que antiguamente las mugeres eran muy sabias; y que por esto oy las princesas y grandes señoras no son sabias; porque el tiempo que espendían las antigas en los libros espenden ellas en regalos. Prueba esto el auctor por muchas historias dignas de ser leydas, en especial de las generosas señoras.“

Kosopisom istaknuo Ivica Martinović.

Prema izdanju *Obras Completas de Fray Antonio de Guevara*, Tomo II (Madrid, 1994), što ga je priredio Emilio Blanco,

<http://www.filosofia.org/cla/gue/gerp228.htm> (pristup 4. prosinca 2016).

¹¹⁷ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), f. **3r.

Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), f. **2r.

¹¹⁸ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), f. **3r–3v.

Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), f. **2r–**2v.

kraljem pobjednikom, a prikazala ju je kao dvostruku pobjednicu – nad neprijateljem i nad strahom:

Nije li bila čudesna snaga duha rimske djevice, koja se zvala Klelija, pred kraljem Porzenom? Kad se njezina domovina našla u opasnosti, ne samo da ju je oslobodila od opsade nego i od straha koji su Rimljani osjećali pred toliko moćnim kraljem. A Porzena, zadivljen njezinom odvažnošću, ljubazno ju je oslobodio i poslao natrag u Rim, odustavši od njegove opsade.¹¹⁹

U drugom primjeru Maruša bira suprugu, koja je zbog svoje hrabrosti postala moralnom sudionicom urote protiv samodršca Julija Cezara:

Nije li jednako čudesna bila snaga Porcije, Katonove kćeri i supruge Bruta koji je poslije ubio Julija Cezara? Da bi suprugu pokazala snagu koju bi pokazala u slučaju kad taj naum njezina supruga ne bi uspio, ona se ranila nožem da mu покаže kako lako bi se ubila kad bi ta njegova nakana propala.¹²⁰

Treći primjer pripada istom 'modelu' hrabrosti, a protagonistica je plemkinja Aretofila iz Kirene:

Bila je dostojna sjećanja i snaga Aretofile iz Kirene, koja je oslobodila svoju domovinu od tiranina Nikokrata, usmrтивši njega i njegovu majku Kalviju; pošto je vidjela domovinu slobodnu, povukla se u redovnički samostan.¹²¹

¹¹⁹ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), f. **3r:

„Non fu maravigliosa quella fortezza d' animo della vergine romana, chiamata Cloelia [corr. ex Chloclia] in presenza del re Porsena? Quando la sua patria trovandosi in pericolo, non solamente dall' assedio la liberò, ma ancora dalla paura, quale i Romani havevano di tanto re; del cui valore maravigliatosi Porsena, cortesemente la licentiò e rimandò a Roma, levandosi dall' assedio.“

Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), f. **2r–**2v.

¹²⁰ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), f. **3r–**3v:

„Non fu parimente maravigliosa la fortezza di Porcia, figliuola di Catone et moglie di Bruto, che uccise poi Giulio Cesare? La quale per mostrar al marito la sua fortezza, qual mostrerebbe in caso, che quando quel disegno del suo marito non riuscisse, si ferì con il coltello per mostrargli come facilmente s' ammazzerebbe ogni volta, che quel suo proposito dall' effetto scadesse.“

Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), f. **2v.

¹²¹ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), f. **3v:

„Fu degna di memoria ancora quella fortezza di Aretofila Cirenea, la quale liberò la sua patria dal tiranno Nicocrate, facendolo morire insieme con la Calvia madre del tiranno; e tosto che vide la patria libera, si ritirò in un monasterio di monache.“

Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), f. **2v.

Usp. Janeković Römer, „Marija Gondola Gozze“ (2004), str. 116: „Njezine su zasluge

Četvrti primjer Maruša posuđuje iz Plutarha, a svjedoči o spremnosti vjerne supruge da izabere smrt umjesto vjenčanja s proračunatim ubojicom njezina supruga:

Plutarh pripovijeda o zadivljujućoj snazi jedne žene, koja se zvala Kama Galacanka. Da bi osvetila smrt svoga supruga kojega je ubio Signorige, plemić iz toga grada, kako bi je mogao zaprositi, jer je bila prelijepa tijela i resile su je mnoge kreposti, sebe je otrovala da bi njega otrovala.¹²²

Tek u četvrtom primjeru Maruša upućuje na svoj izvor, izravan ili neizravan, Plutarhovu zbirku hrabrih žena *De mulierum virtutibus*, u sastavu *Moralia*. Dubrovačka vladika od 27 Plutarhovitih primjera odabire tri: Kleliju, Aretofilu i Kamu.¹²³ Porciju je također mogla odabrati iz Plutarha – čitajući Plutarhov životopis Bruta, u kojem su zabilježene riječi kojima se Porcija obratila Brutu nakon što je samoranjavanjem iskušala svoju hrabrost i odanost:

‘Brute, ja, Katonova kći, bila sam dana u tvoj dom ne kao prilježnica da dijelim s tobom samo stol i postelju nego da budem dionik tvojih radosti ali i dionik tvojih muka. Ti si doista u svemu besprijekoran suprug; ali kako da ti ja pokazem svoje osjećaje ili svoju zahvalnost ako ne budem dijelila niti tvoju tajnu niti brigu koja traži povjerenje? Znam da se ženska narav čini preslabom da izdrži tajnu [o uroti protiv Julija Cezara]; ali dobar odgoj, Brute, i izvrsno društvo idu veoma daleko u jačanju značaja; a meni se posrećilo da budem i kći Katonova i žena Brutova; prije ovoga ja sam se slabije pouzdavala u te svoje prednosti, ali sad sam shvatila da sam i za bol nesavladiva.’

To rekavši, pokazala mu ranu i ispriča o svom iskušavanju. A on, zapanjen i podigavši ruke prema nebu, pomoli se da mu bogovi podaju uspjeh u njegovu

i vrline bile tolike da su je sugrađani htjeli vidjeti na vlasti, no ona se povukla u ginecej, što Marija prevodi u samostan.“

¹²² Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), f. **3v:

„Narra Plutarco la stupenda fortezza d' una donna, che si chiamava Camma di Galatia, la quale per vendicar la morte del suo marito ucciso da Signorige gentilhuomo di quella città, per poterla poi chieder per moglie, la qual' era bellissima di corpo e di molte virtù ornata, avelenò se stessa per avelenar lui.“

Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), f. **2v.

¹²³ Usp. Plutarch, *Morals*, translated from the Greek by several hands, corrected and revised by William W. Goodwin, with an introduction by Ralph Waldo Emerson, Volume I. (Boston: Little, Brown, and Company, 1874), u spisu „Concerning the Virtues of Women“, str. 339–384; u poglavljima: „Valeria and Cloelia“, str. 355–357; „Aretaphila“, str. 367–371, „Camma“, str. 372–373.

pothvatu da se tako pokaže mužem dostojnim Porcije. I tada stade njegovati svoju ženu da se oporavi.¹²⁴

Bibul, Porcijin sin iz prvoga braka, u svojim je *Sjećanjima na Bruta* zabilježio Brutove riječi u jednoj kasnijoj zgodi, kad je Porcija zaplakala nad slikom na kojoj je bilo prikazano kako Andromaha ispraća Hektora u boj:

Ta premda njezino tijelo po prirodi nije dovoljno jako da izvršava junačka djela kao tijelo muškaraca, duhom je poput nas u prvim redovima za obranu domovine.¹²⁵

Dok Plutarh ne propušta, i to oba puta, i iz Porcijinih i iz Brutovih usta podsjetiti na slabost ženine naravi odnosno nedostatak tjelesne snage, Maruša se usredotočuje na Porcijinu jakost duha, koja uključuje skrajnju spremnost na odanost – do smrti ili samousmrćenja.

Posljednji je Marušin primjer skupni, pridržan za ratnice i vladarice Amazonke:

U trajnom sjećanju ostaju skitske žene zvane Amazonke, koje su na oružju vrijedile toliko da su čudesno povećale svoje carstvo i oružjem vladale velikim dijelom Azije.¹²⁶

One su dakle prikazane kao uspješne osvajačice novih zemalja. Prema Maruši Amazonke su skupina ratnica, među kojima se nijedna pominence ne ističe ili izdvaja junaštvom, dok Boccaccia zanimaju samo njihove kraljice, njih pet, o kojima sastavlja tri poglavlja u svojoj knjizi *De claris mulieribus*.¹²⁷

¹²⁴ Plutarh, *Usporedni životopisi* 3, preveo Zdeslav Dukat (Zagreb: August Cesarec, 1988), u biografiji: „Brut“, str. 466–498, na str. 472. Usp. i latinski prijevod: Plutarchus Chaeronensis, *Vitarum parallelarum seu comparatarum Guilielmo Xilandro, Augustano, interprete, tomus II.* (Argentorati: Sumptibus haeredum Lazari Zetzneri, 1630); „Brutus“, str. 521–548, o Porciji na str. 527–528.

¹²⁵ Plutarh, *Usporedni životopisi* 3 (1998), str. 477.

¹²⁶ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), f. **3v:

„Restano nella memoria perpetua le donne di Scithia, chiamate Amazone, le quali tanto nell' armi valsero, che accrebbero maravigliosamente l' imperio loro, signoreggiando con l' armi gran parte dell' Asia.“

Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), f. **2v.

¹²⁷ Usp. Boccaccio, *Famous Women* (2003), u poglavlju „XI – XII: Marpesia and

Tim nizom junakinja Maruša neizravno proturječi jednom Aristotelovu stavu što ga je izrekao u *De historia animalium*, dok je obrađivao obilježja ženskoga spola u ljudskoj i višim životinjskim vrstama, a ticao se baš hrabrosti:

Sve su ženke manje hrabre, osim medvjedice i pantere; za te vrste čini se da je ženka jača.¹²⁸

Maruša očito ne pristaje uz Aristotelovu tvrdnju da u svijetu viših živih bića postoje samo dvije iznimke. U ljudskoj vrsti, tvrdi dubrovačka vladika, postoje žene koje su sposobne neustrašivo se suprotstaviti pogibelji, kako pojedinačno tako i skupno, kako dokazuje njezin katalog junakinja.

Završna Marušina usporedba žene i muškarca u skladu s Aristotelovim naukom o njihovom ustroju

Primjer skitskih ratnica potiče Marušu da uspoređi muškarca i ženu i u djelatnim disciplinama, napose u ratovanju:

Zar sada ne vidite da narav našega spola nije propustila učiniti nas sklonima, također i djelatnima na oružju, kakvima nas je već učinila u obrazovanju i da se snaga duha u nama očituje *ništa manje* nego u muškarcima?

Mi smo *mnogo* sklonije tim djelovanjima nego muškarci, ako ćemo vjerovati živom razboru; jer, jasno je, ako ova sklonost potječe iz biti duše, mi, bivajući s obzirom na to da smo iste vrste kao i muškarci, sklone smo svim tim djelovanjima *ništa manje* nego što su [u njima] također djelatni muškarci.

Ali zašto razlika ove sklonosti prema oružju i prema književnosti potječe od razlike u tjelesnim sastavima? Budući da smo mi umjereni tjelesnog sastava, a tjelesni je sastav muškaraca u usporedbi s našim, može se reći, neumjeren, naš će sastav biti prikladniji svemu od neumjerenog, kao što je sredina bliža dvjema krajnostima negoli je jedna krajnost drugoj. Odatle slijedi da smo mi sklonije prema onomu čemu su poglavito skloni muškarci, a to je oružje, nego što muš-

Lampredo, *Queens of the Amazons*“, str. 25–27; u poglavlju „XIX – XX: Orythia and Antiope, Queens of the Amazons“, str. 41–42; u poglavlju „XXXII: Penthesilea, Queen of the Amazons“, str. 64–65.

¹²⁸ Aristotel, *De historia animalium* IX.1, 608a34–35. *Aristoteles Latinus* (1831), str. 301a: „Minus animosae feminae omnes, praeter ursam et pantheram (pardalin), in his femulla videtur esse fortior.“

karci onome čemu su poglavito sklone žene, a to je izučavanje.

Ako želimo djelomice popustiti muškarcima, oni su odvažniji i srčaniji. Ne slijedi zato da su oni savršeniji; jer mi smo *sklonije od muškaraca savršenijim stvarima*, a to su izvrsne discipline uma, jer imamo *savršenije i umjerenije sjetilo*. Znak tog dara i te naše vrsnoće jesu mnogi uzvišeni duhovi žena, kako ste već čuli.¹²⁹

Četiri osobna primjera i nadasve jedan skupni – Amazonke utiru put Marušinu retoričkom pitanju, a zapravo zaključku: na razini sklonosti i na razini ostvaraja ženu odlikuje „snaga duha“, koje u žene ima „ništa manje“ nego u muškarca. Dakle, i u odnosu prema djelatnim umijećima, napose prema ratovanju, Maruša poseže za svojim omiljenim prilogom „ništa manje“ (tal. *non meno*): žena „ništa manje“ od muškarca, čitaj: žena jednako kao muškarac. Tim je zaključkom iscrpljena sva argumentacija koju je Maruša podastrla u svojoj obrani Cvijete.

Ali Maruša tu ne staje nego se odlučuje za završnu usporedbu žene i muškarca, i to pod vidom sklonosti koje odlikuju ženu i muškarca.

¹²⁹ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), f. **3v–**4r:

„Hor non vedete, che la natura del nostro sesso ancor non ha mancato di farci disposte, non che atte all' armi, come ci fece ancor' alle lettere, et che la fortezza d' animo s'è mostrata in noi, *non meno* che ne gli huomini? È *molto piu* noi siamo disposte a questi effetti, che non sono gli huomini, se alla viva ragione creder vogliamo; perch'è cosa chiara, se questa dispositione procedesse dalla essenza dell' anima, noi essendo d' una *medesima specie* con quella de gli huomini, saressimo disposte a tutti quelli effetti *non meno* che sono ancor' atti gli huomini.

Ma perche la diversità di questa dispositione all' arme et alle lettere procede dalla diversità delle complessioni? Noi havendo una complessione temperata, et in comparatione della nostra – quella de gli huomini si può dir' intemperata, la nostra haverà *maggior convenienza* a tutte le cose, che non ha la intemperata, si come il mezzo è piu vicino alli due estremi, che non è l' uno all' altro estremo. Onde nasce, che noi habbiamo *maggior dispositione* a quello che sono disposti principalmente gli huomini, che sono l' armi, che non hanno essi huomini a quello che noi principalmente siamo disposte, che sono le lettere.

Et se vogliamo ceder in parte a gli huomini, ch' eglino sono piu audaci e piu animosi, non però segue ch' essi siano piu perfetti, perche noi siamo *piu disposte alle cose piu perfette*, che sono le discipline eccellenti dell' intelletto, che non sono gli huomini, havendo noi *il senso piu perfetto e piu temperato*. Di questo dono et di questa nostra eccellenza ci hanno mostrato il segno molti spiriti elevati delle donne, come già havete inteso.“

Izričaje kojima se Maruša Gundulić služi pri usporedbi žene i muškarca kosopisom istaknuo Ivica Martinović.

Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), f. **2v–**3v.

Dva su osnova, promišlja Maruša, na temelju kojih se sklonost žene može usporediti sa sklonošću muškarca.

1. Ako se na temelju zdravoga razuma prihvati da sklonost potječe od biti duše, a po duši se žena i muškarac ne razlikuju, nego su upravo „iste vrste“, onda se sklonost u žene i muškarca izražava jednako, Maruša doduše tvrdnju izriče na svoj ustaljen način: u žene „ništa manje“ nego u muškarca. Time Dubrovkinja napušta svoje misaono polazište – da je svaki spol savršen „u svojoj vrsti“, jer priznaje istost ljudske vrste.

2. Ako se prema Aristotelovu nauku prihvati da sklonost u ljudskom biću potječe od tjelesnoga sastava, onda na temelju toga tjelesnoga sastava, koji je umjeren u žene, a neumjeren u muškarca, treba zaključiti da je ženin tjelesni sastav „prikladniji svemu“ nego tjelesni sastav muškarca. I sad bi Maruša morala zaključiti: sklonost se u žene i muškarca izražava nejednako, prema njezinu načinu oblikovanja zaključka – u žene „više“ nego u muškarca. Ali taj zaključak Maruša tada ne povlači nego – prvo gradi novi, dodatni zaključak s pomoću, moglo bi se možda reći, 'prosječne' sklonosti u žene i muškarca: 'prosječna' žena više je sklonija ratovanju nego li 'prosječni muškarac' pisanju. Unutar Marušina modela, gdje se natječu ratnik i književnica, dakle vrijedi: književnica ime veću sklonost prema oružju i ratovanju nego što je ima ratnik prema pismu, pjevanju, umovanju.

Nakon takve pripreme Maruša je napokon spremna izreći svoj konačni stav, koji se dakako temelji na Aristotelovu nauku o temeljnom tjelesnom ustroju žene i muškarca, nauku koji je već dvaput primijenila: na početku svoje argumentacije kad je izlagala četvrti od filozofskih argumenata u prilog sposobnosti ženskoga spola te maloprije, kad je u zadnji čas odustala izreći svoj glavni zaključak. U skladu s Aristotelovim naukom, žena ima „savršenije i umjerenije sjetilo“ (*senso piu perfetto e piu temperato*); dakle, tvrdi Maruša, žena je „sklonija savršenijim stvarima“ od muškarca. Na razini sklonosti ugrađene u ljudsko biće, oslonjena na Aristotela, Maruša daje prednost ženi.

Zagonetni uzor Margarite Menčetić

Tim dvama nizovima znamenitih žena Maruša je Gundulić – naravno uz Cvijetu koja je adresat posvete – dodala samo jedan dubrovački primjer, primjer jedne pokojne dubrovačke vladike:

među svima drugima u moje doba prelijepa i preplemenita gospa Margarita Menčetić, koja je obilato pokazala koliko su žene spretnije pri učenju i koliko im je um oštrij i skloniji znanostima nego muškarcima; neka se njezina duša svidi Višnjem Bogu da joj na drugom svijetu dade onaj mir koji u ovom, može se reći, nije imala.¹³⁰

Ovdje Maruša, i sama dubrovačka vladika, upućuje na primjer lijepe, nadarene i obrazovane Dubrovkinje, u kojem se puno toga podrazumijeva, a da ona to izbjegava ponoviti ili na svoj način izreći; primjer koji je njezinu čitateljstvu toliko poznat da ona, nažalost, ne iznosi o njemu ni jednu jedinu pojedinost. To mjesto najbolje potvrđuje da se Maruša obraća svojim suvremenicima, a ne piše za buduće naraštaje. A njezini su suvremenici, podrazumijeva se – naročito iz prethodnoga naraštaja, bili podrobno upućeni u Margaritinu okretnost u učenju i oštroumlje sklonu obrazovanju, kao i u njezinu plemenitost. Da je propatila na ovom svijetu, to Maruša izrijeком kaže, ali u čem se sastojala njezina patnja, njezina plemenitost kao i njezina umnost – o tom šuti.

Dok o umnosti Margarite Menčetić do nas nije doprla niti jedna jedina pojedinost, dokumenti rječito govore o njezinoj patnji i plemenitosti. Velika kuga 1527. godine pokosila joj je najmilije: prvo prvo-rođenca Šimuna u Žuljani na Pelješcu, potom supruga Šiška iz prvoga naraštaja hrvatskih pjesnika, napokon drugoga sina Marina; pomor je preživjela samo udana kći Veća.¹³¹ Margarita je sinove i supruga

¹³⁰ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), f. **4r–**4v:

„[...] ma tra tutte l' altre a tempi miei la bellissima et gentilissima madonna Margherita Menze, la quale largamente mostrò quanto sono le donne piu facili all' imparare, e quanto hanno intelletto piu acuto e piu disposto alle discipline, che non hanno gli huomini, all' anima della quale piaccia all' altissimo Dio dare nell' altro mondo quella pace, la quale in questo si può dire non haver havuta.“

¹³¹ Constantin Jireček, „Der ragusanische Dichter Šiško Menčetić (geb. 1457, +1527).“, *Archiv für slavische Philologie* 18 (1897), str. 22–89, na str. 72–73. Usp. Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika 8: Genealogije (M – Z)* (Zagreb – Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2017), vidi genealogiju Sigismunda (Šiška) Menčetića pod oznakom 11/15 na str. 59.

nadživjela gotovo dva desetljeća: umrla je najvjerojatnije početkom 1544. godine, jer je njezina oporuka registrirana 1. veljače 1544.¹³² U oporuci je, svjesna da se s njom gasi jedno vlastelinsko obiteljsko ognjište, odredila dubrovačku komunu za svoga univerzalnog nasljednika, a pritom naložila:

da se imanja u Gružu i na Koločepu prodaju i utržak utroši za izgradnju lazareta i za siromahe u rečenomu lazaretu i da se u taj legat uključi tristo dukata koje je tom lazaretu ostavio pok. Ser Marin, moj sin, u svojoj oporuci.¹³³

Tako je svoju posljednju volju združila s posljednjom voljom svoga sina Marina u plemenitu svrhu izgradnje lazareta koji bi Dubrovnik bolje zaštitio od sljedećih epidemija.

Izvor, koji je Maruši nedvojbeno bio najbliži, a da na njega nije uputila, dijalog je *Della bellezza* (1581.) Nikole Gučetića. Taj je dijalog njezin suprug završio upravo s primjerima četiriju kreposnih Dubrovkinja, koje bijahu i lijepe, a od njih je Maruša u svojoj obrani Cvijete među svoje primjere umnih žena uvrstila upravo Margaritu Menčetić, uz, dakako, samu Cvijetu Zuzorić.¹³⁴ S tom razlikom, da je Maruša istaknula Margaritino oštroumlje, spretnost pri učenju, sklonost prema znanostima i plemenitost, koje Nikola nije ni spomenuo. Kao što ističe uputnica u kazalu njegova dijaloga o ljepoti, on je obradio „žene koje su smatrane lijepima u gradu Dubrovniku“.¹³⁵ Time se odvojio od svoga predloška – Nifova dijaloga *De pulchro*, koji sadržava tri poglavlja o ženama, i to po tri osnove: slavne zbog njihova stida, hvaljene zbog ljepote njihove čednosti i glasovite zbog vrsnoće njihove prilike.¹³⁶ Maruša se u

¹³² Jireček, „Der ragusanische Dichter Šiško Menčetić“ (1897), str. 73.

¹³³ Jireček, „Der ragusanische Dichter Šiško Menčetić“ (1897), u djelomičnoj transkripciji oporuke Margarite Menčetić na str. 88.

¹³⁴ O Margariti Menčetić i Cvijeti Zuzorić vidi Gozze, *Dialogo della bellezza* (1581), f. 31a; Gučetić, „Dijalog o ljepoti nazvan Cvijet u Platonovu duhu“ (1995), str. 145.

Usp. Kostić, „Platonski dijalozi Nikole Vidova Gučetića“ (1962), str. 121; Martinović, „Kasnorenesansni filozof Nikola Vitov Gučetić“ (1997), str. 206; Janeković Römer, „Marija Gondola Gozze“ (2004), str. 117.

¹³⁵ Usp. „Tavola delle cose notabili, che nel presente *Dialogo della bellezza* si contengono“, u Gozze, *Dialogo della bellezza* (1581), f. *a4r–*a4v, na f. a4v, pod slovom D: „Donne, quali sono tenute per belle nella Città di Ragugia. [30b–31a]“.

Usp. Janeković Römer, „Marija Gondola Gozze“ (2004), str. 117: „Međutim, Nikoline liste primjera vrijednih žena imaju ponešto drukčije kriterije od Marijinih.“

¹³⁶ „De pulchro liber“, u Augustinus Niphus, *Libri duo, de pulchro primus, de amore*

razvijanju svoje tvrdnje nije mogla osloniti ni na svoga supruga Nikolu Gučetića, ni na njegovu lektiru – Agostina Nifa.

Time je u Marušinoj posveti završen dokazni postupak u prilog vršnosti ženskoga spola. Na kraju posvete Maruša se, u skladu s kanonima žanra, još jednom i posljednji put obraća prijateljici Cvijeti Zuzorić:

S ovom svrhom i iz ovih razloga htjela sam dakle Vašem Gospodstvu upraviti ove dijaloge svoga muža koji su pred nama, kao onoj koja će, samim svojim imenom, umiriti duh zlobnikā i zavidnikā, jer Vi posjedujete sve najrjeđe kreposti koje mogu resiti jednu ženu i koje mogu opisati savršenstvo našega spola.¹³⁷

Pa ipak, i tom prilikom Maruša ne propušta suprotstaviti „savršenstvo ženskoga spola“ i „duh zlobnikā i zavidnikā“. Ona se nada da je 'savršenstvo žene' sposobno razoružati 'nesavršene' muškarce, ali pritom ne misli na Aristotelov nauk o opreci u tjelesnom sastavu: umjerena žena – neumjereni muškarac, nego cilja na „zloćudne i zavidne“ muškarce (*maligni e invidiosi*), muškarce iskvarene u moralnom smislu. Pa ako je u drugoj, skraćenoj inačici posvete iz 1585. i pristala izostaviti taj izričaj na početku posvete, na kraju ga je zadržala, ovog puta bez posljedica za sudbinu i svoga teksta i sudbinu Nikoline knjige.

Marušina strategija pri uspoređivanju žene i muškarca

Svojom posvetom Cvijeti Zuzorić, naslovljenoj „Alla non men bella, che virtuosa, e gentil donna, Fiore Zuzori, in Ragugia“ i potpisanoj 15. srpnja 1582, Maruša Gundulić branila je Cvijetu od zavidnika „koji

secundus (Lugduni: Apud Godefridum et Marcellum Beringos fratres, 1549), str. 5–89, u poglavljima: „Exempla mulierum, quae ob pudorem celebres habitae sunt. Cap. LXVI.“, str. 75–77; „Exempla mulierum, quae ob pudicitate pulchritudinem summis laudibus monumentis traditae sunt. Cap. LXVIII.“, str. 78–82; „Exempla mulierum, quae ob excellentiam formae celeberrima fama clarae sunt. Cap. LXIX“, str. 82–85.

Usp. Kostić, „Platonski dijalozi Nikole Vidova Gučetića“ (1962), str. 120–121.

¹³⁷ Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1582), f. **4v:

„A questa fine dunque e per queste cagioni ho voluto dirizzar' a V.[ost]ra S.[ignoria] queste presenti giornate del mio marito, come a quella, che solamente col suo nome acquietarà l' animo de i maligni et invidiosi, essendo in lei tutte quelle piu rare virtù, che possano adornar una donna et che possano descriver la perfezzione del sesso nostro.“

Gondola, „Alla gentil donna Fiore Zuzori“ (1585), f. **3v.

su iz našega Grada“, a s pomoću Cvijete nakanila je zaštititi i novu knjigu svoga supruga Nikole Vitkova Gučetića, komentar Aristotelove *Meteorologije*, i to od istih zavidnika. Uz taj obrambeni sloj njezina je posveta sadržavala i argumentacijski sloj o dostojanstvu, sposobnostima i sklonostima ženskoga spola, i to prvi put na hrvatskom tlu iz jednog ženskog pera.

Za polazište Maruša Gundulić odabire stav: „svaki je spol savršen u svojoj vrsti“, koji preriče u oblik kojim se zalaže za jednako dostojanstvo muškoga i ženskoga spola: „apsolutno se ne može reći da je jedan spol dostojniji od drugoga“.

Svojim polaznim argumentom iz socijalne filozofije dubrovačka vladika određuje posljednju liniju obrane ženstva, a potom u svojevrsnom 'kontranapadu' izlaže četiri filozofska argumenta u prilog nadmoćnosti žene nad muškarcem. U prvom se argumentu poziva na Platonovu zasadu „ljepota tijela potječe od ljepote duha“ te, uvjereni da ljepota ženskoga tijela nadmašuje ljepotu muškoga, zaključuje da isto vrijedi i za ljepotu ženskoga duha. Drugi je argument ontološki i podrazumijeva Aristotelov nauk o četirima uzrocima. Da bi Aristotelov nauk uključila u svoje obrazloženje, Maruša postulira da ljubav muškarca prema ženi ima karakter svršnoga uzroka. U trećem argumentu autorica raščlanjuje nazivak 'gospodarica' po analogiji s nazivkom 'gospodar' za muškarca da bi zaključila „muškarac je gospodar svjetovnih stvari ništa manje od žene“. Taj je argument po izvedbi etimološki, ali podrazumijeva pojmove posjedovanja i gospodarenja iz Pseudo-Aristotelove *Ekonomike*. Četvrti argument počiva na Aristotelovu razlikovanju tjelesnoga sastava u žene i muškarca: kako je ženski sastav mekši, to on lakše prima inteligibilne forme od muškarčeva sastava. Pri odabiru argumenata Maruša se dakle oslanja na Aristotela, Platona i zdrav razum, a to znači na tri vrela, koja je Nikola Gučetić spomenuo u svojoj posveti Niki Zuzorić s nadnevkom 1. travnja 1581.

Filozofskim argumentima Maruša Gundulić dodaje dva kataloga znamenitih žena. Prvi, katalog deset antičkih filozofkinja i književnica, sastavlja s potpunim oslonom na talijanski prijevod europske uspješnice *Aureo libro di Marco Aurelio con l'Horologio de Principi* Antonija

de Guevare, služeći se nekim izdanjem od 1553. godine nadalje. Dok životopise antičkih žena preuzima od Guevare, Maruša ih nastoji kronološki poredati: prvo Grkinje pa Rimljanke; uz to sažima Guevarine životopise, a u njima ističe jasan pisani ili usmeni trag u prilog umnosti i pismenosti antičkih intelektualki. Zato je sedam njezinih antičkih primjera bitno povezano uz filozofiju: ili su filozofkinje s napisanim filozofskim djelima ili su profesorice filozofije ili ih prati glas da su učene u filozofiji. Za razliku od Guevare, Maruša na kraju popisa obrazlaže svoj motiv u sastavljanju takva kataloga: potkrijepiti da su žene „savršene u spekulativnim znanostima, i to gotovo više negoli muškarci“. Drugim popisom, koji niže četiri antičke junakinje, a zaključuje ga skupni primjer – Amazonke, Maruša želi dokazati da junaštvo „u ženskom spolu nije ništa manje nego u muškom“, a izvor joj je spis *De mulierum virtutibus* unutar Plutarhových *Moralia*.

Za završni argument Maruša Gundulić odabire Aristotelov argument o ustroju muškarca i žene, kakav se primjerice sreće u njegovu djelu *De anima*, da bi propitala sklonost ugrađenu u ljudsko biće. Uspoređujući književnicu i ratnika Dubrovkinja zaključuje: književnica ima veću sklonost prema ratovanju nego što je ima ratnik prema pjevanju i umovanju. I njezina konačna tvrdnja, s izravnim oslonom na Aristotela, daje prednost ženi: budući da ima „savršenije i umjerenije sjetilo“, žena je „sklonija savršenijim stvarima“.

U svojoj posveti Cvijeti Zuzorić Maruša Gundulić osmislila je i provela strategiju uspoređivanja žene s muškarcem u pet koraka:

1. polazište u dvjema inačicama koje određuju savršenstvo i dostojanstvo žene i muškarca;
2. četiri filozofska argumenta, jedan s uputnicom na Platona, a dva iz Aristotela, sva četiri u prilog ženine nadmoći nad muškarcem;
3. usporedba žene i muškarca u spekulativnim znanostima – s pomoću kataloga znamenitih antičkih intelektualki, sedam filozofkinja i tri književnice, s oslonom na Guevarinu uspješnicu *Aureo libro di Marco Aurelio con l'Horologio de Principi*; sa zaključkom: žene su „savršene u spekulativnim znanostima, i to gotovo više negoli muškarci“;

4. usporedba žene i muškarca u praktičnim djelatnostima s pomoću kataloga antičkih junakinja s oslonom na Plutarhovu zbirku *De mulierum virtutibus*; sa zaključkom: u ženskom spolu junaštvo „nije ništa manje nego u muškom“;
5. usporedba žene i muškarca na razini sklonosti koja potječe od unutarnjega ustroja/tjelesnoga sastava ljudskoga bića, koji sastav ovisi o spolu, a prema Aristotelovu uvidu u *De anima*; sa zaključkom: žena je sklonija savršenijim stvarima jer ima „savršenije i umjerenije sjetilo“.

Ta dokazivačka strategija kao cjelina, a unutar nje socijalnofilozofsko polazište, četiri filozofska argumenta u prilog nadmoćnosti žene nad muškarcem i katalog znamenitih antičkih filozofkinja i književnica, pa uputnice na Platona i Aristotela – sve to dokazuje da je Marušina posveta Cvijeti filozofsko djelo, a Maruša Gundulić prva hrvatska filozofkinja s tiskanim djelom.

Prilog 1

Ženidbeni ugovor
Nikole Vitkova Gučetića i Maruše Ivanove Gundulić
sklopljen 3. prosinca 1575.

Die iii Decembris 1575.

Ser Nicolaus Viti de Goze ex una parte, et Domina Maria filia Ser Joannis Mar.[ini] de Gondula ex alia parte, sponte cum Dei nomine insimul matrimonium contraxerunt per verba de praesenti secundum Canones et Instituta Sanctae Romanae Ecclesiae, quam Dominam Mariam dictus Ser Nicolaus promisit se ducturum domum suam pro matrimonio consumando intra [ostavljena praznina za upis roka] proxime futuros, et ipsa Domina Maria promisit se ad eum ituram pro dicto matrimonio consumando in dicto termino et ante quodocunque ipse Ser Nicolaus voluerit.

Pro cuius Dominae Mariae dote, vestibus, et ornamentis praesens Ser Joannes pater suus sponte obligando se, et bona sua omnia promisit et convenit dare et solvere dicto Ser Nicolao genero suo ducatos aureos mille, quos ipse Ser Nicolaus statim contentus et confessus est se habuisse et recepisse a dicto Ser Joanne socero suo pro integra solutione dictae dotis.

Inter quos pactum fuit, quod quando dictus Ser Nicolaus erit traducturus domum suam praesentem Dominam Mariam sponsam suam pro matrimonii consumatione teneatur in eius vestes et ornamenta expendere ducatos aureos trecentos, et pro residuo et exagiis auri ei facere cartam dotalem, qua facta praesens pactum cum omnibus in eo contentis cassari et depennari debeat ac pro casso et nullo haberi et reputari. Pactum etiam fuit quod si forte praesens matrimonium ante illius consumationem dissolveretur per mortem alterius iugalium (quod omen Deus avertat) omnino dicta dos restitui debeat intra menses sex a die mortis secutae.

Načela transkripcije

1. Pri transkripciji ženidbenog ugovora provedeni su slijedeći zahvati:

1.1. zamjena *j* → *i* (zapis konsonantskog *i*), primjerice:
jugalium → *iugalium*,

osim pri pisanju vlastitih imena: *Joannis*, *Joannes*.

1.2. zamjena *u* → *v* isključivo radi lakše čitljivosti, primjerice:

uerba → *verba*
uoluerit → *voluerit*
conuenit → *convenit*
soluere → *solvere*
uestes → *vestes*
auertat → *avertat*.

1.3. zamjena *a'* → *ae*, primjerice:

Maria' → *Mariae*
dicta' → *dictae*
secuta' → *secutae*.

2. Razriješene su sve standardne kratice kojima se služio dubrovački pisar, primjerice:

§ → Ser
D. → *Domina*
sm' → *secundum*
p'ns → *praesens*
S. R. E. → *Sanctae Romanae Ecclesiae*
au: → *aureos*
o'ia → *omnia*.

Isto vrijedi i za kratice koje završavaju povišenim slovima:

prox.^e → *proxime*
ter.^{no} → *termino*.

3. Uglatim su zagrada označena dva zahvata priređivača u tekst:
- 3.1. da se upiše puno ime oca Marušina oca – prema Vekarićevoj demografskoj bazi podataka;
- 3.2. da se upozori na praznina u dokumentu gdje je trebao biti upisan rok do kojega se Nikola obvezuje da će vjenčati Marušu.
4. Zadržana je u cijelosti interpunkcija izvornika.

Izvor: Državni arhiv u Dubrovniku, *Pacta matrimonialia* 9 (1558–1578), f. 226r.

Ženidbeni ugovor transkribirao Ivica Martinović

Bibliografija

Vrela pohranjena u Državnom arhivu u Dubrovniku

- Consilium Rogatorum* 64 (1577–1578).
Diversa Cancellariae 169 (1582).
Diversa Notariae 121 (1577–1581).
Pacta matrimonialia 9 (1558–1578).
Privata 10, svezak s negdašnjim, cjelini sadržaja neprimjerenim naslovom *Amministrazione Nicolò e Marussia di Gozze. Specchio del Maggior Consiglio dell' anno 1500.*

Tiskana i elektronička vrela

- Gozze, Nicolò Vito di. *Dialogo della bellezza detto Antos, secondo la mente di Platone* (In Venetia: Appresso Francesco Ziletti, 1581).
- Gozzi, Nicolò Vito di. „Alla molto magnifica Signora mia osservandissima Nika Zuzori, in Ancona.“, u Nicolò Vito di Gozze, *Dialogo della bellezza detto Antos, secondo la mente di Platone* (In Venetia: Appresso Francesco Ziletti, 1581), ff. a2r–a3v.
- Gozze, Nicolò di Vito. *Discorsi ... sopra le Metheore d' Aristotele* (In Venetia: Appresso Francesco Ziletti, 1584).
- Gozze, Nicolò di Vito. *Discorsi ... sopra le Metheore d' Aristotele, ridotti in dialogo, e divisi in quattro Giornate.* (In Venetia: Appresso Francesco Ziletti, 1585).
- Gučetić, Nikola Vitov. „Dijalog o ljepoti nazvan Cvijet u Platonovu duhu“, u Nikola Vitov Gučetić, *Dijalog o ljepoti / Dialogo della bellezza. Dijalog o ljubavi / Dialogo d'amore* (Zagreb: Most – The Bridge, 1995), prijevod s talijanskoga Natka Badurina usporedo s pretiskom talijanskoga izvornika, stručna redakcija Sanja Roić, pogovor Ljerka Schiffler, str. 6–145.
- Gučetić, Nikola Vitov. *Dialogo della bellezza / Dijalog o ljepoti – Dialogo d'amore / Dijalog o ljubavi*, priredila Ljerka Schiffler, prevela s talijanskoga Natka Badurina, stručno redigirale Sanja Roić i Smiljka Malinar (Zagreb: Matica hrvatska, 2008). „Dialogo della bellezza detto Antos, secondo la mente di Platone“, str. 51–109; „Dijalog o ljepoti nazvan Cvijet u Platonovu duhu“, str. 111–163.

- Gondola, Maria. „Alla non men bella, che virtuosa, e gentil donna, Fiore Zuzori, in Ragugia.“, u Nicolò Vito di Gozze, *Discorsi ... sopra le Metheore d'Aristotele, ridotti in dialogo, & divisi in quattro Giornate*. (In Venetia: Appresso Francesco Ziletti, 1584), ff. *2r–*4v, **1r–**4v.
- Gondola, Maria. „Alla non men bella, che virtuosa, e gentil donna, Fiore Zuzori, in Ragugia.“, u Nicolò Vito di Gozze, *Discorsi ... sopra le Metheore d'Aristotele, ridotti in dialogo, e divisi in quattro Giornate*. (In Venetia: Appresso Francesco Ziletti, 1585), ff. *2r–*4v, **1r–**4r.
- Guevara, Antonio de. *Marco Aurelio con el Relox de Principes* (Sevilla: Juan Cromberger, 1543).
- Guevara, Antonio di. *Aureo libro di Marco Aurelio con l'Horologio de Principi* composto per il Molto Reverendo Signor don Antonio di Guevara, vescovo di Mondogneto, predicatore, et scrittore delle croniche della Maesta Cesarea. Nuovamente tradotto di lingua spagnuola in italiano dalla copia originale di esso autore. (In Vinegia: Appresso Francesco Portonaris da Trino, 1553).
- Guevara, Antonio di. *Aureo libro di Marco Aurelio con l'Horologio de Principi*, in tre volumi. Composto per il Molto Reverendo Signor don Antonio di Guevara, vescovo di Mondogneto, predicatore, et scrittore delle croniche della Maesta Cesarea. Nel quale sono comprese molte sententie notabili, et essempli singolari, appartenenti à i Principi Christiani, et à tutti gli huomini generosi. Nuovamente tradotto di lingua spagnuola in italiano dalla copia originale di esso autore (In Vinegia: Appresso Francesco Portonaris da Trino, 1560).
- Guevara, Antonio de. *Relox de Principes* (1529), versión de Emilio Blanco, u *Obras Completas de Fray Antonio de Guevara*, Tomo II (Madrid, 1994), <http://www.filosofia.org/cla/gue/guerp.htm> (pristupljeno 4. prosinca 2016).

Anotirana literatura o Maruši Gundulić

- Appendini, Francesco Maria. *Notizie istorico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei*, Tomo II. (Ragusa: Dalle stampe di Antonio Martecchini, 1803). O Maruši Gundulić i njezinoj posveti u poglavlju „Capo VI. Illustri filosofi Ragusei“, str. 64–73, na str. 69, ali izostavljena u imenskom kazalu.

- Appendini, Franjo Marija. *Povijesno-kritičke bilješke o starinama, povijesti i književnosti Dubrovčana* (Dubrovnik: Matica hrvatska – Ogranak Dubrovnik, 2016). O Maruši Gundulić u poglavlju „Glasoviti dubrovački filozofi“, str. 384–392, na str. 388.
- Bačić, Ambroz. *Nikola Gučetić (Gozze) (1610–1910)* (Zadar: Nagragjena tiskarnica Petra Jankovića, 1910), s napomenom: „preštampano iz *Smotre Dalmatinske*“.
- Banić-Pajnić, Erna. „Žena u renesansnoj filozofiji“, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 30 (2004), str. 69–89.
- Boršić, Luka; Skuhala Karasman, Ivana. *Naše žene: Leksikon znamenitih žena Hrvatske od X. do XX. stoljeća* (Zagreb: Naklada Jurčić, 2016), s natuknicom „Gundulić Gučetić, Marija“, str. 64–65.
- Cavallini, Ivano. „Le muse in Illiria: L'Accademia dei Concordi a Ragusa (Dubrovnik) e i ragionamenti sulla musica di Nicolò Vito di Gozze e Michele Monaldi“, u Ivano Cavallini, *I due volti di Nettuno: Studi su teatro e musica a Venezia e in Dalmazia dal Cinquecento al Settecento* (Lucca: Libreria Musicale Italiana Editrice, 1994), str. 45–80. O Maruši Gundulić samo kao o „istaknutoj pjesnikinji“ na str. 52.
- Cerva, Seraphinus Maria. *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur*, Tomus alter et tertius, editionem principem curavit et prooemium conscripsit Stephanus Krsić (Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1977). O Maruši Gundulić u biografiji njezina supruga: „Nicolaus Gozeus“, str. 534–545, na str. 534, 536–537.
- Cox, Virginia. *The Prodigious Muse: Women's Writing in Counter-Reformation Italy* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2011), o Maruši Gundulić i njezinoj posveti, ali samo prema izdanju iz 1585. godine, na str. 15, 216, 218, 238, 261.
- Fališevac, Dunja. „Žena u hrvatskoj književnoj kulturi (od 16. do 18. stoljeća)“, *Gordogan* 16–17/41–42 (1995–1996), str. 123–146, o Maruši Gundulić kao autorici na str. 124–125.
- Fališevac, Dunja. „La femme dans la culture littéraire croate (du 16ème au 18ème siècle)“, traduit du croate par Evaine le Calvé Ivičević, *Most / Le Pont* (1998), br. 3–4, str. 163–177; o Maruši Gundulić na str. 164–165.
- Fališevac, Dunja. „Gundulić, Marija (Gučetić)“, u *Leksikon hrvatskih pisaca*, uredili Dunja Fališevac, Krešimir Nemeć i Darko Novaković (Zagreb: Školska knjiga, 2000), str. 265.

- Fališevac, Dunja. „Gundulić, Marija. udana Gučetić“, u *Hrvatski biografski leksikon* 5 (2002), str. 324–325.
- Fališevac, Dunja. „Dubrovnik – otvoreni i zatvoreni grad“, u Dunja Fališevac, *Dubrovnik – otvoreni i zatvoreni grad. Studije o dubrovačkoj književnoj kulturi* (Zagreb: Naklada Ljevak, 2007), str. 7–39, o Maruši Gundulić na str. 24–26.
- Fališevac, Dunja. „Žensko i muško pismo u hrvatskoj ranonovovjekovnoj književnosti“, u Dunja Fališevac, *Stari pisci hrvatski i njihove poetike*, drugo prošireno izdanje (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2007), str. 301–325, o Maruši Gundulić na str. 303.
- Gabrielli, Francesca Maria. „*Il nostro sesso è perfetto*: strategije otpora u posvetnoj poslanici Marije Gundulić (1582)“, u Lada Čale Feldman, Anita Dremel, Renata Jambrešić Kirin, Maša Grdešić i Lidija Dujic (ur.), *Crveni ocean: Prakse, taktike i strategije rodnoga otpora* (Zagreb: Centar za ženske studije, 2016), str. 100–117.
- Girardi-Karšulin, Mihaela. „Gučetić, Nikola“, u Slobodan P. Novak, Milovan Tatarin, Mirjana Mataija i Leo Rafolt (ur.), *Leksikon Marina Držića* (2009), str. 297–298. O predgovoru Maruše Gundulić na str. 298.
- Grgić, Iva; Maroević, Tonko. „Petrarchismo in assenza d'amore: il canzoniere di Nada Bunić“, u Bratislav Lučin i Mirko Tomasović (ur.), *Petrarca i petrarkizam u hrvatskoj književnosti* (Split: Književni krug, 2006), str. 75–82. O Maruši Gundulić na str. 75 i 80.
- Janeković Römer, Zdenka. „Marija Gondola Gozze: *La querelle des femmes* u renesansnom Dubrovniku“, u Andrea Feldman (prir.), *Žene u Hrvatskoj: Ženska i kulturna povijest* (Zagreb: Institut „Vlado Gotovac“ i Ženska infoteka, 2004), str. 105–123.
- Janeković Römer, Zdenka. „Žena“, u Slobodan P. Novak, Milovan Tatarin, Mirjana Mataija i Leo Rafolt (ur.), *Leksikon Marina Držića* (2009), str. 887–890. O Maruši Gundulić na str. 889.
- Jelčić, Dubravko. *Povijest hrvatske književnosti: tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*, 2. znatno prošireno izdanje (Zagreb: Naklada Pavičić, 2004). O Maruši Gundulić tek u drugom izdanju kao pjesnikinji, ljepotici i liku u suprugovim dijalozima na str. 70.
- Kostić, Veselin. „Platonski dijalozi Nikole Vidova Gučetića“, *Zbornik istorije književnosti* 3 (Beograd: Naučno delo, 1962), str. 95–133. O Maruši Gundulić kao liku u suprugovim dijalozima na str. 100, 121.

- Marković, Zdenka. *Pjesnikinje starog Dubrovnika* (Zagreb: JAZU, 1970), u poglavlju „Cvijeta Zuzorić (Zuzzeri) Pescioni“, str. 57–111. O Maruši Gundulić na str. 107–111.
- Marotti, Ivan. *Fiora Zuzzeri nobildonna e poetessa ragusea* (Pola: Tipografia Savorgnan, 1934).
- Martinović, Ivica. „Ljetopis života i djela Nikole Vitova Gučetića“, *Dubrovački horizonti* 36 (1996), str. 23–33. O Maruši Gundulić na str. 25, 27, 33.
- Martinović, Ivica. „Kasnorenesansni filozof Nikola Vitov Gučetić“, *Zbornik Dubrovačkog primorja i otoka* 6 (1997), str. 203–225. O Maruši Gundulić kao autorici posvete Cvijeti Zuzorić na str. 209.
- Martinović, Ivica. „Žanrovi hrvatske filozofske baštine od 15. do 18. stoljeća“, u Pavo Barišić (ur.), *Otvorena pitanja povijesti hrvatske filozofije* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2000), str. 69–151. O Maruši Gundulić na str. 105–106, 139.
- Martinović, Ivica. *Žanrovi hrvatske filozofske baštine od 15. do 18. stoljeća* (Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, 2011), <http://www.ffst.unist.hr/images/50013808/zanrovi%20hrv.%20filozofske%20bastine.pdf>, s bibliografijom „Filozofska djela hrvatskih pisaca od 1400. do 1800.“, str. 209–324. O Maruši Gundulić na str. 71, 100–101, 206, 253, 358, 359, 470.
- Novak, Slobodan Prosperov. *Povijest hrvatske književnosti 2: Od humanističkih početaka do Kašičeve ilirske gramatike iz 1604.* (Zagreb: Antibarbarus: 1997). O Maruši Gundulić i njezinoj posveti Cvijeti Zuzorić u poglavlju „Tko je cenzurirao Mariju Gundulić?“, str. 475–476.
- Novak, Slobodan Prosperov. *Povijest hrvatske književnosti I: Raspeta domovina* (Split: Marjan tisak, 2004). O Maruši Gundulić u poglavlju „Je li u renesansi bilo žena?“, str. 94–96.
- Novak, Slobodan Prosperov. *Slaveni u renesansi* (Zagreb: Matica hrvatska, 2009). O Maruši Gundulić u poglavlju „Je li i u slavenskoj renesansi bilo žena?“, str. 678–683, na str. 682–683.
- Rabitti, Giovanna. „La letteratura femminile e l'Europa“, u *La letteratura italiana fuori d'Italia, a cura di Luciano Formisano, Storia della letteratura italiana* 12 (Roma: Salerno, 2002), o Maruši Gundulić na str. 420.
- Šifler-Premec, Ljerka. *Nikola Gučetić*, BiblioTeka 19 (Zagreb: Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu, 1977). O Maruši Gundulić kao liku u Gučetićevim dijalozima na str. 16–17, a o njoj kao autorici na str. 73.

- Schiffler, Ljerka. „Nikola Vitov Gučetić / Niccolò Vito di Gozze: Vita e opere“, tradotto dal croato Smiljka Malinar, pogovor u Nikola Vitov Gučetić, *Dijalog o ljepoti / Dialogo della bellezza. Dijalog o ljubavi / Dialogo d'amore* (Zagreb: Most – The Bridge, 1995), str. 319–336; na hrvatskom: „Nikola Vitov Gučetić / Niccolò Vito di Gozze, život i djelo“, str. 337–353. Na str. 321 i 339 o Maruši Gundulić samo kao o liku u Gučetićevim dijalozima.
- Schiffler, Ljerka. *Nikola Vitov Gučetić* (Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2007). O Maruši Gundulić kao autorici posvete Cvijeti Zuzorić na str. 99.
- Schiffler, Ljerka. „Predgovor“, u Nikola Vitov Gučetić, *Dialogo della bellezza / Dijalog o ljepoti – Dialogo d'amore / Dijalog o ljubavi* (Zagreb: Matica hrvatska, 2008), str. 9–31.
- Stojan, Slavica. *Slast tartare: Marin Držić u svakodnevnici renesansnog Dubrovnika* (Zagreb – Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 2007). O Maruši Gundulić na str. 128 i 209.
- Šišić, Bruno. *Dubrovnik Renaissance Gardens: Genesis and Design Characteristics*, prevele Goranka Samson i Pave Brailo (Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU; Zagreb: Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Centar za povijesne vrtove i razvoj krajobraza u Dubrovniku, 2008). O Maruši Gundulić samo iz perspektive Gučetićevih dijaloga o ljepoti i ljubavi u podpoglavlju „Interdependence between villeggiatura and agriculture“, str. 26–33, na str. 29–30.
- Tadić, Jorjo. „Cvijeta Zuzorić“, *Srpski književni glasnik* 56/3–5 (1939), str. 447–455, 523–533, 600–615, usporedo tekst i bilješke.
- Tadić, Jorjo. *Cvijeta Zuzorić* (Beograd, 1939), otisak studije iz časopisa, ali s novim slogom te s tekstom odijeljenim od bilježaka, tekst na str. 3–33, bilješke na str. 34–40.
- Tadić, Jorjo. *Dubrovački portreti* (Beograd: Srpska književna zadruga, 1948), u poglavlju „Cvijeta Zuzorić“ bez bilježaka, str. 316–348.
- Torbarina, Josip. „Fragmenti iz neizdatih pisama Lodovika Beccadellija (1555–1564)“, *Dubrovnik* 1/9–10 (1929), str. 320–340. Izvadci iz Beccadellijevih pisama Ivanu Marinovu Gunduliću, Marušinu ocu, pod brojevima 2, 3, 12, 14, 83, 92 i 95. O Maruši Gundulić kao spisateljici na str. 324 i 336. Da je Beccadelli vidio Marušu kao djetešce u naručju,

- vidi u ispisu iz Beccadellijeva pisma njezinu ocu u Rim 6. svibnja 1556., na str. 324.
- Torbarina, Josip. *Italian influence on the poets of the Ragusan Republic* (London: Williams & Norgate Ltd., 1931). O Maruši Gundulić kao autorici posvete i liku u suprugovim dijalozima u poglavlju „The End of the [16th] Century“, str. 68–90, na str. 73–74. Spomenuta kao *authoress* i na str. 47.
- Torbarina, Josip. „Dživo Marina Gundulića, dubrovački humanist i državnik (1507.–1586.)“, *Hrvatsko kolo* 23 (1942), str. 168–182. O Maruši Gundulić kao „spisateljici“ i Cvijetinoj „subesjednici u Gučetićevim platonskim dijalozima o ljepoti i ljubavi“ na str. 169. Da je nadbiskup Ludovico Beccadelli u Gružu vidio Marušu kao „djetešce na rukama“ i o tom susretu pisao njezinu ocu 6. svibnja 1556., vidi str. 178.
- Torbarina, Josip. „Talijanski utjecaji na pjesnike Dubrovačke Republike“, preveo Miroslav Beker, u Josip Torbarina, *Kroatističke rasprave*, priredio Slobodan Prosperov Novak (Zagreb: Matica hrvatska, 1997), str. 329–488. O Maruši Gundulić kao autorici posvete i liku u suprugovim dijalozima u poglavlju „Kraj XVI. stoljeća“, str. 363–418, na str. 367–368, ali izostavljena u kazalu knjige!
- Vekarić, Nenad. *Vlastela grada Dubrovnika 2: Vlasteoski rodovi (A–L)* (Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2012). O *casati* Ivana Marinova Gundulića, Marušina oca, na str. 313 u tablici GONDULA-10.
- Vekarić, Nenad. *Vlastela grada Dubrovnika 3: Vlasteoski rodovi (M–Z)* (Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2012). O *casati* filozofa Nikole Vitkova Gučetića na str. 121 u tablici PECORARIO-GOČE-16 i na str. 122–123.
- Vekarić, Nenad. *Vlastela grada Dubrovnika 5: Odabrane biografije (E–Pe)* (Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2014), s biografijama: „Ivan Marinov Gondula (*oko 1507, Dubrovnik, +1585, Dubrovnik)“, str. 141–144; „Marija Ivanova Gondula udata Gozze (*oko 1557, Dubrovnik)“, str. 149–150; „Nikola Vitkov Gozze (*oko 1549, Dubrovnik, +24.1.1610, Dubrovnik)“, str. 325–333; „Sigismund (Šiško) Šimunov Menze (*27.2.1457, Dubrovnik, +6.1527, Dubrovnik)“, str. 240–244.

- Vekarić, Nenad. *Vlastela grada Dubrovnika 7: Genealogije (A–L)* (Zagreb – Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2016). Genealogija Marina Federikova Gundulića (oko 1427–1475), oca Margarite Menčetić, pod oznakom 13/3 na str. 372.
Genealogija Ivana Marinova Gundulića (*1507–1585), Marušina oca, pod oznakom 15/11 na str. 385.
- Vekarić, Nenad. *Vlastela grada Dubrovnika 8: Genealogije (M–Z)* (Zagreb – Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2017). Genealogija Nikole Vitkova Gučetića, Marušina supruga, pod oznakom 11/22 na str. 151.
Genealogija Sigismunda (Šiška) Šimunova Menčetića, Margaritina supruga, pod oznakom 11/15 na str. 59.
- Vidan, Gabrijela. „Cvijeta Zuzorić et les Ragusains. Hommage à Zdenka Marković (1884–1974)“, traduit du croate par Marija Paprašarovski, *Most / Le Pont* (1998), br. 3–4, str. 178–185; o Maruši Gundulić na str. 180–185.
- Zaninović, Antonin. „Drugo izdanje djela Nikole Gučetića *Discorsi sopra le Metheore d'Aristotile*“, *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku 2* (1953), str. 201–208.

Poredbena literatura

- Aristoteles. *Aristotelis Opera*, Volumen tertium: Aristoteles Latine interpretibus variis (Berolini: Academia Regia Borusica – Apud Georgium Reimerum, 1831). Pokrata: *Aristoteles Latinus* (1831).
- Aristotel. *Fizika*, preveo Tomislav Ladan (Zagreb: Globus, 1988).
- Aristotel. *Metafizika*, preveo Tomislav Ladan (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1992).
- Aristotel. *O duši*, preveo Milivoj Sironić, 2. izdanje (Zagreb: Naprijed, 1996).
- Boccaccio, *De mulieribus claris*, u digitalnom izdanju (Biblioteca Italiana, 2007), <http://ww2.bibliotecaitaliana.it/xtf/view?docId=bibit000947/bibit000947.xml> (pristupljeno 20. prosinca 2016), koje preuzima izdanje: *De mulieribus claris*, a cura di Vittorio Zaccaria, u *Tutte le opere di Giovanni Boccaccio* 10 (Milano: Mondadori, 1970).

- Boccaccio, *Famous Women*, translated by Virginia Brown (Cambridge, Massachusetts – London: Harvard University Press, 2003).
- Bona, Speranza Vittoria di. *Difesa de le rime et prose de la Signora Speranza, et [sic] Vittoria di Bona in difesa di suo honore, et contra quelli, che ricercò farli infamia con sue rime* [1569].
- Brunori, Livia. *Le traduzioni italiane del „Libro aureo de Marco Aurelio“ e del „Relox de Principes“ di Antonio de Guevara* (Imola: Galeati, 1979).
- Ficinus, Marsilius. *Marsilii Ficini Opera*, Tomus secundus (Basileae: Ex officina Henricpetrina, 1576), u komentaru „In Plotinum. In librum de pulchritudine commentarium“, str. 1573–1578.
- Gabrielli, Francesca Maria. *Protofeminističke reinterpretacije ženskih biblijskih figura u djelima šest autorica između 15. i 17. stoljeća* (Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015), o Nadi Bunić u poglavlju „Speranza di Bona i Marija“, str. 99–117.
- Gabrielli, Francesca Maria. „Sestra sestri: bilješke o kanconijeru Nade Bunić (Speranza di Bona)“, *Grada za povijest književnosti hrvatske* 38 (2015), str. 83–182. Transkripcija i hrvatski prijevod posvete dubrovačkom vlastelinu Mihu Lukareviću s nadnevkom 4. rujna 1569. na str. 127–181.
- Grgić Maroević, Iva. „Speranza di Bona, sogetto nomade dell'Adriatico“, *Studia romanica et anglica Zagrabiensia* 54 (2009), str. 157–168.
- Jireček, Constantin. „Der ragusanische Dichter Šiško Menčetić (geb. 1457, +1527).“, *Archiv für slavische Philologie* 18 (1897), str. 22–89; o životu Šiška Menčetića na str. 65–74, o Margariti Menčetić na str. 69–70, 72–73. Transkripcija izvadka iz oporuke Margarite Menčetić na str. 88–89.
- Kolsky, Stephen D. *The Genealogy of Women: Studies in Boccaccio's De mulieribus claris* (New York: Peter Lang, 2004).
- Maroević, Tonko. „Muzama prkosna: Pjesnički profil Dubrovkinje Nade Bunić“, *Vijenac* 12/270 (2004), 22. srpnja 2004., str. 6.
- Niphus, Augustinus. *Libri duo, de pulchro primus, de amore secundus* (Lugduni: Apud Godefridum et Marcellum Beringos fratres, 1549); „De pulchro liber“, str. 5–89.
- Plant, Ian Mitchell (ed.). *Women Writers of Ancient Greece and Rome: An Anthology* (Norman: University of Oklahoma Press, 2004).

- Platon. *Platonov Phaidros*, preveo, uvod i bilješke napisao Franjo Petračić (Zagreb: Matica hrvatska, 1894).
- Plato. *Euthyphro – Apology – Crito – Phaedo – Phaedrus*, translated by Harold North Fowler, Loeb Classical Library 36 (Cambridge, Massachusetts – London: Harvard University Press, 1914).
- Platone. *Fedro*, traduzione di Piero Pucci, introduzione di Bruno Centrone (Bari: Giuseppe Laterza & Figli, 1998).
- Plutarch, *Morals*, translated from the Greek by several hands, corrected and revised by William W. Goodwin, with an introduction by Ralph Waldo Emerson, Volume I. (Boston: Little, Brown, and Company, 1874), u spisu „Concerning the Virtues of Women“, str. 339–384.
- Plutarchus Chaeronensis. *Vitarum parallelarum seu comparatarum Guilielmo Xilandro, Augustano, interprete, tomus II*. (Argentorati: Sumptibus haeredum Lazari Zetzneri, 1630), s biografijom: „Brutus“, str. 521–548, o Porciji na str. 527–528.
- Plutarh. *Usporedni životopisi* 3, preveo Zdeslav Dukat (Zagreb: August Cesarec, 1988), s biografijom: „Brut“, str. 466–498; o Porciji na str. 472–473, 477.
- Stipčević, Ennio. „Obrana rima i ugleda“, *Vijenac* 12/270 (2004), 8. srpnja 2004., str. 6.
- Vosters, Simon A. *Antonio de Guevara y Europa* (Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 2008), napose u poglavlju „Italia“, str. 433–490.
- Waithe, Mary Ellen (ed.). *A History of Women Philosophers*, Volume I: *Ancient Women Philosophers 600 b. C – 500 A.D.* (Berlin: Springer, 1987).

Patnje mladog Giulija Bilješke o Cvijeti Zuzorić, Torquatu Tassu i Giuliju Mostiju

MARTINO ROSSI MONTI
Institut za filozofiju, Zagreb

I.

Među mnogobrojnim pohvalnim pjesmama što ih je Torquato Tasso napisao tijekom života osam je pjesama koje je napisao na zahtjev svojega prijatelja i tajnika (i samoga pjesnika) Giulija Mostija, nećaka Agostina Mostija, priora bolnice sv. Ane u Ferrari, gdje je Tasso bio zatvoren od 1579. do 1586. godine. Angelo Solerti uključio je te pjesme (tri soneta i pet madrigala) u svoje izdanje Tassevih pjesama pod naslovom *Rime amorose composte ad istanza d'altri (Ljubavne pjesme spjevane na molbu drugih)*.¹ Ponajprije zahvaljujući radu Josipa Torbarine utvrđen je adresat svih tih stihova, a priča koju kriju lišena je legendarnih i romantičnih slojeva: dok je boravio u Anconi, Giulio je upoznao Cvijetu Zuzorić (Fiore Zuzzeri), Dubrovkinju čuvenu zbog svoje ljepote i kulture, i zaljubio se u nju. Zamolio je Tassa da napiše nekoliko pjesama u nje-

¹ Pjesme su označene brojevima 403–410 prema Solertijevoj numeraciji (koja će se ovdje slijediti): Angelo Solerti, *Le Rime di Torquato Tasso. Edizione critica su i manoscritti e le antiche stampe*, (Bologna: Romagnoli – Dall'Acqua, 1898–1902), 4 sv., II, str. 442–447. U izdanju koje je uredio Bruno Basile preuzima se Solertijeva numeracija (Torquato Tasso, *Rime* (Salerno: Rim, 1994), 2 sv., I, str. 368–375). Hrvatski prijevod se nalazi u Torquato Tasso, *Ljuvene rane. Le piaghe d'amore*. Antologija hrvatskih prepjeva. Antologia delle traduzioni croate, Mirko Tomasović (priř.), prevela na talijanski Natka Badurina (Dubrovnik: Matica Hrvatska – Međunarodno središte hrvatskih sveučilišta, 1995), str. 30–45. O Tassevim pohvalnim pjesmama vidi više u Matteo Residori, „Teoria e prassi dell'encomio nel Tasso lirico“, u Danielle Boillet, Liliana Grassi (ur.), *Forme e occasioni dell'encomio tra Cinque e Seicento* (Lucca: Pacini Fazzi, 2011), str. 19–49.